

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC care list during the year

3.3.1.1 Number of research papers in the Journals notified on UGC CARE during the year

Year	2021-2022
Number	23

- Title of Paper:** Some Important Aspects of Institutional A & A Process (p16-18)
Name of Author/s : Dr Dhanraj Shete-Principal & Dr. A. T. Chahande **Dep. of Teacher:** English
Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2349-638X

**Aayushi International Interdisciplinary
Research Journal**
Peer Reviewed and Indexed Journal
ISSN 2348-638x
Impact Factor 7.331

*Theme of Special Issue Proceedings of NAAC Sponsored National Seminar
On*
**Challenges and Future Prospects in Online
Submission of SSR**
(Special Issue : No. 108, 30 April 2022)

**Dayanand Arya Kanya
Mahavidyalaya, Jaripatka,
Nagpur**

Chief Editor
Mr. Pramod P Tandale

Executive Editor
Dr Shraddha Anilkumar
Convener and Principal
Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Co-Editors

Dr Sujata Chakravorty
Organising Secretary and Head Dept. of English
Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Mugdha Deshpande
Organising Secretary and Asso. Prof. Dept. of Commerce
Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Sudhakar Thool
Head-Learning Resource Centre,
Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Special Issue Theme :- Challenges and future prospects in online submission of SSR (Special Issue No.108) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.331			April 2022
Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
1.	Dr. Urmila Dabir	NAAC Accreditation and Assessment in New Revised Framework.	1
2.	Dr Jyoti Patil	Roadmap of NEP 2020 and Robust Strides of NAAC towards Transforming Indian Higher Education System into Education 4.0	5
3.	Dr. Shraddha Anilkumar	Quality Standardization in Higher Education in India : Process of Accreditation and Evaluation	12
4.	Dr. Dhanraj Shete Dr. Anand T Chahande	Some Important Aspects of Institutional A & A Process	16
5.	Dr.R.Hemalatha Dr.G.Nirmala	Importance of Academic and Administrative Audit (AAA) In SSR preparation	19
6.	Dr. Jitendra Aherkar Dr. Aruna Singham	Enhancing Accreditation Process by Practicing Good E-Governance in Higher Education	24
7.	Dr Sujata Chakravorty	An Effective Mentor-Mentee System: The Foundation of a Strong Institution	27
8.	Prof. Abdul Shamim	Role of IQAC Coordinator: Challenges & Strategies to deal with Revised Annual Quality Assurance Report (AQAR)	31
9.	Dr. Mugdha Deshpande	Shortfalls of a Standardized Method of Quality Assessment	35
10.	Prof. (Dr.) Ashok S. Khobaragade Dr. Vandana H. Jamkar	Essential Learning Resource Center webpages for NAAC Assessment and Accreditation	38
11.	Dr. S. G. Rokade	Role of Librarian's in NAAC process of the institution	42
12.	Dr. Harish Mohite	Online Submission of SSR – Practical Problem and Solution	47
13.	Dr. Ritu Tiwari	Objectives and Relevance of Feedback system in Higher Institutions	51
14.	Prof. Dr. Subhashree Mukherjee	Future of Accreditation in Digitised World	55
15.	Dr. Sangita Rajendra Chore	Role of Librarian Beyond Libraries for NAAC	59
16.	Dr. Leena B. Chandnani	NAAC Accreditation Process and Ground Realities in Higher Education Institutions	62
Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (ISSN 2349-638x) Peer Reviewed Journal www.aiirjournal.com Mob. 8999250451			A

Special Issue Theme :- Challenges and future prospects in online submission of SSR (Special Issue No.108) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.331	April 2022
--	---------------

Some Important Aspects of Institutional A & A Process

Dr. Dhanraj Shete
 Principal,
 Yashoda Girls' Arts & Commerce College,
 Sneh Nagar, Nagpur.

Dr Anand T Chahande
 Assistant Professor,
 New Arts, Commerce & Science College,
 Wardha.

All Higher Educational Institutions need to be assessed by National Assessment and Accreditation Council (NAAC). It is a sole agency to evaluate and assess all Institutions of Higher Learning (HEI). It is very interesting to note that NAAC has been reviving its assessment and accreditation framework making required changes in methods and policies. This becomes clear from the fact that NAAC has brought in the revolutionary changes in its assessment method by shifting the SSR submission through online mode and also by introducing online assessment through DVV process as well as through the Peer Team Visit (PTV). It is also very pertinent to note that NAAC has always taken the views and suggestions of the stakeholders into proper consideration and accordingly making changes in almost all aspects of the process of assessment and accreditation. The introduction of new QIF in 2017 has made the process of Assessment and Accreditation more ICT oriented and user friendly.

It must be noted that the recently introduced Quality Indicator Framework (QIF) to be implemented from 1st of June 2022 is really the most praiseworthy step of NAAC in which the metrics has been reduced to roundabout 40%. Those metrics in Extended Profile that used to get repeated in the Criterion also have been reduced. To be very honest, this is the really welcome change made by NAAC in which the irrelevant metrics are omitted. Some metrics are merged and made the SSR more and more user friendly. Thanks to NAAC for this welcome change.

We are well aware of the fact that NAAC has been very transparent and ethical in its dealing as far as its framework is concerned. It has watertight mechanism through which it determines the quality of the Higher Educational Institution. In fact the Assessment and Accreditation is a composite process. It involves dual parties; the one who desires to be assessed (HEI) and the other who is the assessor (NAAC). Both the agencies need to work in tandem to arrive at logical conclusion. Sometimes there might be some small factors that may damage the very spirit of honest evaluation and desire to upgrade skills and knowledge. The NAAC must look into these small factors closely and determine the prospect and understand the contribution of these small factors also.

Another very important factor of Assessment is related to the expenses required for Assessment and Accreditation process which becomes due after every five years. It is very funny that NAAC has mentioned in its manual that the expenditure incurred by the institution on the Assessment and Accreditation would be reimbursed by the UGC from to time. But there is not a single Higher Educational Institution who has received the expenses of Peer Team Visit or of the Assessment Process in the form of reimbursement. In such scenario, the NAAC, being an agency working to bring quality should make it obligatory to the UGC or the Government to arrange fund for reimbursement of expenditure incurred by the institution. Otherwise NAAC should not mention it in its manual. The most important factor related to this issue is that the small higher educational institutions find it very difficult to arrange for these expenses and hence their regular process of Assessment and Accreditation hampers. NAAC should take up this issue very seriously while making the NAAC assessment mandatory for the institutions.

One more very important aspect with respect to NAAC assessment is that as NAAC has introduced a very good QIF coming into effect from June 2022, NAAC also should provide the AQAR format based on this QIF as early as possible. NAAC should also think in terms of introducing a system through which the Assessment and Accreditation of the institutions and gradation can be done just by assessing the institution on the basis of five years AQARs. This would turn to avoid the Peer Team Visit and the large expenses for the institutions as a burden. Peer Team Visit should be decided as per the requirement but it should not be mandatory for almost all the institutions. Doubtlessly this is the future plan of the NAAC but not it is time that they should implement it as early as possible.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (ISSN 2349-638x) Peer Reviewed Journal www.aiirjournal.com Mob. 8999250451	16
--	----

finding body. The realistic approach in assessment and on the spot evaluation will pave the way for trust and faith in the process.

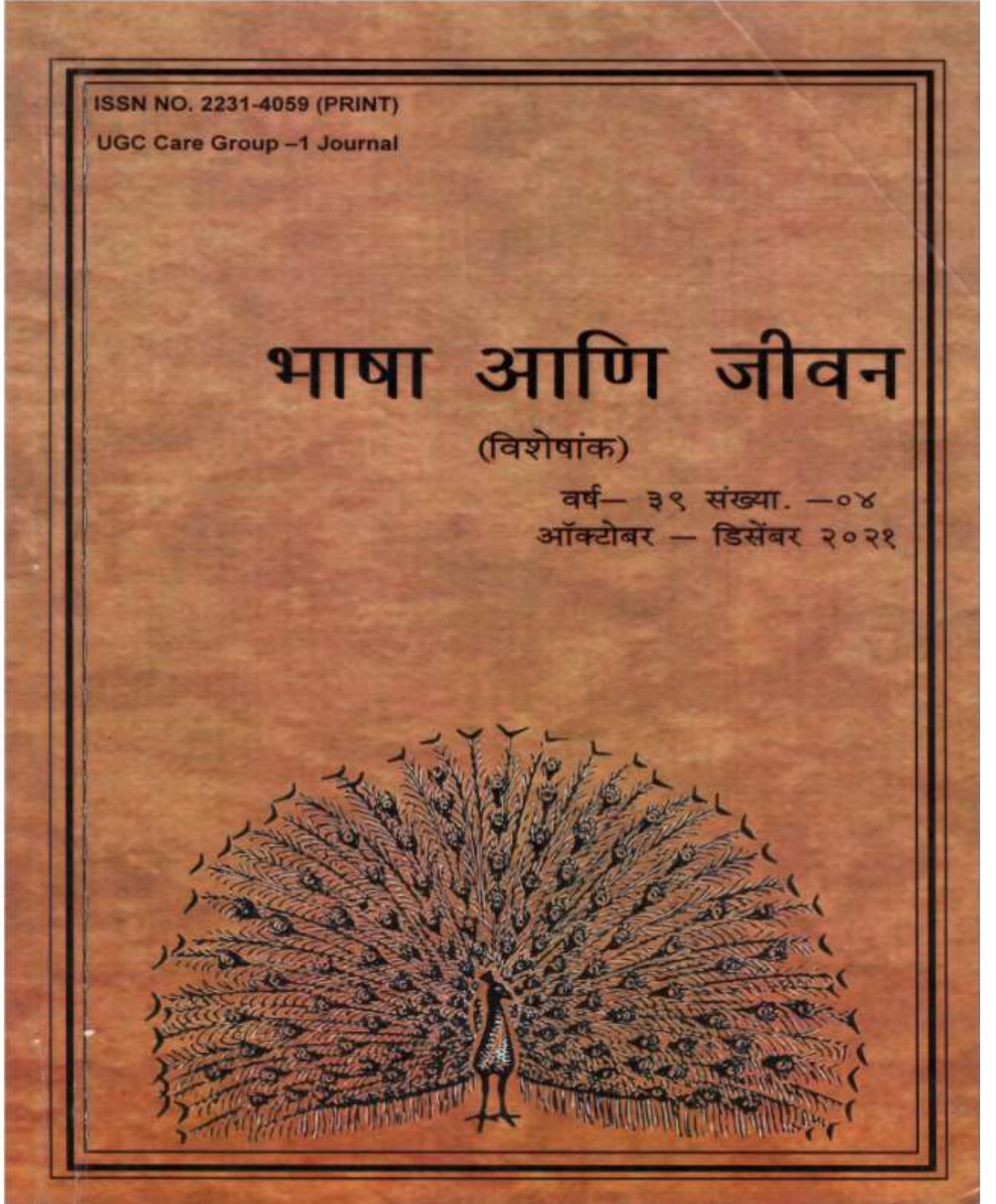
To conclude, the revolutionary changes in age-old system of teaching-learning and evaluation process and the assessment of the institutions on all the parameters of quality are the product of the efforts of the National Assessment and Accreditation Council. The efforts of NAAC for making this process impartial and more and more objective and the inclusion of the opinions of the HEI's in the process of revision is really a matter of appreciation. It is the duty of all of us to work with unity and help the national development. It is expected from NAAC that it should not centre its focus only on the assessment and accreditation of the institutions but they should provide certain guidelines to the government for the framing of policies so that the arrangement of funds and support system for the development of higher education can be done on better parameters and even the small institutions may get an opportunity to prove their mettle on the basis of quality outcomes.

References

1. Aithal, P. S., Shailashree, V., & Kumar, P. M. (2016). Analysis of NAAC Accreditation System Using ABCD Framework (January 10, 2016). *International Journal of Management, IT and Engineering*, 6 (1).
2. NAAC Manual for Affiliated/Constituent Colleges (Revised w.e.f. June 2022)
3. Kamel A. M. (2016). Role of faculty development programs in improving teaching and learning. *Saudi J Oral Sci*.

2. **Title of Paper:** Vidarbha Rajyachi Magani Wa Janatechi Bhumika (p89-93)
Name of Author/s : Dr. Rayan Mahajan, & Dr. Sharad Sambare **Dep. of Teacher:** Political Science
Name of Journal: Bhasha Ani Jeevan
Year of Publication: Dec.- 2021 **ISSN No. :** 2231-4059

17.	समाजशास्त्रातील ज्ञानार्जनाचे स्त्रोत : एक चिकीत्सा	डॉ. ओमप्रकाश आप्ठनकर	85
18.	विदभं राज्याची मागणी व जनतेची भूमिका	डॉ. राधन ऊर्वे, महाजन डॉ. संदीप तुंडुस्वार डॉ. शरद सांचारे	89
19.	भारतीय तत्वज्ञानातील ज्ञानाचे स्त्रोत	प्रा.डॉ. गौडगे विजय सोपानराव	94
20.	न्यायदर्शनातील अनुमान प्रमाण-स्वरूप व प्रकार	प्रा. सी. जयश्री तांबे	100
21.	ज्ञानाच्या स्त्रोतात जैन दर्शनातील अनुमान प्रमाणाचे महत्त्वपूर्ण योगदान	प्रा. वर्षा जपे	103
22.	वैयक्तिक आणि सामाजिक स्तरावरील पर्यावरणविषयक उपक्रमाचा अभ्यास	डॉ. महादेव विष्णू मत श्रीमती शिवकन्या निवृत्तीराव कडेलकर	108
23.	समाजसुधारक संतश्री गाडगे महाराज	प्रा. बागेश मारोती कव्हाडे	112
24.	संगीत उपासनेचा मानवी जीवनावर होणारा सकारत्मक परिणाम	प्रा. वैखरी बडलवार	118
25.	'भारतीय दर्शनातील शब्द प्रमाण'	डॉ. नरेंद्र वसंतराव रघटाटे	121
26.	ज्ञानशास्त्र .. एक आह्वान	प्रा. रजनी आनंदराव काळे	128

विदर्भ राज्याची मागणी व जनतेची भूमिका

डॉ. रायन त्र्यं. महाजन

डॉ. संदीप तुंडूरवार

डॉ. शरद सांबारे

राज्यशास्त्र विभाग, श्री विज्ञानी नगर महाविद्यालय, नागपूर

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, श्री विज्ञानी नगर महाविद्यालय, नागपूर

यशोदा गर्ल्स आर्टस् अँड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर, नागपूर.

विदर्भाचा प्रश्न ब्रिटिश राजवटीतील एक कळीचा मुद्दा म्हणूनच राहिलेला होता. प्रश्नांच्या राजकारणांना दक्षिणेतून मिळालेली हवा अलिकडच्या काळांमध्ये अधिक धिंताक्रांत करणारी राहिलेली आहे. विदर्भाच्या प्रश्नांचे सर्वच पातळ्यांवर राजकारण झालेले स्पष्टतः दिसून येते. सुहास पळशीकरांनी समकालीन भारतीय राजकारणाच्या विश्लेषणाबाबत प्रतिपादीत केलेल्या मतांमध्ये तत्कालीन सत्तात्मक व्यवस्थेला जबाबदारही ठरविले आहे. ते म्हणतात, "भारतीय राजकारण म्हणजे राज्यांच्या राजकारणांचे गोळा बेरीज आहे किंबहुना भारतीय राजकारण अशी काही गोष्टच नाही जे आहे ते मात्र विविध राज्यांचे राजकारण असेच चित्र उभारून असल्यामुळे घटकराज्य हा भारताचा केंद्रबिंदू बनला. या घडामोडीमागे जवळपास 1967 पासून चाललेली एक प्रक्रिया होती. ती म्हणजे काँग्रेस व्यवस्थेचा न्हास होय.¹ भारतीय राजकारणाचा पट पळशीकरांच्या धिंतनातून जो व्यक्त झाला आहे ते विश्लेषण विदर्भाच्या प्रश्नाला लागू पडणारे आहेत. वस्तुतः राजकारणाची संकल्पना एक सातत्यपूर्ण गतिविधी मानली जाते. "काळानुकूल उपस्थित होणाऱ्या आणि राजकीय धिंतकांच्या सामाजिक विचारवंतांच्याच स्फूर्तीतून प्रसविलेल्या उद्दिष्टांची परिपूर्ती करण्यासाठी जागृत आणि संघटीत झालेल्या लोकशक्तीच्या कार्यकर्तृत्वाचा तो एक मिश्र आविष्कार असतो. उद्दिष्टे जरी समान असली तरी त्यांची पूर्तता करण्यासाठी वेगवेगळी साधने पसरविली, सूचविली आणि अवलंबिली जातात."² एका बाजूला भारतीय राजकारणाची संकल्पना समस्यांच्या परिमर्जनासाठी असते अशी सैद्धांतिक भूमिका या दोन पातळ्यांवर विदर्भाच्या प्रश्नांचे राजकारण समजून घेणे महत्त्वाचे ठरते.

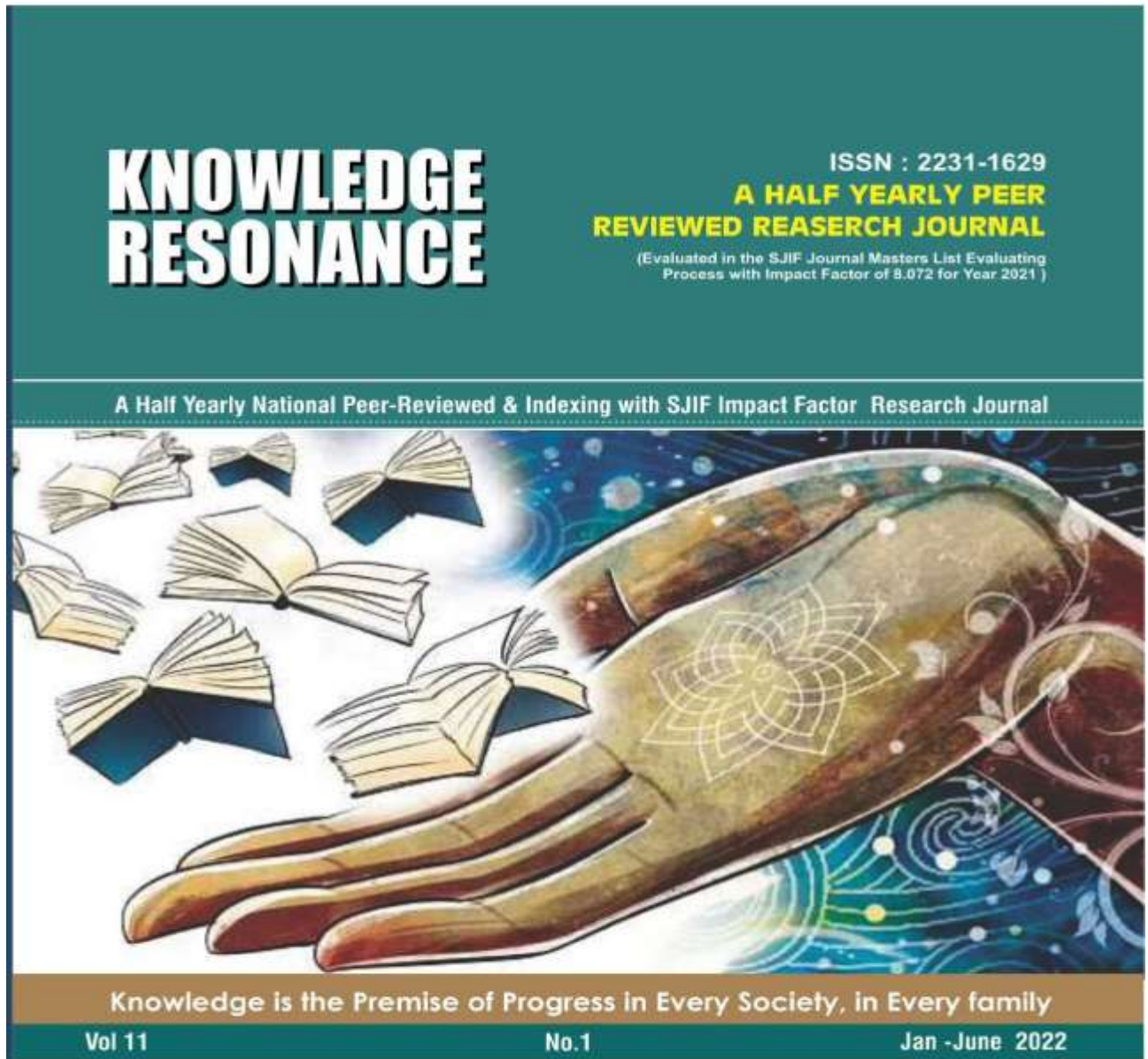
प्रांत अथवा राज्य निर्मितीच्या मुळाशी जी विविध घटके कार्य करतात त्यामध्ये अस्मिताना चेतवणाऱ्या गोष्टी किंवा बाबी उग्ररूपाने व्यक्त झालेल्या दिसतात आणि सगळ्याच अस्मिता राष्ट्रवादाच्या निष्कर्षावर जो खण्याचा प्रयत्न होत असतो. भारतातील प्रादेशिक राजकारणांचा 1980 नंतर बदललेला चेहरा आत्यंतिक गुंतागुंतीचा बनत चालल्याचे निरीक्षण विश्लेषकांना नोंदविले आहे. या निरीक्षणात वाढत्या अस्मिता, राष्ट्रवाद, संघराज्यव्यवस्था, विकासाचा असमतोल आणि राजकीय केंद्रीकरण या चार मुद्यांभेवती फिरतांना दिसत असल्याचे मत मांडले आहेत. 21 व्या शतकाच्या प्रारंभातील एक निरीक्षण नोंदविणे महत्त्वाचे ते म्हणजे यामध्ये अस्तित्वात आलेला पाचवा मुद्दा राजकीय पक्षांची प्रवृत्ती स्पष्ट करणारा आहेत. छोटी राज्य दीर्घकाळ सत्ता टिकवून ठेवण्याकरिता सोईची ठरतात हा प्रयोग ईशान्य भारतातील राज्य आणि झारखंड, छत्तीसगड आणि उत्तराखंड यामधून सिद्ध झाला आहे. विदर्भाच्या प्रश्नाचे राजकारण पहिल्या चार घटकांपेक्षा पाचव्या घटकांशी अतिशय जवळीकता साधणारे आहे. विदर्भ प्रश्नांची गतिमानता टप्यानुसार बदलत गेली. सुरुवातीला विदर्भ अस्मितानंतर विकासाचा असमतोल, नंतर संघराज्याला छोटी राज्ये अनुकूल असतात, तर अलिकडे एकमुखी वर्चस्वाची परंपरा दीर्घकाळ ताब्यात राहू शकते या उद्देशाने प्रश्नाचे केले जात असणारे राजकीय भांडवल लक्षात घेतले तर राष्ट्रीय पक्षांना छोट्या राज्यांवर वर्चस्व गाजविणे वा आपली सत्ता दीर्घकाळासाठी मजबूत करता येणे यातून राजकारणाची प्रक्रिया घडत असल्याचे स्पष्ट होते.

अनुशेष लक्षात घ्यावा अशी मागणी राज्यापालांकडे करून वऱ्हाड प्रांतातील अनुशेष भरून काढण्याकरिता निधीची मागणी मांडलेली आहे. स्वतंत्र राज्य हवे आहे असे म्हणणाऱ्या उत्तरदात्यांचे मत मात्र एकदाकी राज्य अस्तित्वात आले तर अनुशेष आपोआपच भरून निघेल. संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीत विदर्भातील ज्या लोकांनी चळवळ राबविली त्या मध्यप्रांतातून महाराष्ट्राचा भाग होऊ इच्छिणाऱ्यांची जी भावना होती त्या भावनेला प्रतिबिंबित करण्याचे काम अल्पप्रमाणात का होईना असे 10 प्रतिशत उत्तरदात्यांना वाटते. संघात्मक प्रणाली कायम राखतांना तिचे पृथक्करण होणे हा एक तर्क दिल्या जाते. तरी या प्रश्नाच्या मुळाशी भाषेची एकात्मता पर्यायाने अस्मितेचा भाग प्रभावी आहे. एकाच भाषिकांचे एक राज्य तयार झालेले असल्यामुळे विकासाची संतुलित भूमिका असावी हे मांडणाऱ्यांचे प्रमाण लक्षात घेण्यासारखे आहे. एक भाषा एक संस्कृती एक अस्मिता असे जर स्वरूप असेल तर राज्यातील जनतेमध्ये भेदभाव होणे हे संयुक्तिक नाही ही बौद्धिक आणि समज स्वरूपाची भूमिका उत्तरदात्यांचे उद्बोधन प्रशिक्षण आणि त्यांच्यातील जाणीवा स्पष्ट करणारे आहे. विकासाचे संतुलित माप ही भूमिका संघात्मक ढाचा शाबुत राखण्यासोबतच कायदा आणि सूव्यवस्था यांची जोपासना करणारी आहे.

संदर्भ:-

1. सुहास पळशीकर, समकालीन भारतीय राजकारणाचे विश्लेषण, मराठी वाचनसाहित्य मालिका क्र. 2, को-ओरडीनेटर CAS राज्यशास्त्र विभाग आणि लोकप्रशासन विभाग, पुणे विद्यापीठ, पुणे, 2009, पृ. 9
2. प्रविण बरदापूरकर (संपा.), समकाल, विजय प्रकाशन, नागपूर, 2009, पृ. 1
3. आगलावे प्रदिप, सामाजिक संशोधन पध्दती शास्त्र व तंत्रे, श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर 2008 पृ.

3. **Title of Paper:** Rashtriya Shaikshnik Dharanatil Samagra Vyaktimatv Vikasache Pailu (p85-89)
Name of Author/s : Dr. Sharad Sambare, & Dr. R. Mahajan **Dep. of Teacher:** Political Science
Name of Journal: Knowledge Resonance
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2231-1629

Research Journal Publication Committee
Dr. M. K. Umathe College, Nagpur

14	An Analytical Study of India's Regional Imbalances in Industrial Development Mr. Ashish Narsing Pawar* Dr. Ramesh K. Nikhade**	58
15	Social Status of Women, Their Problems and Necessity of Women Empowerment Sayali Samudre	64
16	Women's Rights in India: Problems and Prospects Dr. Sushma Vinayakrao Bageshwar	67
17	The Girl in The Tangerine Scarf: A Strong Opposition to Patriarchal Discourse Dr. Rachana Vijay Musai	71
18	The Inheritance of Class in Kiran Desai's The Inheritance of Loss Dr. Kamalakar Mahadev Chavan	73
19	भारतीय समाजव्यवस्थेतील कामगार चळवळीचे बदलते स्वरूप प्रा. डॉ. कमलाकर पी. तागडे	76
20	बंजारा समाजाचे कौटुंबिक जीवन व आर्थिक स्थितीचे अध्ययन डॉ. किशोर उत्तमराव राऊत** कु. गोदावरी विठ्ठल बन*	80
21	राष्ट्रीय शैक्षणिक घोरणातील समग्र व्यक्तिमत्त्व विकासाचे पैलू डॉ. शरद सांबारे* डॉ. रायन महाजन**	85
22	पर्यावरण व सामाजिक समस्या डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक	90
23	महिलांचे उद्धारकर्ते समाज सुधारक डॉ. नलिनी बोरकर	92
24	आदिवासी समाजातील सामाजिक, शैक्षणिक व आरोग्य विषयक दृष्टिकोण प्रा. प्रमोद चंद्रभान शेन्डे	98
25	ओलीताची शेती केल्याने लघुकृषकांच्या आर्थिक स्तर वाढला प्रा. संजय फुलकर	102
26	एक निखळ समाजसेविकेची संघर्ष गाथा मांडणारी कलाकृती : मी वनवासी डॉ. ल. ना वाघमारे	105
27	मराठ्यांच्या उत्तर मोहीमा व मल्हारराव होळकर (इ. स. १७२० – इ. स. १७५०) श्री. अंबादास ऑ. बाकरे	108

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील समग्र व्यक्तिमत्त्व विकासाचे पैलू

डॉ. शरद सांबारे*

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख,
यशोदा गर्ल्स आर्ट्स, कॉमर्स कॉलेज, नागपूर

डॉ. रायन महाजन**

विज्ञापी नगरमहाविद्यालय, नागपूर

प्रास्ताविक:-

२०२० चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे अत्यंत अभ्यासपूर्ण रीतीने आणि वर्तमान स्थितीचे आकलन करून तयार करण्यात आलेले धोरण आहे. या शैक्षणिक धोरणावर समाजातील सर्व घटकांचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो ज्यामुळे या धोरणाला व्यावहारिक स्वरूप प्राप्त झाले आहे. या धोरणामुळे विद्यार्थ्यांचा जीवनात आमुलाग्र बदल घडून येऊ शकतो. शालेय आणि उच्च शिक्षणात मोठ्या प्रमाणात परिवर्तनात्मक सुधारणांना यात मोठा वाव देण्यात आला आहे. २१ व्या शतकातले हे पहिले शिक्षण धोरण असून ३४ वर्षे जुन्या १९८६ च्या शिक्षणावरच्या राष्ट्रीय धोरणाची जागा नवे धोरण घेणार आहे सर्वांना संधी, निःपक्षपात, दर्जा, परवडणारे आणि उत्तरदायित्व या स्तंभावर याची उभारणी करण्यात आली आहे. २०३० च्या शाश्वत विकास कार्यक्रमाशी याची सांगड घालण्यात आली आहे. शालेय आणि महाविद्यालयीन शिक्षण अधिक समय बहुशाखीय २१ व्या शतकाच्या गरजांना अनुरूप करत भारताचे वैतन्व्यशील प्रज्ञावंत समाज आणि जागतिक ज्ञान महासत्ता म्हणून परिवर्तन घडवण्याचा आणि प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या आगळ्या क्षमता पुढे आणण्याचा या धोरणाचा उद्देश आहे.

राष्ट्रीय उच्चतर शिक्षा अभियान (आरयूएसए) ही राज्याच्या उच्च शिक्षणात सुधारणा करण्यासाठी वास्तू उभारणीसाठी नियोजन व नियंत्रण करणारी मोहीम केंद्र शासनाने २०१३ मध्ये सुरु केली. त्यामध्ये राज्यातील दर्जेदार विद्यापीठ व महाविद्यालयांना स्वायत्तता देऊ केली आहे. या अभियानाने परीक्षा सुधारणा अपेक्षित केले आहे. तसेच भारतीय विद्यापीठ व विदेशी विद्यापीठांमध्ये शैक्षणिक प्रगतीसाठी संवाद साधणे गरजेचे आहे असे म्हटले आहे. २०१४ नंतर विद्यमान पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी पूर्वीच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचा आढावा घेण्यासाठी २०१६ मध्ये माजी केंद्रीय सचिव टी. एस. आर. सुब्रमण्यम यांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय धोरण समिती नेमली. या समितीने पूर्वीच्या पुढील शासकीय योजनांचा आढावा घेतला : डिस्ट्रिक्ट प्रायमरी एज्युकेशन प्रोग्रॅम (डीपीईपी), सर्वशिक्षा अभियान (एसएसए, २००१), राइट टू एज्युकेशन (आरटीई), नॅशनल प्रोग्रॅम फॉर एज्युकेशन फॉर गर्ल्स अँड एलिमेंटरी लेव्हल (एनपीईजीईएल), राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान (आरएमएसए, २००९), माध्यमिक स्तरावर अपंगांसाठी इन्क्लुझिव एज्युकेशन फॉर दी डिसेबल्ड फॉर सेकंडरी स्टेज (आयईडीएसएस), प्रौढ साक्षर भारत (अॅडव्हान्स्ड एज्युकेशनल इंडिया), उच्च शिक्षण विकासासाठी राष्ट्रीय उच्चतर शिक्षा अभियान (आरयूएसए, २०१३) इत्यादी. शासनाने २९ जुलै २०२० मध्ये नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला मंजुरी देऊन ते संपूर्ण देशात लागू केले आहे.

इसोचे माजी प्रमुख के. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली ९ समितीय सदस्यांनी या नव्या धोरणाचा मसुदा तयार केला आहे. यानुसार शालेय शिक्षणाची रचना १०+२ एवजी ५+३+३+४ अशी करण्यात आली आहे. यामध्ये पहिली ३ वर्षे पूर्वप्राथमिक व २ वर्षे पहिली व दुसरी असणार (वय वर्ष ३ ते ८)य पुढील ३ वर्षे तीसरी ते पाचवी असणार (वय वर्ष ८ ते ११)य त्यानंतरची ३ वर्षे सहावी ते आठवीपर्यंत असणार (वय वर्ष ११ ते १४) आणि शेवटची ४ वर्षे नववी ते बारावी (वय वर्ष १४ ते १८) अशा एकूण १५ वर्षांमध्ये शालेय शिक्षणाची रचना अथवा आकृतीबंध आखण्यात आला आहे. सुरुवातीचे ३ ते ६ वर्षे वयोगटात असलेले मुले आतापर्यंत शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत येत नव्हती परंतु नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे त्यांचा शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत समावेश करण्यात आला आहे.

२०१६ मध्ये भारतीय युवकांसाठी आखलेली 'प्रधानमंत्री कौशल्य विकास योजना' ही पूर्वीच्या योजनांशी जोडल्यास युवा विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक प्रगती साधणे या सुधारित राष्ट्रीय धोरणाने शक्य होणार आहे. या धोरणात संशोधनावर जास्तीत जास्त भर देण्यात आले असून विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता वाढविणे, त्यांचा सर्वांगीण विकास करणे, त्यांना स्वतःच्या पायावर उभे करणे, त्यांच्या आर्थिक विकासाला प्राधान्य देणे इत्यादी कार्यक्रम आखण्यात आले आहे. सर्वांना शिक्षण, चांगले शिक्षण, शिक्षणाची समान संधी, आवाक्यातील शिक्षण आणि शिक्षणक्षेत्रातील सर्व घटकांचे उत्तरदायित्व निश्चित करणे या प्रमुख पाच सूत्रांवर धोरणाचा पाया आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०ची वैशिष्ट्ये :

- जुन्या शैक्षणिक धोरणामध्ये बदल करण्यात आले असून भाषा शिक्षण, व्यवसाय शिक्षण इत्यादी विषयांमध्ये वैशिष्ट्यपूर्ण बदल करण्यात आले आहे. २०२० च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्ये पुढील प्रमाणे :
- कोणत्याही विद्यार्थ्यांवर कोणतीही भाषा लादली जाणार नाही.
- 'एक भारत श्रेष्ठ भारत' या उपक्रमांतर्गत इयत्ता सहावी ते आठवीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना 'भारतातील भाषा' या प्रकल्पामध्ये सहभाग घेता येणार आहे. विद्यार्थ्यांना माध्यमिक शिक्षण स्तरावर विविध विदेशी भाषांचा पर्याय दिला जाणार आहे.
- सुमारे ८ भारतीय भाषांमध्ये इ-कोर्सस उपलब्ध होणार आहेत.
- शिक्षण विभागाद्वारे पाली, पर्शियन आणि प्राकृत भाषांसाठी एक राष्ट्रीय संस्था उभारली जाणार आहे.

व्यवस्थापन सुनियोजित पद्धतीने व्हावे, यासाठी सर्व स्तरावरच्या शिक्षण कार्यक्रमांमध्ये तंत्रज्ञानाचे एकात्मिकरण केले जाईल.

8) भारतीय भाषांचा प्रसार

सर्व भारतीय भाषांचे संवर्धन, त्यांचा प्रसार व्हावा तसेच त्यांच्यामध्ये एकप्रकारे चैतन्य निर्माण व्हावे याची सुनिश्चिती करण्यात येणार आहे. यासाठी एनईपीने दिलेल्या शिफारशीनुसार इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ ट्रान्सलेशन अँड इंटरप्रिटेशन आयआयटीआय म्हणजेच राष्ट्रीय अनुवाद आणि भाष्य संस्था तसेच नॅशनल इन्स्टिट्यूट यॅकिंवा इन्स्टिट्यूट फॉर पाली, पर्शियन अँड प्राकृत, म्हणजेच पाली, पर्शियन आणि प्राकृतसाठी राष्ट्रीय संस्था यांची स्थापना करण्याचा सल्ला देण्यात आला आहे. संस्कृत आणि इतर भाषा विभागांच्या सुदृढीकरणाची शिफारस करण्यात आली आहे. तसेच उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये अधिकाधिक मातृभाषेचा किंवा स्थानिक भाषेचा उपयोग शिकवण्याचे माध्यम म्हणून केला जावा, असेही सुचवण्यात आले आहे.

शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयीकरण संस्थात्मक सहकार्यातून करण्यात येवू शकते. तसेच विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्या देवाणघेवाणीचा विचार करून करता येवू शकतो. त्यामुळे आपल्या देशामध्ये जगामधल्या अव्यल क्रमांकाच्या विद्यापीठांना प्रवेशाची परवानगी देण्यात येईल. बाहेरच्या सर्वोत्कृष्ट विद्यापीठांना आपल्या देशात कॅम्पस उघडता येणार आहेत.

9) व्यावसायिक शिक्षण

उच्च शिक्षण प्रणालीमध्ये व्यावसायिक शिक्षण हा अनिवार्य आणि अविभाज्य भाग असेल. जी तंत्रज्ञान विद्यापीठे, आरोग्य विज्ञान विद्यापीठे, विधी कायदा आणि कृषी विद्यापीठे आहेत, त्यांना आता बहुउद्देशीय संस्था बनवण्याचे उद्दिष्ट असणार आहे.

10) प्रौढ शिक्षण

शंभर टक्के तरुण आणि प्रौढ साक्षरता प्राप्त करण्याचे उद्दिष्ट या धोरणाचे आहे.

11) शिक्षणासाठी वित्तपुरवठा

शैक्षणिक क्षेत्रामध्ये सार्वजनिक गुंतवणूक वृद्धीसाठी केंद्र आणि राज्य सरकारे एकत्रित काम करणार आहेत.

तितक्या लवकर ही गुंतवणूक जीडीपीच्या 6 टक्क्यांपर्यंत पोहचवी, असा उद्देश यामागे आहे.

अशाप्रकारे नव्या शैक्षणिक धोरणात समग्र व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीने विविध विषयांवर चर्चा करून त्यांना योग्य पद्धतीने मांडण्यात आले आहे. उपरोक्त शैक्षणिक धोरणामध्ये शैक्षणिक क्षेत्रात आमुलाग्र परिवर्तन होण्यास नक्कीच मदत मिळेल.

निष्कर्ष-

समग्र व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीने नव्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाकडे बघितल तर हे शैक्षणिक धोरण मागील शैक्षणिक धोरणाच्या तुलनेत प्रभावी असे शैक्षणिक धोरण आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये विद्यार्थी, अध्यापक, भौतिक सुविधा, महाविद्यालये, विद्यापीठ यांचा गुणात्मक व संख्यात्मक मुल्यांचा विकासात्मक विचार करण्यात आला आहे. या शैक्षणिक धोरणामध्ये सामाजिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमाचा समावेश केला असल्यामुळे विद्यार्थ्यांना व्यवसायानिमुख करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. त्याचबरोबर शैक्षणिक संस्थांच्या गुणवत्तेत वाढ करण्यासाठी बर्बाद योजना व नियम आखण्यात आले आहे. ज्यामुळे शैक्षणिक क्षेत्रात या नवीन बदलामुळे क्रांती घडून येऊ शकतो.

संदर्भ ग्रंथसूची-

1. शासन निर्णय क्रमांक.व्दिओसी-2021.प्र.क्र.08. कौशल्य-२
2. श्री. दवारबांडे, महात्मा गांधीच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाच्या तत्वांचे वर्णन.
3. अहिर. डॉ. हिरा, उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक, नागपूर: विद्या प्रकाश, प्रथमावृत्ती, नोव्हेंबर, 1995
4. कुलकर्णी प्रा. शालीनी. उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण. (तात्विक अभिष्टान), पुणे: नित्यनूतन प्रकाशन, 2019

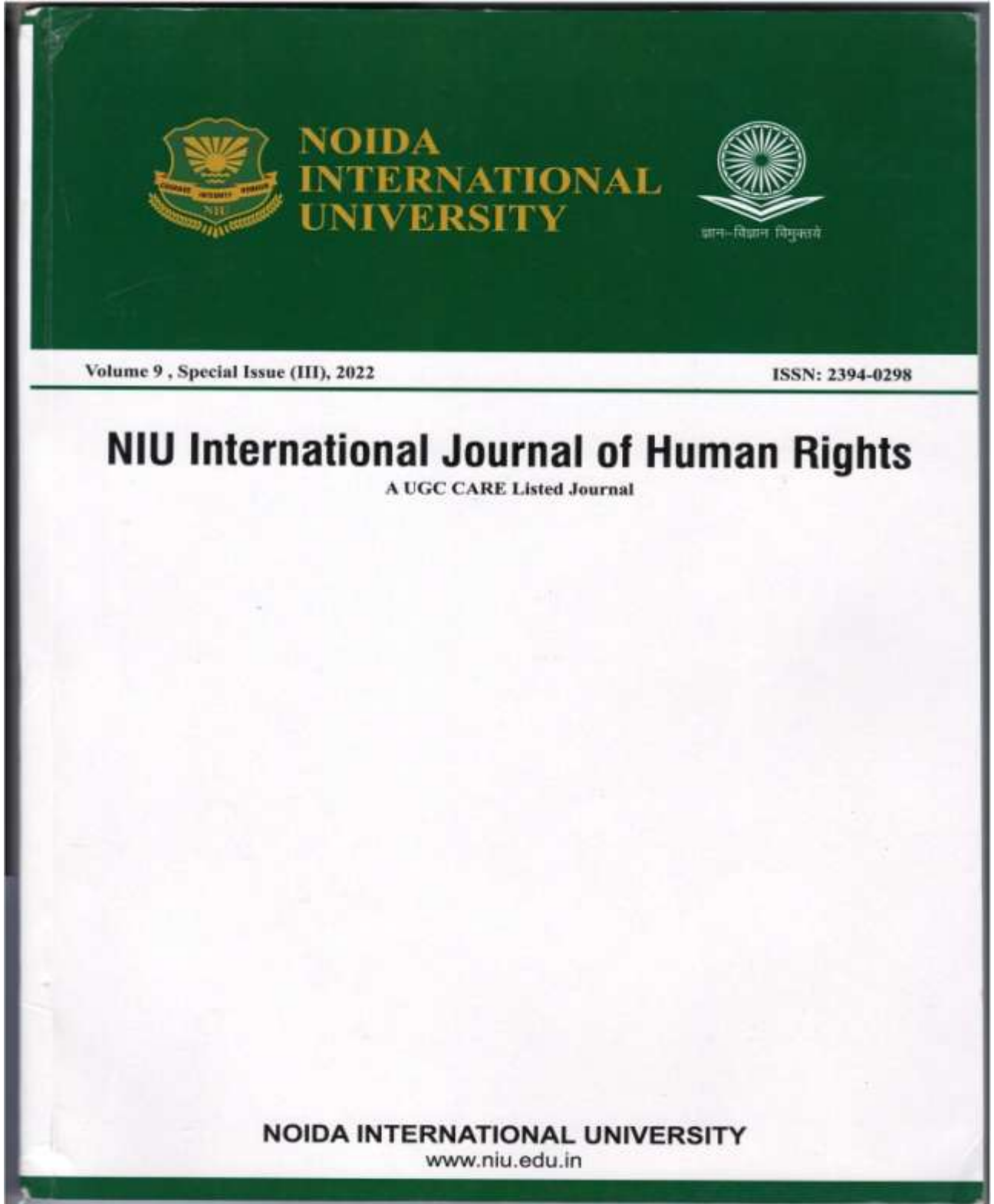
4. **Title of Paper:** Impact of Terrorism on Indian Capital Market: An Empirical Study
2015-2021 (p41-45)

Name of Author/s : Dr. Sharad Sambare, Dr. P. D. Mandape, & Dr. Sandip Tundurwar

Dep. of Teacher: Political Science **Name of Journal:** NIU International Journal of Human Right

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2394-0298

CONTENTS

ISSN – 2394 - 0298	Volume 9, Special Issue (III), 2022	
1	CYBERCRIME AND TERRORISM Dr. Devendra S. Bhongade	1
2	TERRORISM ISSUES AND CHALLENGES D. S. Shambharkar	4
3	TERRORISM AND THE RESPONSIBILITY OF THE MEDIA Dr. Vivek M Diwan	8
4	RISE OF RELIGIOUS TERRORISM IN INDIA: A BRIEF STUDY Dr. G. R. Hashmi	12
5	TERRORISM Dr. Kailas V. Nikhade	15
6	EFFECT OF SHORT TERM POSITIVE PSYCHOLOGY COURSE ON YOUNG ADULTS SELFESTEEM, RESILIENCE AND PERCEIVED STRESS Dr. Milli Baby	18
7	IMPACT OF TERRORISM ON HUMAN RIGHTS Dr. Anil G. Dodewar	22
8	ANALYSIS OF THE STATE OF TERRORISM IN SOUTH ASIA Noureen	26
9	TERRORISM: PAST AND PRESENT Dr. Yogesh M. Sarode	29
10	ECONOMIC IMPLICATIONS OF GLOBAL TERRORISM Aparna Samudra	32
11	NAXALISM & THE PROBLEM OF TRIBES IN INDIA Supriya David	37
✓ 12	IMPACT OF TERRORISM ON INDIAN CAPITAL MARKET: AN EMPIRICAL STUDY 2015 – 2021 Dr. Sharad Sambare, Pankaj Dharmapal Mandape, Dr. Sandip Tundurwar	41
13	TERRORISM – BIOWEAPONS: A CHALLENGE Kajal J. Madkwade, Sumit S. Gurchal	46

IMPACT OF TERRORISM ON INDIAN CAPITAL MARKET: AN EMPIRICAL STUDY 2015 – 2021

Dr. Sharad Sambare H.O.D. of Political Science, Yashoda Girls Art's & Commerce College, Nagpur.

Pankaj Dharmapal Mandape Research Scholar – Dhanwate National College, Nagpur, Rastrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.

Dr. Sandip Tundurwar H.O.D. of Political Science, S. B. City College, Nagpur.

Abstract

Stock markets are one of the important investment avenues for investors. The performance of stock markets depends on occurrence of external and internal events. Socio-political events such as terrorist attacks have been found to disturb the flow of financial resources among nations and affect income of business, profits and stock prices. Many studies have confirmed that terrorist attacks have adversely affected stock markets. This paper proposes to test the impact of terrorist attacks and their effects on stock markets of India, with special reference to Bombay Stock Exchange of India Limited. The Seven major terrorist attack events, over the period 2015 to 2021 were taken for the sample, on the basis of the severity of damages it caused to the economy. They are S&P BSE Auto, Bankex, Consumer Durables, Consumer Goods, Metal, Oil & Gas and S&P BSE Sensex. The findings of the study show that the short-term investors can make predictions about the reactions of the markets after a terrorist attack and they could find possible investment solutions like, S&P BSE Auto and S&P BSE Consumer Durables which recorded low volatility, on both during pre and post attack periods. The results of the analysis and their implications are discussed in the paper, which could provide important insights to investors, for crafting their investment strategies, against any risk.

Keywords: Terrorism, Capital Market, Investor, Indices.

Introduction

Terrorism in India Terrorism is a universal threat. Terrorists have access to free flow of information, communication and information technology. The magnitude of destruction due to terrorist attacks spreads panic among the population that slowdowns human activities including investments. The rise in terrorist attacks has been phenomenal and is often tied to diverse ideological, religious and political goals. The terrorists with their digital networking abilities have expanded their reach beyond international borders. Their unpredictable attacks with high casualty rate puts immense psychological pressure on the society targeted leading to their success in:

1. Creating a sense of vulnerability across the world.
2. Gaining attention and publicity, by acts of violence and by the use of the media, to enhance the effectiveness of their violence.

List of Terrorism Organization in India:

1. Indian Mujahedeen (IM).
2. Hizb -Ul- Mujahedeen.
3. Jamiat -ul- Mujahedeen.
4. Muslim Janbaz Force.
5. Tehrik -ul- Mujahedeen.
6. Lashkar-e-Jabbar.
7. Al Umar Mujahedeen.
8. Communist Party of India - Maoist (CPI-Maoist)

Suggestions of the Study

1. Investors should consider the market movements before investing and this can help in gaining better returns.
2. Some BSE indices like BSE Metal and Bankex, recorded low volatility during the post terrorist attack period. Hence the investor can consider investment in firms listed in BSE Metal and Bankex.
3. Since the BSE indices are capable of recovering from this type of terrorist attack events and performing positively in a short period, investors should wait for the resilience of their investment for getting moderate return.
4. The short-term investors can make prediction about the reaction of the market after terrorist attack and they could find possible investment like, BSE Auto and BSE Consumer Durables which recorded low volatility, on both under pre and post attack period.
5. The short-term investors can make prediction about the reaction of the market after terrorist attack and they could find possible investment like, BSE Auto and BSE Consumer Durables which recorded low volatility, on both under pre and post attack period.

Conclusion

This study examined the effects of terrorist attacks on Indian capital market. Data were collected for BSE sectoral indices, namely, BSE Auto, BSE Bankex, BSE Consumer Durables, BSE Consumer Goods, BSE Metal, BSE Oil & Gas and BSE Sensex daily returns. Terrorist attacks caused economic losses across the countries. The results are applicable for short term and not to long term. The terrorist attacks played an important role because of their impact on capital market in the short term. Based on the results, it is clear that investors need to wait and should not take immediate decision on investment, during abnormal events in the market.

Limitations of the Study

1. This study was limited to a period of only Six years 2015 to 2021.
2. The study was based purely on secondary data.
3. The study focused only on Terrorist Attack Event and its impact on stock prices.

Scope for Further Study

1. Future researchers can adopt alternative methods and new techniques for assessing the impact of terrorism on capital market.
2. Additional sample indices can be used for further studies.
3. Impact of terrorist attacks in other countries, on Indian market can be examined.
4. Further, researchers can investigate the impact of other events like economic, natural disasters, scams and military attacks on Indian capital market.
5. The study examined only one main attack of every year of study period, and therefore, further study can be made on all important terrorist attacks.

References

1. Valentine, R. & Bishop, C. (2010). An examination of risk adjusted returns and catastrophic events caused by terrorist attacks. *Insurance Markets and Companies: Analyses and Actuarial Computations*, 1(1), 84-87.
 2. Asthana (2010). *Cross-Border Terrorism in India: Counter Terrorism Strategies and Challenges*. 01-21. Retrieved from www.ideals.illinois.edu.
 3. Poonam (2011). *Impact of terror attacks on Indian stock prices*. Retrieved from <http://www.indianmba.com>.
 4. Tavor (2011). *The Impact of Terrorist Attacks on the Capital Market in the Last Decade*. *International Journal of Business and Social Science*, 2(12), 70 – 80.
- NIU International Journal of Human Rights ISSN: 2394 – 0298 Volume 9, Special Issue (III), 2022 44

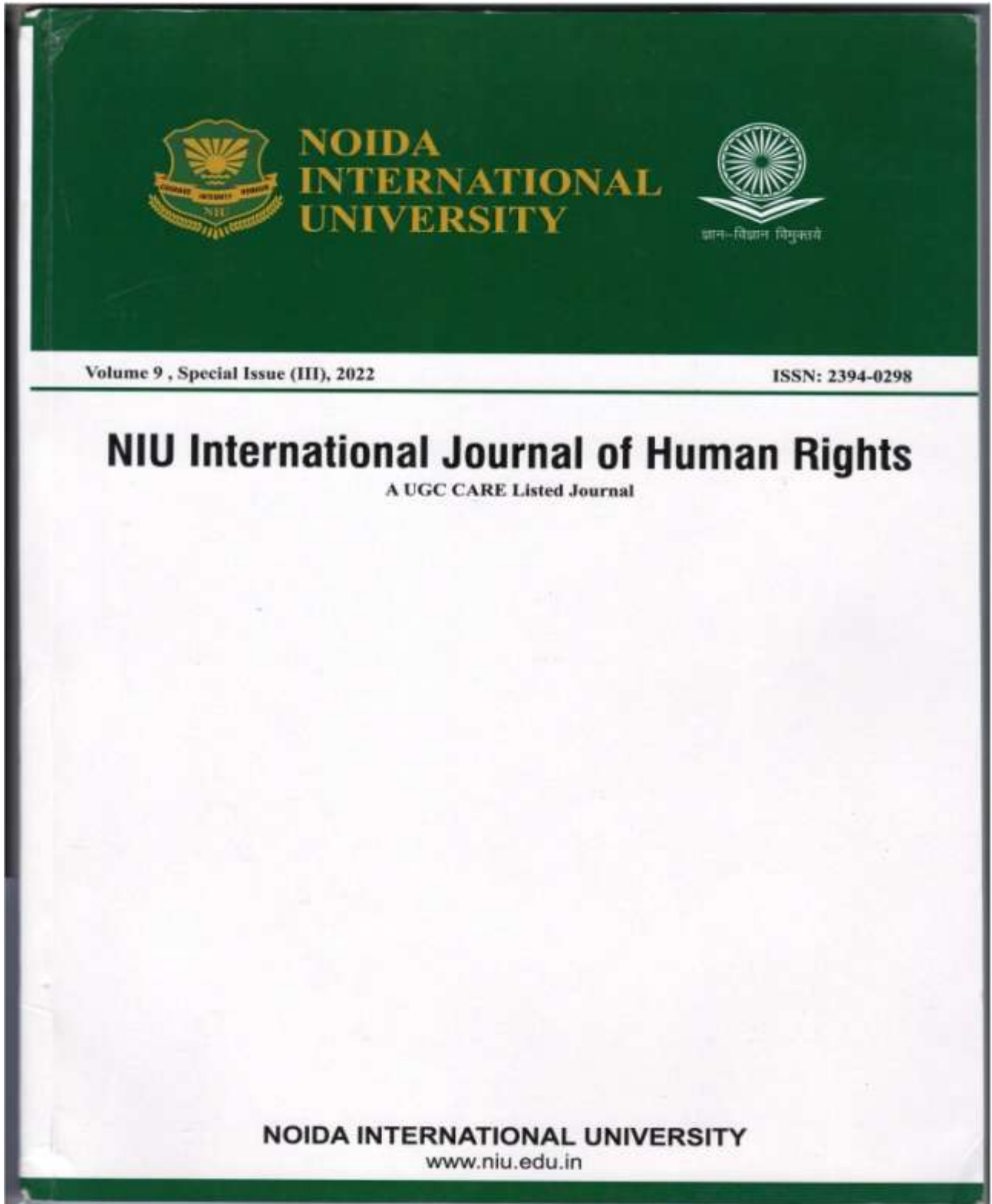
5. **Title of Paper:** Bharatiy Paripekshy Me Atankwad Ka Swarup (p56-58)

Name of Author/s : Dr. Sandip Tundurwar, **Dr. Sharad Sambare,** & Dr. P. D. Mandape

Dep. of Teacher: Political Science **Name of Journal:** NIU International Journal of Human Right

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2394-0298

CONTENTS

ISSN – 2394 - 0298	Volume 9, Special Issue (III), 2022
14 THE EMERGENCE OF CYBER TERRORISM IN THE AGE OF DIGITAL TECHNOLOGY Mr. Sachin N. Sanap	50
15 SOCIAL MEDIA & TERRORISM Mr. Devendra H. Wasade	53
16 भारतीय परिपेक्ष्य में आतंकवाद का स्वरूप डॉ. संदीप तुंडूरवार, डॉ. शरद सांबारे, श्री. भास्कर वघाळे	56
17 नक्सलवादके प्रभावों का विश्लेषण डॉ. संतोष संभाजी डाखरे	59
18 वैश्विक आतंकवाद स्थिति और समाधान डॉ. टी. एल. मिर्झा	63
19 लोकतंत्र, मीडिया और दोषमुक्त व्यक्तियों के सवाल गुंजन सिंह	72
20 पाकिस्तान व दहशतवादी संघटनाचे संबंध आणि भारतातातील दहशतवाद डॉ. मंगेश आचार्य	77
21 जम्मू काश्मीरमधील दहशतवाद आणि शासनाची भूमिका डॉ. राम बुटले	82
22 दहशतवाद राष्ट्रीय एकतातेपुढील आव्हान डॉ. वकील टी. शेख	86
23 दहशतवाद आणि मानवाधिकार डॉ. रवी धारपवार	93
24 दहशतवाद : जागतिक शांतता, समस्या आणि शेजारी राष्ट्रांची दहशतवादाला खतपाणी डॉ. अर्चना उमरकर-घुलक्षे	97

IMPACT OF TERRORISM ON INDIAN CAPITAL MARKET: AN EMPIRICAL STUDY 2015 – 2021

Dr. Sharad Sambare H.O.D. of Political Science, Yashoda Girls Art's & Commerce College, Nagpur.

Pankaj Dharmapal Mandape Research Scholar – Dhanwate National College, Nagpur, Rastrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.

Dr. Sandip Tundurwar H.O.D. of Political Science, S. B. City College, Nagpur.

Abstract

Stock markets are one of the important investment avenues for investors. The performance of stock markets depends on occurrence of external and internal events. Socio-political events such as terrorist attacks have been found to disturb the flow of financial resources among nations and affect income of business, profits and stock prices. Many studies have confirmed that terrorist attacks have adversely affected stock markets. This paper proposes to test the impact of terrorist attacks and their effects on stock markets of India, with special reference to Bombay Stock Exchange of India Limited. The Seven major terrorist attack events, over the period 2015 to 2021 were taken for the sample, on the basis of the severity of damages it caused to the economy. They are S&P BSE Auto, Bankex, Consumer Durables, Consumer Goods, Metal, Oil & Gas and S&P BSE Sensex. The findings of the study show that the short-term investors can make predictions about the reactions of the markets after a terrorist attack and they could find possible investment solutions like, S&P BSE Auto and S&P BSE Consumer Durables which recorded low volatility, on both during pre and post attack periods. The results of the analysis and their implications are discussed in the paper, which could provide important insights to investors, for crafting their investment strategies, against any risk.

Keywords: Terrorism, Capital Market, Investor, Indices.

Introduction

Terrorism in India Terrorism is a universal threat. Terrorists have access to free flow of information, communication and information technology. The magnitude of destruction due to terrorist attacks spreads panic among the population that slows down human activities including investments. The rise in terrorist attacks has been phenomenal and is often tied to diverse ideological, religious and political goals. The terrorists with their digital networking abilities have expanded their reach beyond international borders. Their unpredictable attacks with high casualty rate puts immense psychological pressure on the society targeted leading to their success in:

1. Creating a sense of vulnerability across the world.
2. Gaining attention and publicity, by acts of violence and by the use of the media, to enhance the effectiveness of their violence.

List of Terrorism Organization in India:

1. Indian Mujahedeen (IM).
2. Hizb -Ul- Mujahedeen.
3. Jamiat -ul- Mujahedeen.
4. Muslim Janbaz Force.
5. Tehrik -ul- Mujahedeen.
6. Lashkar-e-Jabbar.
7. Al Umar Mujahedeen.
8. Communist Party of India - Maoist (CPI-Maoist)

Suggestions of the Study

1. Investors should consider the market movements before investing and this can help in gaining better returns.
2. Some BSE indices like BSE Metal and Bankex, recorded low volatility during the post terrorist attack period. Hence the investor can consider investment in firms listed in BSE Metal and Bankex.
3. Since the BSE indices are capable of recovering from this type of terrorist attack events and performing positively in a short period, investors should wait for the resilience of their investment for getting moderate return.
4. The short-term investors can make prediction about the reaction of the market after terrorist attack and they could find possible investment like, BSE Auto and BSE Consumer Durables which recorded low volatility, on both under pre and post attack period.
5. The short-term investors can make prediction about the reaction of the market after terrorist attack and they could find possible investment like, BSE Auto and BSE Consumer Durables which recorded low volatility, on both under pre and post attack period.

Conclusion

This study examined the effects of terrorist attacks on Indian capital market. Data were collected for BSE sectoral indices, namely, BSE Auto, BSE Bankex, BSE Consumer Durables, BSE Consumer Goods, BSE Metal, BSE Oil & Gas and BSE Sensex daily returns. Terrorist attacks caused economic losses across the countries. The results are applicable for short term and not to long term. The terrorist attacks played an important role because of their impact on capital market in the short term. Based on the results, it is clear that investors need to wait and should not take immediate decision on investment, during abnormal events in the market.

Limitations of the Study

1. This study was limited to a period of only Six years 2015 to 2021.
2. The study was based purely on secondary data.
3. The study focused only on Terrorist Attack Event and its impact on stock prices.

Scope for Further Study

1. Future researchers can adopt alternative methods and new techniques for assessing the impact of terrorism on capital market.
2. Additional sample indices can be used for further studies.
3. Impact of terrorist attacks in other countries, on Indian market can be examined.
4. Further, researchers can investigate the impact of other events like economic, natural disasters, scams and military attacks on Indian capital market.
5. The study examined only one main attack of every year of study period, and therefore, further study can be made on all important terrorist attacks.

References

1. Valentine, R. & Bishop, C. (2010). An examination of risk adjusted returns and catastrophic events caused by terrorist attacks. *Insurance Markets and Companies: Analyses and Actuarial Computations*, 1(1), 84-87.
 2. Asthana (2010). *Cross-Border Terrorism in India: Counter Terrorism Strategies and Challenges*. 01-21. Retrieved from www.ideals.illinois.edu.
 3. Poonam (2011). *Impact of terror attacks on Indian stock prices*. Retrieved from <http://www.indianmba.com>.
 4. Tavor (2011). *The Impact of Terrorist Attacks on the Capital Market in the Last Decade*. *International Journal of Business and Social Science*, 2(12), 70 – 80.
- NIU International Journal of Human Rights ISSN: 2394 – 0298 Volume 9, Special Issue (III), 2022 44

6. **Title of Paper:** Paryavaran Ani Manavadhikar (p4-6)

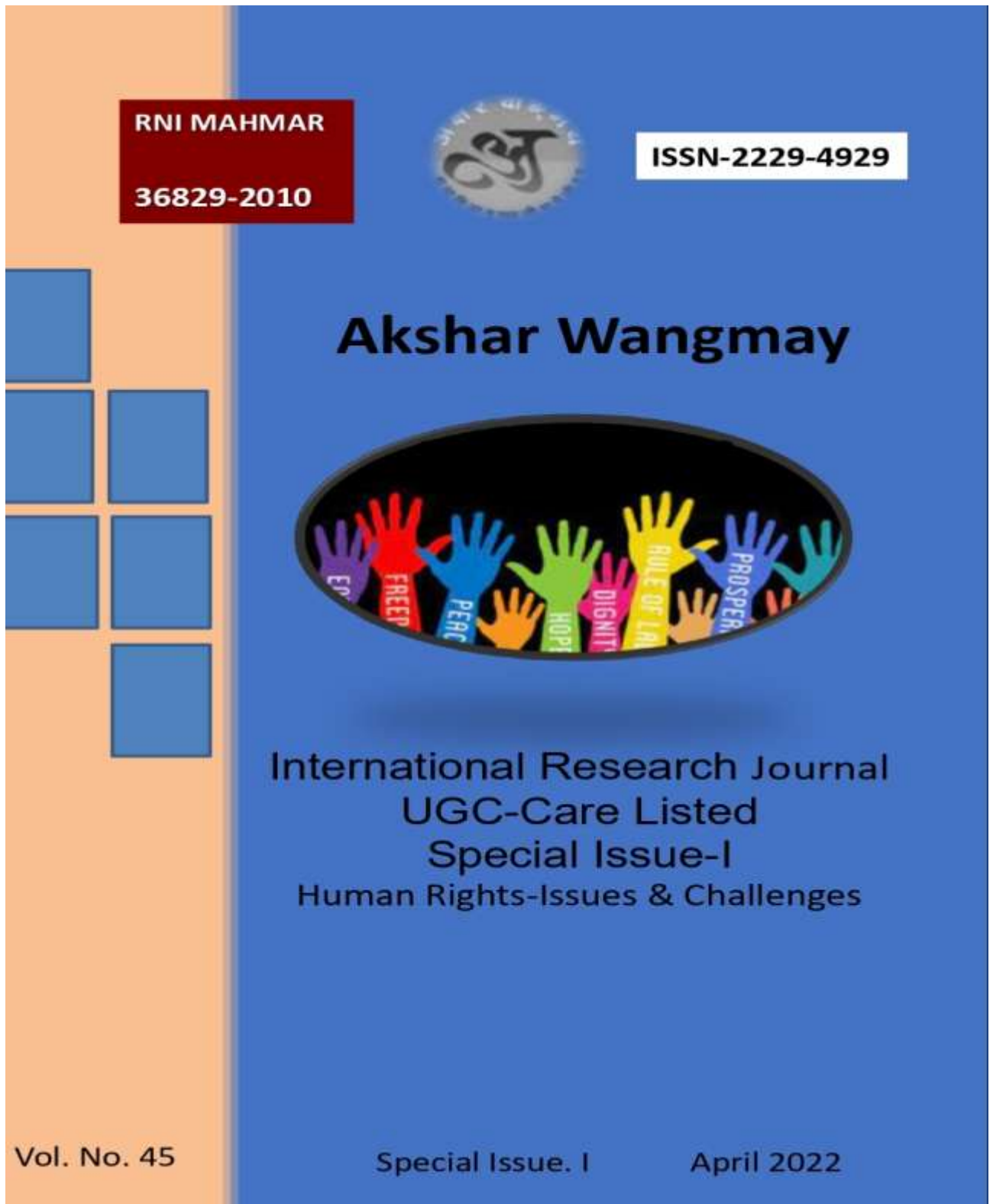
Name of Author/s : Dr. Sharad Sambare, & Dr. R. Chute

Dep. of Teacher: Political

Science Name of Journal: Akshar Wangmay-International Research Journal

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2229-4929

अ. क्र.	शीर्षक	पृष्ठ क्र.
01	बालकामगार व मानवाधिकार प्रा. अमोल अरुण पगार	1-3
02	पर्यावरण आणि मानवाधिकार डॉ. शरद सांबारे व डॉ.राहुल प्रकाश चुटे	4-6
03	बालहक्क : स्वरूप , महत्व आणि आवश्यकता प्रा. डॉ रवींद्र मधुकर कांबळे	7-11
04	भारतीय संविधानातील मूलभूत हक्कांद्वारे महाराष्ट्र राज्यातील विमुक्त नातींचा विकास डॉ.संजय भास्कर तायडे श्री.स.ह.केळकर	12-14
05	मानव अधिकार आणि बालमजुरांचीसमस्या डॉ. शरद सांबारे व डॉ निलेश फाटींग	15-18
06	महाराष्ट्रातील महिलांची श्रमशक्ती आणि कार्ये सहभाग प्रा. डॉ. विजय माटे	19-23
07	मानव अधिकार आणि आदिवासी समाजाची वास्तव स्थिती प्रा.डॉ.एल.जी.पाटील	24-26
08	भारतीय राज्यघटना आणि मानवी हक्क प्रा. सौ.सुनिता अरविंद जगताप	27-30

मानव अधिकार आणि बालमजुरांची समस्या

Dr. Sharad Sambare

Dr. Nilesh Phating

भारतामध्ये जवळपास १९% जागतिकस्तरावर बालक आहेत. म्हणजेच येणाऱ्या काळात हे बालक आपल्या सामाजिक बदल घडवून आणण्यात मोलाची भर घालणार आहेत. म्हणून प्रत्येक देशाने बालकांना मुलभूत अधिकार बहाल केले आहेत अनेक कायदे बनवून सुद्धा बऱ्याचशा बालकांना मुलभूत सुविधांचा पण अभाव आपल्याला दिसून येतो. अनेक पंच वार्षिक योजनांमध्ये त्यांचे जीवनमान उंचावण्याचा प्रयत्न करण्यात आला तरी परिस्थिती फारशी बदललेली नाही. आपण सगळेच समाजात डोळसपणे वावरताना अनेक हॉटेलमध्ये व्यावसायिक स्थापनामध्ये आमच्या येथे बालकामगार काम करत नाही अश्या पाठ्या बघतो. कधी-कधी आपल्या डोळ्यासमोर लहान बऱ्याची मुलं काम करताना दिसतात. अनेकदा लग्नाच्या बरातीच्या सोहळ्यात आपण आनंदात मग्न असतो आणि अनेक लहान बालके डोक्यावर रंगबिरंगी दिवे प्रकाश झोत हातात घेऊन दिसतात.

त्यांचा बऱ्यातील बालके आपल्या घरातील पांढरपेशी समाजातील मुलं चांगल्या या शाळेत शिक्षण घेत असताना आपण बघत असतो. त्यांना कोणत्याही प्रकारची झळ सहन करावी लागत नाही. तर दुसरी कडे खेळण्याच्या, हसण्याच्या आनंदाचे बागडण्याच्या वयात बालकामगार मुलांचा खांद्यावर नको त्या जबाबदारीचे ओझे पडलेले असते. अस म्हणतात बालपणीचा काळ सुखाचा पण हा सुखाचा काळ प्रत्येकाच्या वाट्याला येतोच असेही नाही. बिडीकामगार म्हणून सुद्धा अनेक बालके तेंदूपत्ता वळवताना अनेक बिडीकारखान्यात आपल्याला दिसून येईल. पाकिस्तान मधील कारपेट कारखान्यात अनेक बालकामगार आडळून आले आहेत. टपरीवर, उपाहारगृहात काम करणारी, इमारतीच्या बांधकामावर विटा उचलणारी लहान मुले आडळतात. आपल्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाहासाठी दोन, वेळ पोटा भरण्यासाठी त्यात विकट आर्थिक परिस्थिती, अशिक्षितपणाचा कारणामुळे बालपणीचा सुखाचा काळ नाहीसा होऊन विकट आर्थिक परिस्थिती त्यांचा वाट्याला येते. 'क्राय' (CRY) या सामाजिक संस्थेने भारतातील १४ ते १८ वयोगटातील मुलांवाबत प्रसिद्ध केलेल्या एका अहवालानुसार धक्कादायक बाब समोर आली आहे. या अहवालानुसार भारतातील १४ ते १८ वयोगटातील सुमारे २३ दशलक्ष मुले बालकामगार आहेत. यापैकी १९ दशलक्ष बालकांवर शिक्षण आणि नोकरीचा ताळमेळ न साधता आल्याने शिक्षण सोडण्याची प्रमाण पाहता शिक्षणाच्या धोरणामध्ये आमलाग्र बदल करण्याची गरज असून दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबातील मुलांना माध्यमिक शिक्षणही मोफत देण्याची गरज असल्याचे या अहवालात सांगितले आहे. गेल्या वर्षी देशात लहान मुलींच्या अपहरणाच्या घटना वाढल्या अपहरण झालेल्या मुलीपैकी ६०% मुली १४ ते १८ वर्षे वयोगटातील आहेत. तर २५% बलात्काराच्या घटना मधील पिडीत या वयोगटातील आहेत सदर दोन्ही समस्यांनी शाळा घालण्यासाठी ठोस पावले उचलण्याची गरज आहे, असे अहवालात म्हटले आहे-

जागतिकीकरणाने भारतातील बालश्रमिकांची संख्या मोठ्या प्रमाणात वाढलेली दिसून येते आज जवळपास ३५ कोटी मुले गरिबीच्या विळख्यात सापडली आहेत त्यामुळे मुले कामाला जातात देशात २०११ च्या जनगणनेच्या आकडेवारी नुसार १३५ कोटी लोकसंख्या भारतात आहे. ह्या वाढलेल्या लोकसंख्यामुळे कुटुंबाच्या वाढत्या गरजा पूर्ण होत नाही. मुलांच्या गरजा कर्त्या व्यक्तीच्या उत्पन्नानुसार पूर्ण होत नसल्यामुळे लहान मुलांना काम करावे लागते. जागतिकीकरणामुळे भारतात विदेशी गुंतवणूक वाढली परंतु भारतात रोजगारीचा दर पाहिले त्या प्रमाणात वाढलेला नाही देशात मोठ्या प्रमाणात बेकारी वाढलेली आहे या वाढत्या बेकारीमुळे लहान मुलांना कामाला जावे लागते. लहान मुलांना प्राथमिक शिक्षण मोफत व निशुल्क असणारे कायदे भारतात आहे तरी सुद्धा भारतातील ३५ टक्के मुले शाळेच्या बाहेर आहेत शासन, खूपकमी प्रमाणात शिक्षणावर खर्च करते जागतिकीकरणामुळे आज देशात मोठ्या प्रमाणात विदेशी कंपन्या आलेल्या आलेल्या आहेत, त्यांचा हेतु नफा कमविणे असल्यामुळे उद्योगपती व ठेकेदार लहान मुलांना कामावर लावणे अधिक पसंत करतात त्यांच्याकडून अधिक काम करवून घेतात बाल श्रमिकांच्या विरुद्ध जावून त्यांना कामावर ठेवतात

देशात बालवयातच लहान मुले काम करत असल्यामुळे कमी वेतनावर काम करावे लागते त्यामुळे पूर्ण जीवन दारिद्र्यात काढावे लागते ठेकेदार व उद्योगपती त्यांना कमी वेतन देतात त्यामुळे त्यांच्या गरजा पूर्ण होत नसल्याने

५) बाल श्रम अनुबंध कायदा १९३३

आर्थिक दुरावस्थेमुळे कामगारांनी कर्ज किंवा अग्रिमराशीमिळविण्यासाठी आपल्या मुलांचे श्रम कारखानदारांकडे गृहान ठेवण्याची प्रथा उद्योगांमध्ये प्रचलित होती ही बाब राय .ल कमिशनने केलेल्या चौकशीमध्ये उघडकीस आली .राँयल कमिशनने केलेल्या शिफारशीनुसार १९३३ साली बाल श्रम अनुबंध कायदा करण्यात आला ह्या कायदानुसार कर्ज किंवा अग्रिमराशी मिळविण्याच्या हेतूने बालकामगारांचे श्रम गृहाण ठेऊन नंतर कारखानदारांनी बाल कामगारांकडून काम करवून घेण्याच्या प्रथेला बेकायदेशीर ठरविण्यात आले या कायदानुसार .१५ वर्षाखालील कोणत्याही व्यक्तीला बालक मानले जाईल कायद्याम .धील तरतुदीचा भंग केल्यास बालकांच्या आईवडिलांना आणि सेवायोजकांना दंड केला जाऊ शकतो.

बाल कामगारांचे शोषण :-

आज बाल कामगार विविध उद्योग व्यवसायात व कारखान्यात अमानवीय पद्धतीने जीवन जगत आहेत. बालकामगारांचे अमानवीय जीवन संपुष्टात याचे, युनोच्या बालक हक्कांच्या जाहीरनाम्यातील तरतुदीची पूर्ण कार्यवाही व्हावी, भारतीय राज्यघटनेत समाविष्ट केलेल्या मुलभूतहक्कांची जपणूक व्हावी व समूळ उच्चाटनासाठी कैलाम सत्यार्थी यांच्यानेतृत्वाखाली बचपन बचाओ आंदोलन देशभर कार्य करीत आहे .१९९०मध्ये बचपन बचाओ आंदोलनाने बिहारपासुन ते नवी दिल्ली पर्यंत व १९९४मध्ये कन्याकुमारी ते दिल्ली अशी होत स्वतंत्र 'बचपन बचाओ भारत ही आंदोलने करून त्या प्रश्नावर जन्मत जानमत जागृत केलेतसेच बचपन बचाओ संसदीय कार्य .दलस्थापन करून बाल कामगारांच्या प्रश्नावर देशाच्याविधिर्मंडळात चर्चा पडवूनआणली गरिबीच्या नावाखाली लहानमुलांना मजुरीच्या चक्रात गुंतविले जाते.कधी त्यांची देहविक्री केली जाते मुमत्या शेती . व्यवसायात व बांधकामाच्या क्षेत्रात जगात २० कोटी मुले गुंतलेली आहेत बाल कामगार चालू राहण्याची कारणे आधी.

१)राजकीय दृष्ट्याशक्तीचा अभाव

२)सामाजिक वेदना संवेदना जाणीव, जागृती याचा अभाव

३)चुकीच्या सामाजिक राजकीय समजूती

४)बालकामगार व त्याचे पालक यांचे अज्ञान व असमर्थता

५)कायद्यातील उणीव

६)विकासनीतीचा अभाव

बालमजुरी प्रतिबंधक उपाययोजना

१) कुटुंबाच्या किमान गरजांची पूर्तता शासनाने करावी

२) जगातील दुष्काळ, कूपोपण, उपासमार ह्या समस्यांवर उपाय शोधणे

३) बालमृत्यूचे प्रमाण कमी करणे तसेच मुलांनापोषक आहार व आरोग्ययात सुधारणा पडवून आणणे

४) दारिद्र्य निर्मूलन साक्षरता मोहीमराववून बालमजुरीचे प्रश्न सोडवावेत .

५) राष्ट्रीय श्रम निर्मितीमध्ये भेदभाव न करता, समान कामाकरिता समान मजुरी लागू करावी.

६) बालश्रमिकांच्या पालकांना उत्पन्न वाढीचे प्रशिक्षण द्यावे

७) सावकारशाहीतून मुक्तता व्हावी.

८) प्रत्येकला रोजगार मिळावा याची हमी.

९) १९८६ चा बालकामगार कायदा यामध्ये आवश्यकतेनुसार बदल करून सुधारणाकराव्यात.

१०) १४वर्षापर्यंत सक्तीचेमोफत शिक्षण यांची अंमलबजावणी करावी.

7. **Title of Paper:** Samajikaranat Mahiti Tantradyanachi Upayogita (p140-141)
Name of Author/s : Dr. Prakash Sonak **Department of Teacher:** Sociology
Name of Journal: National Journal on Social Issues and Problems
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2278-3199

- CONTENTS -

Title of Paper	Author Name	Page
1. Discrimination against Elected Dalit Panchayat Leaders	Ramesh H. Makwana	...1
2. Identity Politics and Tribal Autonomy Movement in Assam	Anjan Jyoti Borah	...6
3. Religion and Violence in India	Jayant C, Ghatage	...11
4. Noise Pollution and Judicial Attitude	M. L. Dharmapurikar	...17
5. Relevance of Dr. Ambedkar's Thoughts of Economic	R. G. Kumawat	...22
6. Poverty: On A Feministic Note	Aparna Sengar	...25
7. Women's: A Constitutional Insight and Legal Rights in India	Ranjana Bhimrao Ingole	...30
8. Impact of Covid-19 on Higher Education in India	Anrapali E. Bhiogade	...33
9. Educational Thoughts of Dr. Ambedkar and Its Relevance in	Archana Aher	...37
10. The Role and Contribution of Women In Indian Freedom	Ganesh M. Pathode	...41
11. Empowering Women Through Gender Sensitization	Sushma V. Bageshwar	...44
12. Understanding Role of India's Trade Policy in National	Sharad Kadam	...47
13. Employee Retention in Financial Institutions in Private Sector	Ranjana Pratik Ghode	...51
14. An Examination of Representation of Indian Women in Police	Shilpa Puranik	...54
15. Acid Attacks and Women in India	Chandrashekhar Malviya	...57
16. Illiteracy: A Social Problems	Surendra D. Pawar	...61
17. Problems of Geriatric People	Sunirmal Surendra Kabiraj	...64
18. Role of Radio in Social Enlightenment	Sudhakar L. Jadhav	...67
19. Library and Information Technology: A Vision	D. L. Thakare	...69
20. Problem of Handloom Small Scale Industries	Ajaykumar S. Mohobansi	...72
21. Myth and Animism: A Reading of the Animal Presence....	Swati Madavi, Jayant Karmore	...75
22. बहुजन सामाजिक आंदोलन में मान. कांशीरामजी की भूमिका	कमलाकर पी. तागडे	...78
23. राष्ट्रीय शिक्षा नीति – २०२०	डी.एम. तिडके,	...82
24. छात्रों की सामाजिक परिपक्वता एवं उनकी परंपरागत वृत्ति....	शुभांगी झोंगे	...85
25. तुणा मुकजी का 'आगाज' काव्यसंग्रह : अनुभूतियों का सहज उद्देक	सुमेश पी. नागदेवे	...88
26. पोवाडवाने केलले सामाजिक उत्थान	अनघा तेंडुलकर	...90
27. पाठ्यव्यवस्थांचे मानवीकरण : सामाजिक पैठ	वैशाली जोशी	...94
28. स्त्री अत्याचार : कारण, परिणाम व ऊपाय	निसर्ग सिद्धार्थ	...97
29. महिला उद्धारक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	नलिनी बोरकर	...102
30. कनिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा सामाजिक परिपक्वता आणि.....	तिलक डॉ. भांडारकर	...108
31. कामाच्या ठिकाणी होणारा महिलांचा लैंगिक छेड अधिनियम.....	ज्योती जी. नाकतोडे	...111
32. भारताचे नवीन शैक्षणिक धारणा : २०२०	सदिप रायबाले	...114
33. १८५७ च्या विद्रोहाची कारणे व महिलांचे योगदान	पी. आर. गौरेकर	...116
34. नागझिरा वन्यजीव अध्यायन: किदरुचि हिल्ये फुफ्फुस	अल्का दुधबुरे,	...119
35. अनुसूचित जाती—जमाती अत्याचार प्रतिबंधक कायदा	देवेन्द्र सोनटकरे, डी. एम. दुगकर	...122
36. आदिवासी महिलांचे कौटुंबिक आणि सामाजिक पातळीवरील स्थान	प्रमोद चंद्रभान शंभे,	...126
37. भारतीय स्त्रिया आणि संयुक्त राष्ट्रसंघाचा मानवी हक्क कायदा	अरविंद भवुतराव पाटील	...129
38. स्वातंत्र्यांतर महाराष्ट्रातील स्त्रियांच्या सामाजिक चळवळी	विलास का. घाटुर्ले,	...133
39. बेरोजगारी : वर्तमानकाळातील एक भिषण समस्या	शिवका राजेंद्र आडे	...137
40. समाजीकरणात माहिती तंत्रज्ञानाची उपयोगिता	प्रकाश सुर्यभान सोनक	...140
41. सामाजिक समतेचे प्रणेत : संत गडगंगाबा	आर. आर. टिपटे,	...142
42. सत्यशाोधकी आणि आंबेडकरी जलसे	हेमंत म. देरामुख	...145
43. भारतीय महिलांचा राजकारणातील सहभाग	एस. एम. देवकर	...147
44. संशोधन रुपरेषा तयार करताना	नवगणकर राजाभाउ	...151

समाजीकरणात माहिती तंत्रज्ञानाची उपयोगिता

डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक, विभाग प्रमुख, समाजशास्त्र, यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर, नागपूर.

प्रास्ताविक: नवजात बालकाल सामाजिक प्राणी वनविणारी प्रक्रिया म्हणजे सामाजीकरण होय. ही प्रक्रिया व्यक्तीच्या जन्मापासून सुरू होऊन तिच्या मृत्यूपर्यंत सुरू असते. सामाजिकरण ही एक प्रक्रिया असून समाजात एकमेकांच्या सहवासात राहत असताना काणत वर्तन कराय अगर करू नये याची जाणीव सामाजीकरणातून होत असते. सामाजीकरण एक अशी प्रक्रिया आहे की, ज्यामध्ये व्यक्ती सामाजिक प्राण्यात विकसित होते. सामाजीकरण हे एक अशा प्रकारचे शिक्षण आहे की, ते शिक्षण प्रत्येक व्यक्तीस घेणे आवश्यक आहे. सामाजीकरण ही एक प्रक्रिया आहे. ती ग्रहण करावी लागते. या प्रक्रियेद्वारे प्रत्येक व्यक्ती समाजातील सामाजिक नियमन, सांस्कृतिक घटकतत्त्व आणि वर्तन प्रतिमानांना माहिती तंत्रज्ञानाद्वारे आत्मसात करते. मानव समाजातील सामाजीकरण ही सार्वत्रिक स्वरूपाची आणि आवश्यक अशी प्रक्रिया असून माहिती तंत्रज्ञानाचे यामध्ये अधिक योगदान आहे.

माहितीचे जग हळूहळू फारच विस्तारित होत आहे. 'माहिती' ही संकल्पना अनेकबळा प्रचलित होत असते. 'ज्ञान' व 'संज्ञा' या दोन्ही संज्ञांचा अर्थ एकच आहे. मानवाच्या माहितीची कार्यक्षमता हे त्याचे वैयक्तिक ज्ञान आहे. "कोणत्याही मार्गांनी मिळविलेले ज्ञान म्हणजे माहिती होय." माहिती ही समाजातील व्यक्तीच्या सामाजीकरणाशी निगडित असते. ही माहिती आपल्या निर्णय प्रक्रियेशी व भविष्य काळाशी संबंधित असते. माहिती यांची नोंदनेटकी रचना करून ती संगणकाच्या स्मरण मंजुषमध्ये साठविली जाते. नव्या माहितीचे संशोधन करणे किंवा काही माहितीच्या बाबतीत टोस निर्णय घेणे, त्याचे आकलन करणे यासाठी माहिती मिळविणे गरजेचे असते. या माहितीचा उपयोग करणारा समाज सामाजीकरणाच्या दृष्टीने गरजू असतो आणि हाच गरजू समाज माहितीचा उपभोक्ता असतो. समाजात सामाजीकरणातून कोणत्याही गोष्टीविषयी माहितीची गरज असते. प्रत्येक समाजाला समाजशास्त्रीय दृष्टीकोणातून आधुनिक, प्रचलित किंवा प्राचीन काळातील माहितीची सामाजीकरणाकरिता अधिक आवश्यक असते. तंत्रज्ञान म्हणजे निसर्ग आणि मानवी बुद्धी यांच्या निर्मितीतून निर्माण झालेली नवीन माहिती होय. आधुनिक काळात माहितीचे महत्त्व सतत वाढत असल्यामुळे विज्ञान, तंत्रज्ञान, सामाजिक, आर्थिक अशा सर्वच क्षेत्रात माहितीची भूमिका असते. निवडक माहितीच्या प्रसारणासाठी जगातील दूरवर पसरलेल्या माहिती केंद्राशी संपर्क साधला जातो. त्यामुळे समाजामध्ये सामाजीकरणातून माहितीचा फैलाव दूरवर पोहोचला असून त्याला मर्यादा राहिलेली नाही. माहिती हे आधुनिक उपकरणांनी किंवा साधनांनी नटलेले माहितीशास्त्र आहे. यामुळे समाजातील प्रत्येक घरातील माणसांना सामाजीकरणातून ज्ञानाची जाणीव होते. आपण आपल्याकडील माहितीचे योग्य प्रकारे व्यवस्थापन कसे कराय हेच समाजशास्त्राच्या अध्ययनामधून सामाजीकरणाद्वारे शिकविले जाते. माहिती आणि माहितीचे तंत्रज्ञान हे आजच्या समाजातील मानवाचे सामाजीकरणाच्या दृष्टीने आवश्यक शास्त्र आहे. माहितीचे

व्यवस्थापन करणे या गोष्टीला समाजातील सामाजीकरणाद्वारे जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात अनन्यसाधारण असे महत्त्व प्राप्त झाले आहे. माहिती आज समाजातील सामाजीकरणामुळे मानव जीवनाच्या केंद्रस्थानी आहे.

सामाजीकरणासाठी माहिती व तंत्रज्ञानाची गरज: 'माहिती' हा ज्याप्रमाणे मानवाच्या मनातील महत्त्वाचा घटक आहे. त्याचप्रमाणे तो जगातीलही अतिमहत्त्वाचा घटक आहे. आपली सामाजिक, कौटुंबिक, आर्थिक, शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक प्रगती ही विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या माहितीवर अधिक अवलंबून असते. व्यवस्थापक, तांत्रिक प्रशासन, राजकीय नेत, समाज सुधारक यांना आवश्यक असणारी माहिती विस्तारित स्वरूपात हवी असते. त्यासाठी समाजशास्त्र त्वरीत समाजाच्या सामाजीकरणाच्या विकाससाठी कोणत्या कामाला महत्त्व अधिक दिले जावे याचे संशोधन करण्याचे महत्त्वाचे काम करते. म्हणून समाजशास्त्राचा अभ्यास विषयक मानव आणि सामाजीकरणातून मानवाचा विकास असल्या कारणाने आजच्या आधुनिक समाजाला माहिती व तंत्रज्ञानाची अत्यंत आवश्यकता आहे.

माहिती तंत्रज्ञान आणि सामाजीकरण: माहिती हा मानवाच्या समाजातील सामाजीकरणाद्वारे जीवनाचा आवश्यक भाग असल्या असे समाजशास्त्र मानते आणि त्या दृष्टीकोनातूनच समाजामध्ये राहणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीचे विचार या शास्त्रात अगदी समाजाच्या जवळून परस्पर सहकार्यातून करण्याचा प्रयत्न करते. अशी माहिती कुटुंबातून सामाजीकरणातून लोकांपर्यंत घेवून जाण्याचे कार्य माहिती आणि प्रसारण माध्यम करीत असतात. माहितीच्या देवाण-घेवाणीमुळेच मानवाला एकमेकांचे संदेश पोहोचविता येतात. भाषांचा शोध हा सामाजिक जीवनाच्या परिवर्तनातील महत्त्वाचा शोध होय. त्यामुळे विचारांची देवाण-घेवाण करणे सहजसुलभ झाले. आधुनिक काळात माहिती देणारी अनेक माध्यमे निर्माण झाली आहेत. वर्तमानपत्र, दूरदर्शन, टेलिफोन, रेडिओ, इंटरनेट, उपग्रह, संगणक, मोबाईल, पॅनर, वॉट्स अप, वाप-फोन ही सर्व माध्यमे समाजात घडणाऱ्या घडामोडीची तपशीलवार माहिती कुटुंबातून सामाजीकरणाद्वारे देण्याचे कार्य केले जाते. विज्ञान तंत्रज्ञान, शिक्षण, राजकारण, शेत, व्यापार, आरोग्य. इ. विभिन्न क्षेत्रातील माहिती आपणपर्यंत सहजगत्या येऊन पोहोचते. त्यामुळे खऱ्या अर्थाने सामाजिक परिवर्तनास आणि सामाजीकरणास चालना मिळते. मानवी विकासाकरिता समाजशास्त्राची देखील महत्त्वाची भूमिका आहे. कारण समाजशास्त्र समाजामध्ये ज्या घटना घडतात त्या घटनांचे योग्य पध्दतीने सिध्दताद्वारे मांडणी करून समाजातील प्रत्येक म्हणजेच मानव समाजाला सामाजीकरणाच्या द्वारे परिवर्तन करण्याची संधी प्राप्त करून देण्याचे कार्य करीत असल्यामुळे समाजशास्त्राची व्याप्ती दिवसेंदिवस वाढत आहे.

माहिती प्रसारण माध्यमे केवळ माहिती देण्याचेच काम करीत नाहीत तर समाजाला दिशा देण्याचेही कार्य करतात. समाजातील भ्रष्टाचार, दारिद्र्य, दहशतवाद, गुंडागिरी, स्त्रियांच्या समस्या, बाल गुन्हागिरी, भिकारी, बेरोजगारी, वाढत आत्महत्येचे प्रमाण इ. विविध

समस्यांवर लक्ष केंद्रित करतात. सशाधनामार्फत या सामाजिक समस्यांवर चर्चा घडवून आणतात. त्या समस्या कशा सोडवावयाच्या यासाठी समाजाला मार्गदर्शन करतात. माहिती प्रसारण माध्यमे समाजात एकात्मता, समानता, राष्ट्रप्रेम, शांतता, नैतिकता, मानवता, विश्वबंधुता निर्माण करण्याचे कार्य करतात. त्यामुळेच माहिती तंत्रज्ञानाने सामूहिक परिवर्तनात महत्वाची भूमिका बजावली आहे आणि हे कार्य समाजीकरणातूनच शक्य आहे, असे म्हटले जाते.

जनसंपर्क साधनापैकी दूरदर्शन हे सर्वोत्तम साधन आहे. दूरदर्शन हे दृक्श्राव्य माध्यम असल्यामुळे त्याची परिणामकारता माठी आहे. दूरदर्शनचे समाजावर असलेले विभातक परिणाम घडून येतात तसेच विभातक परिणामही हातात. तरी दूरदर्शन आजच्या काळातील महत्वाचे जनसंपर्क माध्यम आहे. शिक्षण, आरोग्य, शांती, व्यापार, विज्ञान, राजकारण, उद्योग, कला, क्रिडा इ. विविध क्षेत्रातील ज्ञानाचा प्रसार करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य दूरदर्शन करत आहे. जवाहर राजगार योजना, कुटुंब कल्याण योजना, साक्षरता अभियान, सार्वजनिक आरोग्य, प्रौढ व निरंतर शिक्षण अशा विविध योजनांची माहिती दूरदर्शनमार्फत प्रक्षेपित करण्यात येते.

माहिती तंत्रज्ञान हे माहितीशास्त्र, संगणकशास्त्र, दूरसंचार तंत्रज्ञान आणि व्यवस्थापनशास्त्र यांचे एकत्रीकरण आहे. या सर्व क्षेत्रातील सर्वोच्च व आधुनिक ज्ञान व तंत्रज्ञान मिळून माहिती तंत्रज्ञान अस्तित्वात आले. माहिती तंत्रज्ञान हे विसाव्या शतकाच्या अखेरीस मानवी बुद्धीची या जगाला मिळालेली सर्वोच्च देणगी आहे. आज संपूर्ण जगावर माहिती तंत्रज्ञानाचे राज्य स्थापित झाले असे म्हणावे लागेल. माहिती तंत्रज्ञानाने आज कोणतीही क्षेत्रे असे ठेवलेले नाही ज्या क्षेत्रात संगणकाचा वापर केला जात नाही, यावरूनच नवीन ज्ञांती निर्माण झाली. प्रत्येक जण कळत नकळत माहिती तंत्रज्ञानाच्या साधनांमध्ये दिवसेंदिवस गुंफटत चालले आहे.

सुप्रसिध्द समाजशास्त्रज्ञ डॅनीयल बेल याने असे म्हटले आहे की, 'माहिती ही कल्प्या मालाप्रमाणे असते. तसेच नैसर्गिक साधनसंपत्ती प्रमाणे ती उपलब्ध असू शकते. तद्वतच तिचा वापर 'शक्ती' किंवा इंधनासारखा देखील करता येतो.' समाजातील प्रत्येक घटक दिवसेंदिवस माहिती तंत्रज्ञानाशी जोडला जात आहे. त्यामुळेच कोणत्या संगणक हा मानवी जीवनातील एक अविभाज्य घटकच बनून गेलेला आहे. माहिती तंत्रज्ञानामुळे व्यक्तीच्या कुटुंबातून होणाऱ्या समाजीकरणाचा देशाच्या व एकूणच जागतिक विकासाला प्रचंड वेग प्राप्त झाला आहे.

निष्कर्ष: आपल्या दैनंदिन जीवनात समाजीकरणात माहिती तंत्रज्ञान महत्त्वपूर्ण भूमिका पार पाडत आहे. समाजामध्ये देखील प्रत्येक व्यक्तीची भूमिका महत्वाची ठरलेली आहे. प्रत्येकाने आजच्या युगात पुढे जायचे असल्यास स्पर्धा करूनच आणि माहितीचे संकलन करूनच आपला विकास साधावयाचा आहे आणि त्यामध्ये समाजशास्त्र कुटुंबाद्वारे समाजीकरणाचे ज्ञान देवून देखील मानवी जीवनात होणाऱ्या बदलासंबंधी अमूर्त स्वरूपाचे ज्ञान मानवाला देण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य करीत आहे आणि म्हणून माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात मानवाचा सर्वांगीण विकास घडवून आणण्याची महत्त्वपूर्ण भूमिका समाजशास्त्र समाजीकरणाद्वारे पार पाडीत आहे. म्हणूनच आजच्या काळात समाजशास्त्राचा अभ्यास आणि माहिती तंत्रज्ञानाचा अभ्यास समाजीकरणाच्या दृष्टीने महत्त्वपूर्ण आहे.

संदर्भ ग्रंथ

1. काळे, उदय. (२००७). माहिती तंत्रज्ञान आणि व्यावसायिक माहितीचे प्रेरणक. नागपूर : श्री साईनाथ प्रकाशन.
2. कोल्जे, एस. एम. (२००७). माहिती तंत्रज्ञान आणि व्यावसायिक माहिती कार्यपद्धती. नागपूर : सिप्लायर्स अँड कं. पब्लिशर्स.
3. Laudon, Jane P., & Laudon, K. C. (1994). Information Technology and Society. USA : Wadsworth Publishing Co. Inc.
4. गण्डेच, ललितकर. (२००५). वैश्वीकरण वर समाज. इलाहाबाद : शंकर प्रकाशन.

8. **Title of Paper:** Paryavaran Wa Samajik Samasya (p90-91)

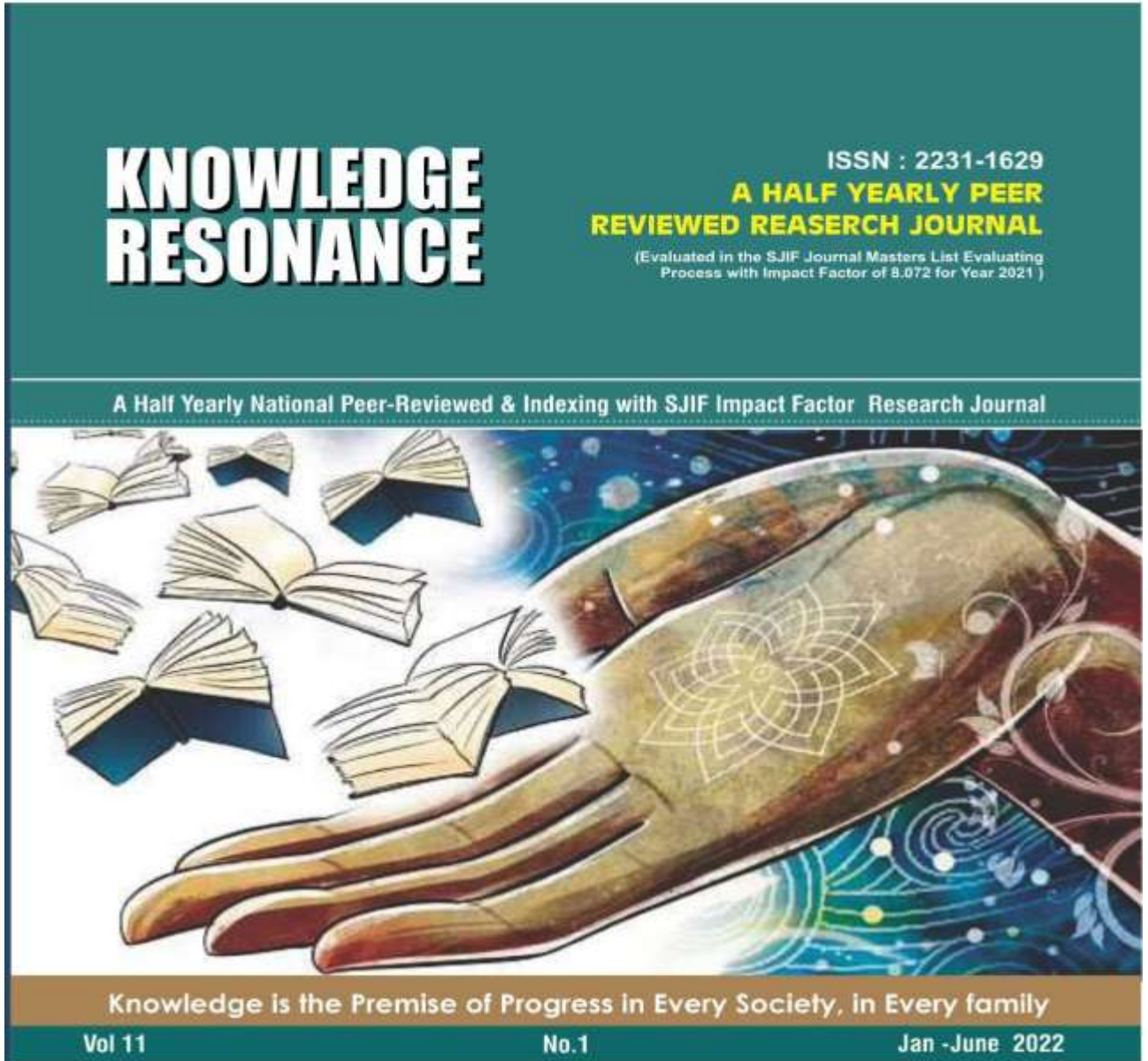
Name of Author/s : Dr. Prakash Sonak

Department of Teacher: Sociology

Name of Journal: Knowledge Resonance

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2231-1629

Research Journal Publication Committee

Dr. M. K. Umathe College, Nagpur

14	An Analytical Study of India's Regional Imbalances in Industrial Development Mr. Ashish Narsing Pawar* Dr. Ramesh K. Nikhade**	58
15	Social Status of Women, Their Problems and Necessity of Women Empowerment Sayali Samudre	64
16	Women's Rights in India: Problems and Prospects Dr. Sushma Vinayakrao Bageshwar	67
17	The Girl in The Tangerine Scarf: A Strong Opposition to Patriarchal Discourse Dr. Rachana Vijay Musai	71
18	The Inheritance of Class in Kiran Desai's The Inheritance of Loss Dr. Kamlakar Mahadev Chavan	73
19	भारतीय समाजव्यवस्थेतील कामगार चळवळीचे बदलते स्वरूप प्रा. डॉ. कमलाकर पी. तागडे	76
20	बंजारा समाजाचे कौटुंबिक जीवन व आर्थिक स्थितीचे अध्ययन डॉ. किशोर उत्तमराव राऊत** कु. गोदावरी विठ्ठल बन*	80
21	राष्ट्रीय शैक्षणिक घोरणातील समग्र व्यक्तिमत्त्व विकासाचे पैलू डॉ. शरद सांबारे* डॉ. रायन महाजन**	85
22	पर्यावरण व सामाजिक समस्या डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक	90
23	महिलांचे उद्धारकर्ते समाज सुधारक डॉ. नलिनी बोरकर	92
24	आदिवासी समाजातील सामाजिक, शैक्षणिक व आरोग्य विषयक दृष्टिकोण प्रा. प्रमोद चंद्रभान शेन्डे	98
25	ओलीताची शेती केल्याने लघुकृषकांच्या आर्थिक स्तर वाढला प्रा. संजय फुलकर	102
26	एक निखळ समाजसेविकेची संघर्ष गाथा मांडणारी कलाकृती : मी वनवासी डॉ. ल. ना वाघमारे	105
27	मराठ्यांच्या उत्तर मोहीमा व मल्हारराव होळकर (इ. स. १७२० – इ. स. १७५०) श्री. अंबादास ऑ. बाकरे	108

पर्यावरण व सामाजिक समस्या

डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक

विभागप्रमुख, समाजशास्त्र

यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, नागपुर.

प्रस्तावना

पर्यावरण शास्त्र हे आता मानवी जीवनाचा एक अविभाज्य अंग बनलेले आहे. कोणताही मानवप्राणी हे नाकारू शकत नाही. कारण मानवी जीवनाची सुदृढता जर कायम राहिल तरच मनुष्य अधिक काळापर्यंत टिकून राहू शकेल आणि त्याकरिता आपल्याला आपल्या जीवनाला स्वच्छ आणि सुंदर ठेवायचे असले तर सर्वप्रथम पर्यावरणाला जीवंत ठेवणे अत्यंत आवश्यक आहे. पर्यावरणाच्या बाबतीत आपण अजूनही फार अनभिज्ञ आहोत आणि म्हणूनच आपल्या समोर आज पर्यावरण ही एक ज्वलंत सामाजिक समस्या ठरली आहे. या समस्येला जन्म आपणच दिलेला आहे, कारण आपणच अनेक प्रकारचे उपद्रव आपल्या दैनंदिन जीवनात निर्माण करीत असतो. जे वातावरणाकरिता किंवा निसर्गाला नको असणारे कार्य आपण सुडबुद्धीने करून आपण आपल्या आजूबाजूच्या चांगल्या पर्यावरणात्मक वातावरणाचा नाश करतो म्हणून आपल्यापुढे पर्यावरणात्मक सामाजिक समस्या दर दिवसाला वाढत असलेल्या दिसून येतात.

टिकाऊ विकास प्रक्रिया

आर्थिक मूल्यांवर आधारित विकास प्रक्रियेमुळे जीवनस्तर व लोकांच्या राहणीमानात सुधारणा घडून येवू शकत नाही. कारण पर्यावरणाची मोठया प्रमाणात हानी होत असते. सुमारे सत्तरच्या दशकात केवळ आर्थिक विकासांमुळे लोकांचा जीवनस्तर सुधारू शकणार नाही. हे नियोजनकर्त्यांना समजून चुकले व त्यासाठी पर्यावरणाची स्थिती सुधारण्यासाठी गरज असल्याचे स्पष्ट झाले. ज्या विकास आराखड्यात केवळ आर्थिक विकासावर भर देण्यात आला होता अशा विकास प्रकल्पांवर हवा व पाणी यांच्या प्रदूषणामुळे विपरित परिणाम होऊ लागला.

गांधीजींचे पर्यावरण विषयक विचार/तत्वे

राष्ट्रपिता महात्मा गांधींनी अनेक वर्षांपूर्वी योग्य पर्यावरण नियोजन असलेल्या खेड्यांची संकल्पना मांडली होती. गावातील रस्ते सुंदर व स्वच्छ असावेत असे त्यांचे विचार होते. औद्योगिक प्रक्रियेद्वारे निर्माण होणाऱ्या वस्तूऐवजी खेड्यातील कुटीरोद्योगाद्वारे निर्मित वस्तूंचा वापर करण्यावर त्यांचा अधिक भर होता.

गांधीजींनी मांडलेली पर्यावरण संबंधीची ही तत्वे आज दूरगामी टिकाऊ पर्यावरण नियोजनाचा प्रमुख घटक मानली जातात. गांधीजींनी वैयक्तिक स्तरावर अशी पर्यावरणसन्धेही टिकाऊ जीवनशैली अंगीकारली होती. स्टॉकहोम येथे 1972 साली भरलेल्या पहिल्या पृथ्वी परिषदेत गरीबी हे सर्वात मोठे प्रदूषण असल्याचे मत इंदिरा गांधींनी मांडले होते. मानवी जवोनशैली सुधारून जगभरातील सर्व लोकांच्या कल्याणासाठी प्रयत्न करण्याच

गरज आहे. एवढेच नव्हे तर येणाऱ्या भावी पिढ्यांचाही आपण विचार करण्याची गरज निर्माण होत आहे.

घरणे, खाणकाम, रस्ते बांधणी तसेच औद्योगिक वा पर्यटन विषयक विकास प्रक्रियेद्वारे पर्यावरणावर परिणाम होतो. या विकास प्रकल्पांचा पर्यावरणावर प्रभाव ही कामे सुरु करण्याआधी विचारात घेणे आवश्यक असते. कोणताही प्रकल्प सुरु होण्याआधी या प्रकल्पाचा पर्यावरणावर प्रभाव होईल याचा शास्त्रीय दृष्टीकोनातून अभ्यास करून मगच अशा प्रकल्पांना मंजूरी देण्यात यावी.

शहरी भागातील उर्जा समस्या

शहरी भागात प्रचंड प्रमाणात उर्जेचा वापर केला जातो. आधुनिक घर बांधणीत वापरल्या जाणाऱ्या सिमेंट-कॉक्रीट, लोखंड व काचेच्या वापरामुळे घरातील तापमान नियंत्रित होऊ शकत नाही. 1970 च्या सुमारास लाकडे, कोळसा व रॉकेलऐवजी विजेचा व नैसर्गिक वायूचा वापर इंधन म्हणून करण्याची सुरुवात झाली. पूर्वी वापरात असलेल्या पंख्याची जागा आता वातानुकूलित यंत्रांनी घेतली आहे. या यंत्राकरिता अधिक प्रमाणात उर्जेची गरज असते. शहरी भागातील गगनचुंबी उंच इमारतीत (लिफ्टचा) वापर तसेच अधिक दिवे लायल्यामुळे उर्जेचा वापर अधिक प्रमाणात होतो. शहरी भागातील वाहतुकीसाठी प्रामुख्याने खनिज इंधनाची आवश्यकता असते. शहरी भागातील लोक स्वतःचे वाहन वापरणे अधिक पसंत करतात. त्यामुळे रस्त्यांवर अधिक वाहने येतात. वाहनांच्या धुरामुळे कार्बन मोनॉक्साईडचे प्रमाण वाढते. वातावरण प्रदूषित झाल्याने अधिक लोकांना श्वसनाचे विकार होतात.

जलसंवर्धन

पाण्याचा अपव्यय टाळणे पर्यावरणाच्या दृष्टिकोनातून निकळीचे आहे. जगभर स्वच्छ पाणी उपलब्ध न होण्याची समस्या निर्माण होत आहे. वनांचा न्हास झाल्यामुळे पावसाचे पाणी जमिनीच्या पृष्ठभागावरून वाहत जाते व भूगर्भीय जलस्तर घटत जातो. पावसाचे पाणी जमिनीत टिकवून न ठेवू शकल्यामुळे पुरांची गंभीर समस्या निर्माण होते. पुरामुळे अनेकांचे आयुष्य उद्वस्त होते व जीवित तसेच मालमत्तेची प्रचंड हानी होते. आज पाण्याच्या अपव्ययाचा फटका मानव भोगत आहे. पिण्याच्या पाण्याचे संकट निर्माण झाले आहे. मानवी कल्याणासाठी जलसंवर्धन करणे अत्यंत गरजेचे आहे. शहरी भागातील लोक मोठया प्रमाणात पाण्याचा गैरवापर करतात. गळणाऱ्या पाईपलाईनद्वारे पाणीपुरवठा करताना 50 टक्के पाणी वाया जाते. पाण्याची बचत करणे हाच पाणी प्रश्न सोडविण्याचा मार्ग आहे.

पुनर्वसन समस्या व त्यासंबंधीत प्रश्न

घरणे, खाणी, द्रुतगती मार्ग यासारखे विकास प्रकल्प किंवा परिसर 'राष्ट्रीय उद्याने' म्हणून घोषित करण्याची सूचना

प्रदूषण बोर्डाद्वारे कारवाई करण्यात येवू शकते. त्यासाठी तीन महिने कारावास व 10,000 रुपये दंड अशी शिक्षा सुनावली जाऊ शकते. हा गुन्हा परत केल्यास दर दिवशी 5000 रुपये दंडाची शिक्षा ठोठावली जाऊ शकते.

वन्यजीव संरक्षण कायदा – 1972

या कायद्याद्वारे राष्ट्रीय उद्याने व वन्यजीव अभयारण्यांची घोषणा करण्यात येऊन त्यासंबंधी आदेश काढण्यात आले. या कायद्यातील 1 ते 4 या परिशिष्टात अंतर्भूत असलेल्या सर्व प्राण्यांच्या व वन्यजीवांच्या शिकारीवर संपूर्ण बंदी घालण्यात आली. या कायद्यांतर्गत वनस्पतींचा अंतर्भाव सुरक्षित वनस्पती म्हणून करण्यात आला आहे. या कायद्यातील 2002 साली करण्यात आलेल्या सुधारणा अधिक कडक आहेत. या कायद्यात मूलभूत बदल करण्यात आले असले तरी या कायद्याच्या अमलबजावणीबाबत समस्या कायम आहेत. या कायद्यातील परिशिष्ट 1 किंवा परिशिष्ट 2 मधील आपल्या भागात अंतर्भूत करण्यात आलेल्या प्राण्यांची अवैध शिकार, त्यांच्या मांसाचा वापर, तसेच प्राण्यापासून भेटवस्तूंची निर्मिती करणे या गुन्ह्यासाठी एक वर्ष वा अधिक व जास्ततः जास्त दहा वर्ष कारावास व 20000 रुपये दंडाची शिक्षा सुनावली जाऊ शकते.

प्रदूषणाचा स्तर धोकादायक

शहरातील हवा दिवसेंदिवस प्रदूषित होत आहे असे केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (सीपीसीबी) यांच्या नोंदीद्वारे नागपूर शहराच्या स्थितीचे अवलोकन करता येते. वरील मंडळाने उन्हाळ्यामध्ये घेतलेल्या नोंदी धक्कादायक आहेत. त्यापैकी एप्रिल महिन्यातील 30 दिवसांपैकी 17 दिवस आणि मे महिन्यात तब्बल 21 दिवस शहराच्या प्रदूषणाने धोक्याचा स्तर पार केला. उन्हाळ्यामध्ये तीन-चार उष्ण लहरींनी नागपूरकरांच्या नाकी नऊ आणून सोडले. सोबतच प्रदूषणाचा मारही त्यांना सोसावा लागत आहे. कोरोनातून जनजिवन सावरले आहे. मागील वर्षाच्या तुलनेत प्रदूषणाची पातळी वाढली आहे. वाढलेली वाहतूक व मोठ्या प्रमाणात सुरू असलेल्या बांधकामासाठी धुलिकणांचे प्रदूषण देखील वाढले आहे. मे महिना 2022 मध्ये 29 दिवसात 21 दिवस प्रदूषणाचा स्तर उंचाकीवर होता. यातील 3 दिवस अतिप्रदूषित आणि केवळ दोन दिवस

स्थिती चांगली होती. हवेच्या इंडेक्सनुसार 8 ते 50 एवढ्या असणे म्हणजे चांगली स्थिती. 50 ते 100 एवढ्या असणे म्हणजे आजारी व संवेदनशील लोकांसाठी वाईट असते. याबद्दलचा अहवाल अहवाल दिनांक 30/5/2022 च्या लोकमत नागपूरच्या हॅलो नागपूरमध्ये प्रकाशित केलेला आहे. तेव्हा प्रदूषण कशी सामाजिक समस्या ठरत आहे, हे स्पष्ट होते.

निष्कर्ष

पर्यावरण चांगले ठेवण्याकरिता आज वृक्ष लागवड होणे अत्यंत आवश्यक आहे. पाण्याचा योग्य प्रकारे वापर होणे अतिशय महत्त्वपूर्ण आहे. मानव प्राण्याकडून असे कोणतेही कृत्य घडू नये की, ज्यामुळे नैसर्गिक आणि सामाजिक परिस्थितीची हानी होईल याची काळजी घेण्याची आवश्यकता आहे. पर्यावरणातून ज्या सामाजिक स्वरूपाची समस्या निर्माण झाल्या आहेत. त्या दूर करण्याची जबाबदारी आपलीच समजून त्या प्रमाणे आपला जिवनस्तर बदलून सुंदर आणि स्वच्छ पर्यावरणवादी होण्याची आज अत्यंत आवश्यकता आहे. तेव्हाच या देशाला आपण स्वच्छ आणि सुंदर म्हणू शकतो. तेव्हा आजपासून आपला हाच संकल्प असावा असे मला वाटते.

संदर्भ

1. अग्रवाल, सत्येन्द्र. (2012). पर्यावरण और प्रदूषण. जयपूर : इशिका पब्लिशिंग हाऊस
2. चोपने, सुरेश. (30 मे 2022). चिंताजनक नागपूरने मे मध्ये 21 दिवस पार केला प्रदूषणाच्या धोक्याचा स्तर. नागपूर : द. लोकमत
3. धारपुरे, विठ्ठल. (2007). पर्यावरणशास्त्र. नागपूर : पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स
4. तिवारी, विजयकुमार. (2004). पर्यावरण अध्ययन. हैदराबाद : हिमालया पब्लिशिंग हाऊस
5. मरुचा, एरक व बर्वे, सिध्दीविनायक. (2007). पर्यावरणशास्त्र. मुंबई : ओरिएंट हॉगमन प्रा. लि.
- 6- Sinha, S., Shukla, M., & Shukla, R. (2008). *Environmental Studies*. Delhi: AITBS Publishers

9. **Title of Paper:** Samajik Mulya Wa Bharatiy Rajyaghatana (p52-57)
Name of Author/s : Dr. Prakash Sonak **Department of Teacher:** Sociology
Name of Journal: Research Hub- International Peer-Reviewed Multidisciplinary e-Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2582-9173

RESEARCH HUB
International Peer-Reviewed Multidisciplinary E-Journal

RESEARCH HUB
International Peer-Reviewed
Multidisciplinary E-Journal

ISSN : 2582-9173
Impact Factor : 5.307 (SJIF)

Refereed & Indexed Journal

Volume-3 : Issue-2 (April-2022)

Published by
Skylark International Publication
38, Mitranagar, Manewada, Nagpur-27
www.researchhub.org.in/research-hub

Published By
Skylark International Publication
www.researchhub.org.in/research-hub !! researchhubjournal@gmail.com

Section:- Marathi

1	डा. डॉ. पदमाकर प्रेमदास दारोडे सुवालाल पाटणी महाविद्यालय, पुलगाव	लोकशाही सुशासनाची आधारभूत तत्वे	1-4		
2	डॉ. गजानन गंगा भारती श्री. शिवाजी कला व वाणिज्य महा, अमरावती	कृषी वित्तपुरवठा आणि कर्जमाफी	5-14		
3	हरिष एम. बावनगडे	चंद्रपूर जिल्ह्यातील आदिवासी शेतकऱ्यांच्या आर्थिक समस्या	15-17		
4	डॉ. तक्षशील एन.सुटे आनंद निकेतन महाविद्यालय, वरोर जि.चंद्रपूर	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्र बांधणीसाठी योगदान	18-21		
5	डॉ. उज्वला तेजराम कापगते कर्मवीर महाविद्यालय मुल, जि. चंद्रपूर	मानवी हक्क व त्यासमोरील आव्हाने	22-26		
6	डा. तिलक डी. भंडारकर पुंजाभाई पटेल शिक्षण महाविद्यालय, गांदिया	विद्याश्यांचे पर्यावरणविषयक ज्ञान आणि त्यांची पर्यावरण नैतिकता- एक विप्लेषणात्मक अध्ययन	27-34		
7	डा. डी.एम. तिडके पुंजाभाई पटेल शिक्षण महाविद्यालय, गांदिया	इयत्ता 9 वी मधील विद्याश्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची (Interest in Geography) आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादनाचा सहसंबंधात्मक अभ्यास	35-42		
8	डा. चंद्रशेखर इंदुशेखर गित्ते महिला महाविद्यालय, नंदनवन, नागपूर	महिला सक्षमीकरण: समस्या आणि उपाय	43-46		
9	डॉ मंजुषा समर्थ आर्टस् कॉलेज सिहोरा, जि.भंडार	जगदीश खेबुडकर यांचे चित्रपटबाहय गीत लेखन	47-51		
9	डॉ मंजुषा समर्थ आर्टस् कॉलेज सिहोरा, जि.भंडार	जगदीश खेबुडकर यांचे चित्रपटबाहय गीत लेखन	47-51		
10	डॉ. प्रकाश सोनक यशोदा गल्स आर्ट्स अंड कॉमर्स कॉलेज, नागपूर	सामाजिक मूल्य व भारतीय राज्यघटना	52-57		

सामाजिक मूल्य व भारतीय राज्यघटना

डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक

विभाग प्रमुख, समाजशास्त्र,

यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज,

स्नेहनगर, नागपूर.

Email : psonaksocial@gmail.com

प्रस्तावना

आपण प्रथमतः भारताचे नागरीक आहोत आणि शेवटी देखील आपण भारताचेच नागरीक आहोत. मधल्या ज्या काही गोष्टी समाजाने आपल्या मागे लावलेल्या आहेत. त्यामध्ये धर्म, जाती, प्रथा, परंपरा, कर्मकांड या आणि यासारख्या अनेक गोष्टींमध्ये आपण आयुष्यभर गुरफटत राहावे अशी काही सामाजिक आणि धार्मिकदृष्ट्या स्वतःला हूशार म्हणवून घेणाऱ्या लोकांचा एक वर्ग पिढ्यान्पिढ्या हेच कट कारस्थान करीत आहे. त्यामुळे आपण आपल्या सामाजिक मूल्यांपासून दूर जात आहोत आणि स्वार्थी बनून आपण आपल्या स्वार्थाकरिता जगत आहोत. परंतु या देशाला चालविणाऱ्या घटनेचा आपण ज्या पध्दतीने अनादर करीत आहोत. तो चुकत आहे का? याचा विचार करून आपण आली सामाजिक मूल्ये जपून इतरांना आपल्या बरोबरीने वागविणे, त्यांच्याशी वर्तन ठेवणे, सलोखा कायम ठेवणे, मानव म्हणून दूसऱ्या मानवाशी मानवतेचे नाते निर्माण करणे, यालाच थोडक्यात आपण सामाजिक मूल्य म्हटल्यास चुकीचे ठरणार नाही. ही नैतिकेतीची मूल्येच आपल्याला आज भारतीय राज्य घटनेने दिलेली आहेत.

मानवप्राण्यामध्ये वेळेप्रमाणे बदल दिसून येत आहेत. काल आणि आज सारखे नसून त्यात आज बदल झालेला दिसून येतो. परिवर्तन किंवा बदल हा देखील निसर्गाचा नियमच आहे. राष्ट्राचाही त्याला अपवाद असू शकत नाही. राजकीय, आर्थिक व सामाजिक परिस्थिती अनेक कारणामुळे सारखी बदलतच असते. देशाचे संविधान तयार होत असताना जी परिस्थिती असते ती कालांतराने तशीच राहात नाही. स्वाभाविकच बदलत्या परिस्थितीनुसार संविधानात योग्य ते फेरफार करणे आवश्यक होऊ बसते. कालानुसार बदल स्वीकारणारी संविधानानेच दीर्घकाळ टिकतात तसा बदल न स्वीकारणारी संविधाने मात्र कालबाह्य ठरून उलथून टाकली जाण्याचा धोका संभवतो. संविधानाचे शिल्पकार कितीही व्यासंगी, विद्वान आणि व्युत्पन्न मतीचे असले तरी त्यांच्याही दृष्टीवर मर्यादा असतातच. सामान्य माणसापेक्षा भवितव्यात अधिक दूरवर त्यांची कल्पनाशक्ती जाऊ शकते. तरीपण येणाऱ्या काळातील सर्वच संभाव्यता त्यांना जाणवतातच असे नाही. अशा अनपेक्षित व अकल्पित प्रसंगांना सामोरे जाण्याची तयारी संविधानाच्या मूळ तरतुदींमध्ये त्यामुळेच असण्याची शक्यता नसते. घटना दुरुस्तीच्या माध्यमातून संविधान काळाची नवनवी आव्हाने पेलू शकते. बदलत्या परिस्थितीशी जुळवून घेऊ शकते.

संदर्भ:

- आंबेडकर, बी. आर. (2019). भारत का संविधान. जयपूर :बुध्दम पब्लिशर्स.
- कुमार, महेश. (2021). भारतीय समाज एवं सामाजिक न्याय. दिल्ली:दृष्टी पब्लिकेशन्स.
- कुमारी, सीमा. (2009). महिला अधिकार और भारतीय प्रावधान. आगरा:उपकार प्रकाशन
- दुर्गादास, बसु. (1998). भारत का संविधान. नई दिल्ली :प्रोन्हिसनल ऑफ इंडिया लि.
- देशमुख, बी. टी. (1992). भारतीय संविधान. नागपूर : पिंपळापुरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स.
- सीरसवल, डी. आर. (2007). भारतीय समाज मे नैतिक मूल्यों की आवश्यकता. *परमिता*, 8 (8)
- शर्मा, डी. एल. (2005). शिक्षा तथा भारतीय समाज. आगरा :सुर्या पब्लिकेशन्स.

10. **Title of Paper:** Stri, Samaj Aur Boudha Tatwadnyan: Ek Samajik Adhyayan (p160-163)
Name of Author/s : Dr. Prakash Sonak **Department of Teacher:** Sociology
Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2349-638X

Impact Factor 7.331

ISSN 2349-638X

Peer Reviewed And Indexed

**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
(AIIRJ)**

Monthly e-Journal

VOL-IX ISSUE-V MAY 2022

Address - Devgiri Nagar, Ambajogai Road, Latur.
- Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
- (+91) 9922455749, (+91) 8999250451

Email - aiirjpramod@gmail.com
- aayushijournal@gmail.com

Website - www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

VOL- IX	ISSUE- V	MAY	2022	PEER REVIEW e-JOURNAL	IMPACT FACTOR 7.331	ISSN 2349-638x
---------	----------	-----	------	--------------------------	------------------------	-------------------

Sr.No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
29	Dr Shankarprasad Gandhe	Study of Pandu Nidanas (Hetavas) In Detail	122 To 125
30	Vd. Kuldip Rajput & Vd.Ambadas Kalukhe & Vd.Vikram Shelavale	Panchakarma in Balroga : Ayurvedic Overview	126 To 128
31	सुमन कुमारी डॉ. दशरथ माचरा	राजेन्द्र यादव के उपन्यासों में आर्थिक जीवन मूल्य	129 To 132
32	विनीता तिवारी	हरिशंकर परसाई एवं उनका व्यंग्य साहित्य	133 To 135
33	डॉ. सोनू बेनीवाल	सर्वेश्वर के नाटकों में व्यष्टि-समष्टि चेतना	136 To 142
34	डॉ. अल्पना व्यास	डॉ. राधाकृष्णन् का सामाजिक दर्शन	143 To 147
35	मनोज बाला	मूल्यों के बदलते स्वरूप : व्यतीत, अनंतर, दर्शाक	148 To 151
36	सुदेश	डॉ. हरिशरण वर्मा का सृजन एवं सामयिक युगबोध	152 To 155
37	जेठाराम पारीक	राजस्थान में पर्यटन उद्योग : समस्याएँ एवं सुझाव	156 To 159
38	डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक	स्त्री, समाज और बौद्ध तत्वज्ञान : एक सामाजिक अध्ययन	160 To 163
39	अनिता सहू डॉ. दशरथ माचरा	साठोत्तर काल के उपन्यासों की राजनीतिक परिस्थितियाँ	164 To 166
40	घनानन्द पलडिया, डॉ. बी. आर. पन्ना डॉ. आर. सी जोशी	जनगणना २०११ में पलायन परिदृश्य : उत्तराखण्ड के सन्दर्भ में	167 To 170

स्त्री, समाज और बौद्ध तत्वज्ञान : एक सामाजिक अध्ययन

डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक

विभाग प्रमुख, समाजशास्त्र,
यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज,
स्नेहनगर, नागपूर.

प्रस्तावना

भगवान बुद्ध के सामाजिक विचारों में स्त्री जाती समाज के उत्थान के लिए जो कार्य उनके धम्म में किये गये हैं, उनका महत्व अधिक है। भगवान बुद्ध एकमेव महापुरुष हैं जिन्होंने अपने दर्शन में स्त्रियों को समान अधिकार दिया और जनतांत्रिक मूल्यों की स्थापना करके न्याय, स्वतंत्रता, समता एवं भ्रातृत्व इन्हीं मानवतावादी मूल्यों को अपने तत्वज्ञान का आधार बनाया। वैश्विकरण की प्रक्रिया अगर बुद्ध के इन विचारों को अपनाती है तो सम्पूर्ण विश्व का विकास निश्चित है।

पालि साहित्य भगवान बुद्ध के धम्मोपदेश से भरा बौद्ध साहित्य है। पालि साहित्य में स्त्री सशक्तिकरण की चर्चा करने से पहले पालि साहित्य के अस्तित्व आने के पूर्व-बुद्धपूर्व युग में भारतीय समाज में नारी की अवस्था पर विचारविमर्श करना होगा। ऋग्वेदकालीन गार्गी-मैत्रेयी के कुछ गिनेचुने संदर्भ को छोड़कर बुद्धकाल तक नारी का जीवन दुखभरी प्रताड़नाओं को अंधेरे में लिप्त था। पुरुष के समान 'वह भी मानव जाती का हिस्सा है' यह बात ही पुरुषप्रधान संस्कृति ने भूला दी थी। घर में और बाहर शारीरिक मेहनतवाले काम करना, बच्चों को जन्म देते रहना और गुलाम की तरह पति और घरवालों की मरते दम तक सेवा करना ही उसके जीवन का सार था। धार्मिक कार्यों में उसका सहभाग निषिद्ध था। वह संन्यासिनी होकर अपनी आत्मिक उन्नति नहीं कर सकती थी। क्योंकि स्त्रियों को पुरुषों के समान नहीं समझा जाता था। स्त्रीने लडके

को जन्म देना बहुत ही महत्वपूर्ण बात थी। क्योंकि लडका ही पिता के मरणोपरांत अग्निसंस्कार कर सकता था। भगवान बुद्ध के जीवनकाल में भी लडकी का जन्म परिवार के लिए दुख की बात माना जाता था।

भगवान बुद्ध ने अपने उपदेशों से उत्तर भारत के तत्कालीन समाज में नारी उत्थान के संदर्भ में एक नयी चेतना लायी थी। बुद्ध ने स्त्रियों को प्रव्रज्जा देकर भिक्षुणी संघ की स्थापना की और नारी भी अपने सदाचरण से, शीलसंपन्नता से धर्म में सर्वोच्च अर्हत्पद भी प्राप्त कर सकती है यह तत्कालीन समाज को दिखा दिया। उस समय के समाज पर इतना गहरा असर हुआ कि समाज के सभी वर्गों से स्त्रियाँ प्रव्रज्जित होकर भिक्षुणी संघ में दाखील हो गयीं। धार्मिक स्वतंत्रता मिलने पर नारी भी पुरुषों जैसा उच्च आत्मिक विकास कर सकती है यह उन्होंने दुनिया को दिखा दिया। पालि साहित्य के प्राचीन ग्रंथ 'धेरीगाथा' में बुद्धकालीन ७३ भिक्षुणियों के विचार संग्रहित हैं। यह पुरा ग्रंथ ५२२ पद्यमय पालि गाथाओं में है, जिसमें उन भिक्षुणियों ने अपने पूर्व जीवन के बारे में और प्रव्रज्जा ग्रहण करने के बाद मिले हुई मानसिक संतोष के बारे में, अर्हत्पद के सुख के बारे में खुलकर लिखा है। भिक्षुणी बनी हुई स्त्रियाँ समाज के विभिन्न वर्गों से आई हैं। जैसे महाप्रजापती गोतमी, सुमना, खेमा, सुमेधा, शैला राजवंश की महिला थी। भद्रा, उपशामा, अभिरूपनंदा, सुंदरीनंदा, तिष्या, सिंहा, धिरा यह क्षत्रिय वंश की महिलाये थी। रोहिणी, सुंदरी, मुक्ता, नंदा, सोमा, उल्लमा, चाला, उपचाला, शिशुपचाला, मैत्रिका यह

एक बार कोशलराज प्रसेनजित बुद्ध से मिलने गया और उनकी चर्चा के मध्य उसके एक सेवक ने उसे बता दिया की, उसकी रानी मल्लीका देवी ने कन्या को जन्म दिया है। यह संदेश सुनकर राजा प्रसेनजित बहुत उदास हो गया। बुद्ध ने इस उदासी का कारण राजा प्रसेनजित को कहा कि, "हे राजन कोई स्त्री पुरुष से भी श्रेष्ठ हो सकती है। वह बुद्धिमान और शीलवान हो सकती है और वही स्त्री शूर राजाओं और सम्राट को जन्म देनेवाली माता हो सकती है। संयुक्तनिकाय ग्रंथ में वर्णित बुद्ध के यह विचार बिलकुल ही स्पष्ट करते हैं कि, बौद्धधम्म में स्त्री और पुरुष समान तो होते ही हैं लेकिन नारी में यह विशेषताएँ होती हैं कि वे कभी पुरुषों में भी श्रेष्ठ और पूजनीय होती हैं।

निष्कर्ष

दो हजार पाँचसौ साल पहले भारतीय समाज में स्त्री के अस्तित्व का जब कोई भी मूल्य नहीं था, जब वह शोषित पीडित थी, तब भगवान बुद्ध ने स्त्री के सशक्तिकरण का जो मार्ग दिखलाया वह आज भी हमारे लिए अनुकरणीय है और पालि साहित्य उसका दिशादर्शक है। साहित्य में महिलाओं के सशक्तिकरण की चर्चा करते समय एक बात सदा ध्यान में रखना चाहिए कि, सभी भाषाओं के साहित्य में महिलाओं के बारे में जो लिखा है वह ज्यादातर स्त्री-पुरुष संबंधों की बातें दर्शानेवाला शृंगारस से पूर्ण प्रेम आधारित है, जब कि पालि साहित्य बौद्ध धम्म का साहित्य होने के नाते उसमें उच्च मानसिक अवस्थाओं का चित्रण देखने को मिलता है और यह सब बातें उसमें निषिद्ध हैं। पिछले साहित्य में जहाँ कहीं भी (उदा. अश्वघोषाचार्य के 'बुद्धचरित्र' में) थोड़ा शृंगारभरा वर्णन है, वहाँ भी धम्मचर्चा करते हुए उपेक्षा की भावना बलवत्तर करना उनका प्रयोजन है। पालि साहित्य में स्त्री उपभोग्य वस्तु नहीं, वह सम्मान के पात्र हैं और पूजनीय हैं।

संदर्भ ग्रंथ

- 1) साळुंके, आ. ड. (२००७). सर्वोत्तम भूमिपुत्र गौतम बुद्ध, लोकायत प्रकाशन सातारा : लोकायत प्रकाशन.
- 2) अंगुलीमाल शाक्य पुत्र वेरो. (१९९३), जम्बुद्वीपातील आदर्श स्त्रीरत्ने. मुंबई : शाक्यमुनि त्रावक संघ.
- 3) नरसु, पी. लक्ष्मी. दि इतैन्ना ऑफ बुद्धिग्रम. घनसारी : सिध्दार्थ गौतम शिक्षण व संस्कृती समिति.
- 4) धन्ने फॅनचॅम सी. (१९९९). बुद्धधम्म परिचय. औरंगाबाद : प्रज्ञा प्रसार धम्मसंस्कार पब्लिकेशन.
- 5) आंबेडकर, बी. आर. तळवलकर, घनश्याम, (२००१). भगवान बुद्ध आणि त्यांचा धम्म. नागपूर : सुगत बुक डेपो.
- 6) गोडबोले, वामनराव. (२०१३). बोधिसत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या धम्मदीशेचा अविस्मरणीय इतिहास.
- 7) कवी, माधवी. (२००८). महिला कल्याण आणि विकास. नागपूर : विद्या प्रकाशन.

11. Title of Paper: Ambedkarwadi Kavya Prakar (p213-216)

Name of Author/s : Dr. Govind Rawlekar

Department of Teacher: Marathi

Name of Journal: RESEARCH JOURNEY - Multidisciplinary International E-research Journal

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2348-7143

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L

R
E
S
E
A
R
C
H

F
E
L
L
O
W
S

A
S
S
O
C
I
A
T
I
O
N

January-February-March-2022

E-ISSN – 2348-7143

International Research Fellows Association's

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Vol. 9, Issue-1

Multidisciplinary Issue

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Dr. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

27	शशिप्रभा शास्त्री के उपन्यासों में नारीविमर्श	डॉ. महेंद्र रपूर्वशी	141
28	मैत्रेयी पुरुष की आत्मकथा में स्त्री विमर्श	प्रा. मीना ठाकूर	145
29	मानवता के लिए संपर्कित नारी : 'राजो'	प्रा. हसीना मालदार	148
30	'पलके मूल्य रही है' कविता संग्रह में सामाजिक चेतना	श्री. सचिन कांबळे	151
31	अनुवाद : एक अनमोल देन	डॉ. वासुदेव शेटी	154
32	महिला सशक्तिकरण - आभास और वास्तव	श्री. संजय जाधव	158
33	जल, कृषि, स्वास्थ्य, सामाजिक जीवन, औद्योगिक क्षेत्र के विकास में पर्यावरण का प्रभाव	डॉ. मीना ठाकूर	162
मराठी विभाग			
34	आदिवासींचा होळी उत्सव	डॉ. वंजनी मस्करेहस	165
35	'जधा' चा कथासंग्रहानुन येणारे तडवी बोली व समाज जीवन	डॉ. धनराज धनगर	170
36	नंदुरबार जिल्ह्यातील महार समाजाचे लोकजीवन आणि लोकसंस्कृती	प्रा. कल्पना साळवे	175
37	कोकणा बोली आणि मराठी भाषा	श्री. लक्ष्मण टोपळे	178
38	गडकऱ्यांची नाट्यसुद्धी व स्त्री प्रतिमा	प्रा. वादबराव गहाणे	185
39	विविध ग्रंथ, उपरोक्तिक क्षेत्रीत मांडणारा प्रयोगशील साटककार : शकाअत खान	डॉ. रवींद्र कांबळे	189
40	वेदनांची अनुभूती देणारा काव्य संग्रह - 'विस्तवाचे शोडे'	प्राचार्य डॉ. भाऊसाहेब गमे	194
41	'मी मेलो त्याची मोष्ट' - एक वास्तवाभिमूख काव्यवरी	डॉ. संगीता शेळके	200
42	'काळी गंगा' काव्यसंग्रहाचा वातावरण निर्मितीची चिकित्साक अभ्यास	दीपराज सातडेकर	203
43	अंबेडकरवादी काव्यप्रकार	डॉ. गोविंद रावळेकर	212
44	डॉ. अंबेडकर यांचा शेती विषयक दृष्टिकोन	राहुल गोंगे	217
45	आदिवासी विकास विभागामार्फत भागामवर्गीय कल्याण अंतर्गत रावविषयात येणाऱ्या योजना	प्रा. कृष्णा पाडवी	221
46	रशिया-युकेन युद्धाचा भारतावर झालेल्या व होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास	डॉ. एन.एन. गाडे	229
47	भारतातील लघुउद्योगांच्या समस्यांचा अभ्यास	प्रा. सुबराज जाधव	234
48	ताशनी तामुक्यातील भाल गिरणी कामगारांचा अभ्यास	डॉ. सुरेश बन्सपाल	241
49	केंद्रवर्ती अर्थसंकल्प (न्युक्लिअस बजेट) योजना	प्रा. कृष्णा पाडवी	245
50	समाजकार्य शिक्षणाचे भारतीयकरण	डॉ. अनंत देशमुख	250
51	भारतातील संगदेचा उगम आणि विकास	डॉ. देविदास नरवाडे	255
52	महिलांचे अधिक सक्षमीकरण : स्वरूप व महत्त्व	डॉ. विवेक चौधरी	260
53	साहित्य अधिकार कायदा २००५ - एक कायदेशीर अधिकार	डॉ. पद्माकर दारोडे	264
54	पुणे शहरातील निवडक ऐतिहासिक स्थळे : एक अभ्यास	डॉ. राजेंद्र रासकर	269
55	यागनाथ मधील राजकीय व सामाजिक चळवळींचा अभ्यास	रत्नाकर सुभाष बाप	274
56	सिंह जयन्ता कुमार गटातील विद्यार्थ्यांच्या स्नायुंशी ताकद व दमदारपणावर होणारा परिणाम	डॉ. विशाल पायकनाड	278
57	सूर्यमस्कार - एक सर्वांग परिपूर्ण व्यास	प्रा. भाऊसाहेब घोरत	281

आंबेडकरवादी काव्यप्रकार

प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर

मराठी विभाग प्रमुख

यशोदा वर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, मोहनगर,

कर्णा रोड, नागपूर-१५

मोबा - ९४२३६७९६९६

Email : govind2022@rediffmail.com

प्रस्ताविक -

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी सामाजिक प्रगतीच्या बाबतीत नवीन ज्ञान प्राप्त करणे गरजेचे असते तसेच प्रत्येक ज्ञानप्राप्तीपूर्वी उत्कृष्ट जिज्ञासा गरजेची असता. त्याही पूर्वी प्रश्न उत्पन्न करणारी शंका खरोखरच आवश्यक असते. जिथे शंका नाही, तर जिज्ञासा नाही आणि जिज्ञासा नाही तेथे नवीन ज्ञान नाही. ही कारण परंपरा आहे. म्हणून ज्ञान हे, काही निष्क्रिय आणि पेट तत्व नाही, जे आपली इच्छा असो या नसो आपल्या हाती पडले. त्यावर विजय प्राप्त करून घेण्यासाठी धडपड केलीच पाहिजे आणि ते अचक परिणामामुळेच प्राप्त होऊ शकते. महान त्यागाशिवाय हे शक्य नाही. म्हणून ज्ञान हे अतिशय मेहनतीची आणि त्यागाची परिणती आहे. ज्या बाबतीत माणसं अगोदरच समाधानी असतात त्या बाबतीत त्यांच्याकडून त्यागाची आणि परिश्रमाची आस बाळगणे हे हास्यास्पद होय. याना आपण अंधारात आहोत याची जाणीव नसल्याने ते प्रकारासाठी धडपणार नाही, अशा महान विचार शिल्लेने डॉ. बाबासाहेबांनी आपल्या अनुयायांना ज्ञानाच्या स्वच्छ आरसापुढे नेऊन ज्ञान हे परिश्रमाने आणि त्यागानेच मिळते असे विचार महामानव डॉ. बाबासाहेबांनी दिले, त्याचीच परिणती ही आंबेडकरवादी काव्यात येताना दिसते. या आंबेडकरवादी काव्याची भाषा ही बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय अशा महामानवीय संकल्पनेने साकारणारी कविता ही आंबेडकरवादी काव्याला एका वेगळ्या उंचीवर घेऊन जाताना दिसते. त्यात सामाजिक समता, स्वातंत्र्य, बंधुत्वा व न्याय या चतुर्ब सुत्रांनी आपली जाणीव आंबेडकरवादी काव्यातून कवी मन प्रकट लागते.

आंबेडकरवादी कविता :

आंबेडकरवादी कवी आपल्या कवितेतून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या क्रांतीनेच मला समता, स्वातंत्र्य, बंधुत्व आणि न्याय मिळाले, त्यामुळे आज मी इतरपक्षा या आपुनिक जगात ज्ञानामुळेच क्रांती घडवू शकतो हे सर्व कवी कैलास वानखेडे आपल्या 'ज्ञानदीप : भीम माझ' या कवितेतून ते म्हणतात-

आई!

माझे बाबासाहेब नसते,

तर मी तुला आई म्हणू शकलो असतो का म?

माझ्या चव्हाडीला टिपळ

बाकी सर्वांग उधड

आई! त्या उधड्या अंगावर

मी कोट कसा पातला असतो म?

..... माझ्या पायांच्या उशाचाही विटाळ

मग सांगवा मी, सभा-समेलने

बुद्धन विज्ञानवादी दृष्टीकोन ठेवून सर्व अनुयायांना मानसिक गुलामगिरीतून मुक्त केले म्हणूनच कवी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिलेल्या मुलमंत्र. तो कधीही नाहीसा होऊ देणार नाही. ही क्रांतीची मशाळ नेहमी प्रचलित ठेवणार आणि भीमरायाच्या विचारशीलतेने वर्तन करून त्यांच्या मार्गाला आपला मार्ग बनवून नेहमी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना कोटी-कोटी प्रमाण करून त्यांच्या ऋणातर राहण्याच्या मान कवी या कवितेतून व्यक्त करताना दिसतात. यावर गंगाधर पानतावणे म्हणतात 'इतिहासातल सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय, धार्मिक व नैतिक अनुबंध तपासणे आणि त्यांचा सम्यक अर्थ आविष्कृत करणे ही बाब विद्वोहलक्ष्यी जाणिवेचीच द्योतक आहे.'^१ यावरून हे लक्षात येते की, आंबेडकरवादी कवितेतील विद्वोह हे मानवमूल्यानिष्ठ स्वरूपाने प्रेरित होणारे सर्व मानवजातीला माणूसकीत आणून मानवतावादाला जवळ करणारे सूत्र विद्वोहात सामावलेले आहे.

निष्कर्ष :

आजही एकविसाव्या शतकात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारक्रांतीची गरजेची आहे. जरी समाजात विषमता नसली तरी अनेक नव्या प्रकारच्या समस्या निर्माण झालेल्या आहेत. त्या समस्यांना आणि खेळत्या-पाळत्या चाललेल्या अराजकतेचा आजही बोलबाला आहे. तसेच सामाजिक विषमता सूद्धा खूप प्रमाणात नांदत आहे. पाहिले त्या प्रमाणात सामाजिक विषमतेचा प्रश्न हा सुटलेला नाही. त्या कारणाने आंबेडकरवादी काव्याची साथ घेवून या काव्याने शोषित, पिडित, उपेक्षित आणि आंबेडकरी जनतेला जे-जे अन्यायकारक बाबी निर्देशनात येतात त्या सर्व बाबींचा आंबेडकरवादी काव्य वेध घेते आणि त्यामुळेच आजही एकविसाव्या शतकात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांनेच क्रांती घडू शकते.

संदर्भग्रंथ -

- १) यशवंत मनोहर : आंबेडकरवादी साहित्य, पृ. १३१-१३६.
- २) भालचंद्र फडके : दलित साहित्य, वेदना आणि विद्वोह, पृ. १२७.
- ३) गंगाधर पानतावणे : साहित्य : प्रकृती आणि प्रवृत्ती, पृ. ४२.

संदर्भग्रंथ सूची -

- १) आंबेडकर बी. आर. : असमृश्य मूळचे कोण व ते असमृश्य कसे बनले? अनु. गांजरे मा. फ., अशोक प्रकाशन, नागपूर, १९४८.
- २) कसवे रावसाहेब : आंबेडकरवाद : तत्व आणि व्यवहार, सुगावा प्रकाशन, पुणे, १९८१.
- ३) इगळे अर्जुन : दलित विद्वोह, ग्रंथघर प्रकाशन, द्वारा ग्रंथाली, मुंबई, प्र.आ. १९९१.
- ४) भवरे, महेंद्र : दलित कविता आणि प्रतिमा, लोकवाङ्मय गृह प्रकाशन, पहिली आवृत्ती, फेब्रुवारी, २०१२.
- ५) जाधव रा. म. : निळी पहाट, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे. प्र.आ. १९९५.
- ६) मनोहर यशवंत : महाकाव्यातील आपले नायक शशुक्त-एकलव्य-कर्ण, युगसाक्षी प्रकाशन, नागपूर, प्र. आ. १९९१, दु.आर. २००५.
- ७) मैत्राम योगेंद्र * दलित साहित्य : उद्गम आणि विकास, मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ८) लिपारळे शरणकुमार (संपा.) : दलित प्रेमकविता, प्रचार प्रकाशन, कोल्हापूर, प्र.आ. १९८६.
- ९) मैत्राम केशव (संपा.) : विद्वोह कविता, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे, प्र.आ. १९७८, दु.अर. १९८७.

12. **Title of Paper:** Ambedkarwadi Kavayitrinchi Kavita (p112-116)
Name of Author/s : Dr. Govind Rawlekar **Department of Teacher:** Marathi
Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2349-638X

The cover features a purple background with a green and blue checkered pattern on the left side. It includes the journal's title, ISSN number, impact factor, and contact information.

Impact Factor
7.149

ISSN 2349-638x

Peer Reviewed And Indexed

**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
(AIIRJ)**

Monthly e-Journal

VOL-IX ISSUE-I JAN 2022

Address
• Devgiri Nagar, Ambajogai Road, Latur.
• Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
• (+91) 9922455749, (+91) 8999250451

Email
• aiirjpramod@gmail.com
• aayushijournal@gmail.com

Website
• www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

Sr.No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
27	डॉ.प्रा. एस.पी. घुगे	'महाराष्ट्रातील पशुपालन' एक भौगोलिक अभ्यास	105 To 107
28	डॉ. एस. आर.कट्टीमनी	बदामीच्या चालुक्यांचे प्राचीन भारतीय इतिहासाच्या पुनर्लेखनातील महत्त्व	108 To 111
29	प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर	आंबेडकरवादी कवयित्रींची कविता	112 To 116
30	डॉ. प्रकाश कांबळे	आर्ध्र शोपेनहॉवर : एक महान तत्त्ववेत्ता	117 To 121
31	डॉ. शशिकांत अन्नदाते	सर्वसमावेशक शिक्षणाचे स्वरूप आणि अध्ययन अक्षम बालकांचे शिक्षण	122 To 124
32	प्रा.प्रविण म. पाधरकर	भारतीय शिक्षण आयोग (१९६४-६६) मधील शिक्षक व शिक्षक प्रशिक्षण विषयक विचार: एक दृष्टीक्षेप	125 To 128
33	डॉ. श्रीमती पी.एल. शिरडोणकर आशालता ज. होळकर	माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांमध्ये भौगोलिक दृष्टीकोन विकसित करण्यासाठी राबविल्या जाणाऱ्या कृतियुक्त उपक्रमांचा अभ्यास/ एक दृष्टीक्षेप	129 To 130
34	प्रा. डॉ. लता पांडुरंग मोरे	सानिया यांच्या कार्दबन्यामधील स्त्रीसंवेदना	131 To 134
35	स्वाती सायणे डॉ.विद्यानंद खंडागळे	कोल्हापूर शहरातील माध्यमिक स्तरावरील गुणवत्तापूर्ण शाळांच्या व्यवस्थापनाचा अभ्यास	135 To 140

आंबेडकरवादी कवयित्रींची कविता

प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर

मराठी विभाग प्रमुख

यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर,
वर्धा रोड, नागपूर-१५

प्रस्ताविक —

आधुनिक भारताचे आणि राज्य घटनेचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या कर्तृत्वाने आणि विचारांने भारत देशातील लोकांमध्ये धम्म आणि लोकशाही या अंतूट नात्याने त्यांनी माणूसकी शिकविली. जोपर्यंत सर्वसामान्य माणसातून जातीभेद, ही सामाजिक विषमता नष्ट होणार नाही तोपर्यंत आपण कितीही कायदे करू तरीही या कायद्याल मानणारे बुद्धीजीवी लोक तयार होणार नाही आणि माणूसकी ही सर्व भारतीयांची सामाजिक विषमतेला दूर करण्याची फार मोठी शक्ती आहे. पण हजारो वर्षांच्या मानसिक गुलामगिरीने त्रस्त लोकांच्या डोळ्यातून माणूसकीचे बीजारोपण करायला राज्य घटना ही खऱ्या अर्थाने तयार असल्याने यासाठी भारतीयांची सुपीक डोळे या प्रणाली ज्या वेळेस मानायला लागतील आणि अंगवळणी लावतील त्या वेळेस डॉ. बाबासाहेबांनी पाहिलेला आणि साकारलेला भारत हा खऱ्या अर्थाने साकार होणार.

अशा या विचारांची मायादिळी आंबेडकरवादी कवयित्री ही आपल्या कवितांतून साकार होण्यासाठी प्रयत्नशिल आहे. तिला अजून आपण मांडलेले विचार

लोकांना कळत नसतील तरी सुद्धा ते विचार हे जीवंत ठेवण्यासाठी आपल्या काव्यातून परिपूर्ण विचार साकार करण्याचा मानस घेवून ती आंबेडकरवादी कवितेला माणूसकीच्या उंचीवर नेण्याच्या परिपूर्ण प्रयत्न करतांना दिसते.

आंबेडकरवाद कवयित्री :

‘ज्योत्स्ना चांदगुडे’ यांनी आपल्या काव्यात ‘स्त्री’ विषयक विचार प्रकट करतांना धार्मिकतेच्या सानिध्यातील स्त्री आणि आधुनिक भारतातील स्त्री याविषयी आपले मत प्रकट करतांना त्या ‘स्त्री’ काव्यातून म्हणतात,

‘या भूमीवर जन्मा आली
एखादी झाशीची राणी
बाकी सान्या इधे जन्मल्या
कधी सीता कधी अहिल्या
एखाद्या रजियाचा दिसला
लढाऊ बंडखोरपणा
राधा अन् मीरेची तर
परंपरा अव्याहत आहे

.....
पूनजर्न तर रोजच आहे
स्त्री आविष्कार शक्तीचा
ठाहो इंदिरेचा घुमत आहे
शेवाळलेल्या मनःपटलावर

.....
आसवांची कहणी पुसण्या

लोकांकरिता आणि लोकांसाठी लोकशाहीची निवड खऱ्या अर्थाने जोपासणे ही आजच्या एकविसाव्या शतकाची गरज झालेली आहे.

हीच जाणीव आंबेडकरवादी कवयित्रींच्या कवितेतून प्रकटाने येताना दिसते.

संदर्भग्रंथ सूची -

- १) आंबेडकर भीमराव रामजी : जातिभेद निर्मूलन, भारतांतर, प्र. गारजे मा. फ., अशोक प्रकाशन, नागपूर, १९७०.
- २) मनोहर यशवंत : आंबेडकरवादी मराठी साहित्य, भीमरत्न प्रकाशन, नागपूर, प्र. आ. १९९९.
- ३) राऊत अनंत : 'विद्रोहमूल्य', कीर्ती प्रकाशन, औरंगाबाद, प्र.आ. २००५.
- ४) मेश्राम योगेंद्र : दलित साहित्य : उद्गम आणि विकास, मंगेश प्रकाशन, नागपूर, प्र.आ. १९९८.
- ५) मेश्राम योगेंद्र (संपा.) : विद्रोही कविता, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे, प्र.आ. १९७८, दु.आ. १९८७.
- ६) लिंबाळे, शरणकुमार (संपा.) : 'दलित प्रेमकविता', प्रचार प्रकाशन, कोल्हापूर, प्र.आ. १९८६.
- ७) भवरे, महेंद्र : 'दलित कविता आणि प्रतिमा', लोकवाङ्मय गृह, पहिली आवृत्ती, फेब्रुवारी २०१२.

13. Title of Paper: Marathi Ambedkarwadi Kavita (p96-101)

Name of Author/s : Dr. Govind Rawlekar

Department of Teacher: Marathi

Name of Journal: Ajanta- An International Multidisciplinary Quarterly Research Journal

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2277-5730

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - XI Issue - II April - June - 2022

ENGLISH / MARATHI PART - I
**Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal**
Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2020 - 6.306
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - I ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	महिला सवलीकरण व शाश्वत विकास एक सामाजिक अभ्यास डॉ. इंदिरा राजेसिंग गिरामे	६१-६५
१४	महाराष्ट्राचा अर्थसंकल्प २०२२-२३ आणि प्रादेशिक असमतोल डॉ. पी. नीलकंठराव	६६-७०
१५	विशेष आर्थिक क्षेत्र-उद्देश, समस्या आणि उपाय : एक अर्थशास्त्रीय अभ्यास डॉ. सय्यद अब्दुल अजीज महेबूबसब	७१-७५
१६	शेतकरी आत्महत्या आर्थिक कारणे, परिणाम आणि उपाययोजना साईनाथ गोविंदराव कवळे डॉ. प्रा. विजय ना. भोपाळे	७६-८०
१७	बदलाचे व्यवस्थापन डॉ. शिवशंकर घुमरे प्रा. ज्योती शा. मगर	८१-८९
१८	परमलघुमञ्जुषे मधील वृत्ती विवेचन वैशाली विठ्ठलराव मगर	९०-९५
१९	मराठी अंबिडकरवादी कविता प्रा. डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर	९६-१०१

१९. मराठी आंबेडकरवादी कविता

प्रा. डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग प्रमुख, यशोदा गर्ल्स आर्टस् अँड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर, वर्धा रोड, नागपूर - १५

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बडोद्याच्या सयाजीगव गायकवाड यांना त्यांनी १९१३ ला आपल्या समाजाच्या हितासाठी पदेशात जाऊन समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र आणि पब्लिक फायनान्स या तिन्ही बाबींचा अभ्यास करून माझ्या समाजाला या धर्म गुलामीतून बाहेर काढून अशा तऱ्हेने आपल्या समाजाला माणुसकीत आणून माणूस म्हणून जगण्याचा अधिकार आहे ही चळवळ खऱ्या अर्थाने १९१३ ला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी निर्माण केली. आणि परदेशात जाऊन त्यांनी कोलंबिया विद्यापीठासाठी १९१६ साली ‘कॉन्स्ट इन इंडिया’ हा ग्रंथ लिहून काढले. आणि त्यांनी त्याचे वाचन अर्थोपॉलाजी या सेमिनारमध्ये केले. १९२० साली डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी चळवळीच्या तीन बाबी केल्या. एक माणगावला अस्मृश्य परिषदेचे ते अध्यक्षपद स्वीकारले. दुसरी बाब ‘मूकनायक’ हे नियतकालिका काढली. तिसरी बाब शाहू महाराजांच्या अध्यक्षतेखाली नागपूरला अखिल भारतीय बहिष्कृत समाज परिषदेचे आयोजन केले. या चळवळीने अस्मृश्य वर्गाला जागृती मिळाली. माणुसकीचा संदेश मिळाला आणि हजागे वर्ष मुक्यांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या प्रेरणेने मने गीते, कविता, कथा, लेख लिहिण्याची प्रेरणा मिळाल्याने हजागे वर्षांच्या गुलामीला मुक्त करण्याची प्रेरणा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीतून निरंतर मिळत गेल्याने नवसमाजनिर्मितीला सुरुवात झाली. समाज शिक्षित होऊ लागला, विचार करायला लागला आणि साहित्य निर्मिती करू लागला आणि हजागे वर्षांच्या या गुलामीतून मुक्त होण्यासाठी क्रांतीची बीजे काव्यातून पेरू लागला.

नागपूरमध्ये १९३५ साली ‘आंबेडकर साहित्य समाज’ स्थापन झाला. १९४१ साली ‘साहित्य चर्चासभे’ स्थापन झाले. १९६१ साली ‘महागुप्टात दलित साहित्य संघा’चे विसर्जन झाले आणि ‘महागुप्ट वीर साहित्य परिषद’ स्थापन झाली. १९७६ पर्यंत या संस्थेची अकस्य साहित्य संमेलने झाली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी महागुप्टात दलितांना मुक्ती मिळवून देवून दलितांना दलित करणाऱ्या धर्माचाच त्याग केला. कारण या धर्मातील शोषक तत्वज्ञान, संस्कृती आणि रूढी परंपरांचा त्याग करून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सहा लाख अनुयायांना ‘धम्म’ दिला. आंबेडकरवादी साहित्य पूर्णतः जडवादी, मानवतावादी, बुद्धिवादी, करुणावादी, इहवादी, समाजवादी, त्याचबरोबर ईश्वर, आत्मा, पुनर्जन्म, परलोक, स्वर्ग-नरक अशा कोणत्याही अंधश्रद्धांना मानीत नाही. म्हणून आंबेडकरवादी साहित्याचा एकमेव विषय माणूसच आहे.

आंबेडकरवादी कविता

डॉ. बाबासाहेबांच्या कार्याच्या आणि कर्तृत्वाचा आंबेडकरवादी कवी आपल्या कवितेतून प्रकट होतांना कवी सुरेश सावळे आपल्या ‘युगंधर’ या कवितेतून म्हणतात,

संदर्भग्रंथ सूची

१. लिंबाळे, शरणकुमार (संपा) : 'भारतीय दलित साहित्य', साहित्य अकादमी, नवी दिल्ली, प्रथम आवृत्ती, २०१३.
२. पाटील, भास्कर (संपा) : मगठी कवितेतील डॉ. दावासाहेब आवेढकर, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद, प्र.आ. २००८.
३. साबळे सुरेश (संपा) : युगाचे हुंदके, संदेश प्रकाशन, भिमनगर, बुलडाणा-४४२००१, प्र. आ. जून १९९८.
४. डॉळस, अविनाश : आवेढकरी विचार आणि साहित्य, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, प्र.अ. १९९४.
५. मनोहर, यशवंत : आवेढकरवादी मगठी साहित्य, भीमरत्न प्रकाशन, नागपूर, प्र.आ. १९९९.
६. मून, संजय : शैली : दलित कवितेची, गोदा प्रकाशन, औरंगाबाद, प्र.आ. २००९.
७. मनोहर, यशवंत : आवेढकांचा बुद्ध कोणता? युगधर प्रकाशन, नागपूर, प्र.आ. १९९८.
८. मेश्राम, केशव (संपा) : विद्रोही कविता, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे, प्र.आ. १९७८, दु.आ. १९८७.
९. भवरे, महेंद्र : 'दलित कवितेतील नवे प्रवाह', शब्दालय प्रकाशन, श्रीगमपूर, प्र.आ. २००१.
१०. भवरे, महेंद्र : 'दलित कविता आणि प्रतिमा', लोकवाङ्मय गृह, पहिली आवृत्ती, फेब्रुवारी, २०१२.

14. **Title of Paper:** Indian Economy an Analytical Study (p138-140)
Name of Author/s : Dr. Mahendrakumar Katre **Department of Teacher:** Economics
Name of Journal: RESEARCH JOURNEY - Multidisciplinary International E-research Journal
Year of Publication: October-2021 **ISSN No. :** 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

October 2021 **E-ISSN – 2348-7143**

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY
International E-Research Journal
Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal
Special Issue 277 (A), October 2021

Multidisciplinary Issue

Guest Editor :
Dr. S.N. Kamat
I/c Principal,
Arts & Commerce College, Phondaghat
Dist. Sindhudurg [M.S.] India

Executive Editor :
Dr. S. R. Raibole,
Head, Dept. of Hindi,
Arts & Commerce College, Phondaghat
Dist. Sindhudurg [M.S.] India

Co Editors : Prof. S. M. Akhade, Prof. J. P. Rane, Dr. R. B. Patil,
Dr. B. A. Suravase, Prof. V. V. Patil

Chief Editor : Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

RESEARCH JOURNEY

For Details Visit To : www.researchjourney.net **SWATIDHAN PUBLICATIONS**

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
01	Promoting Universal Design for Learning for All Students in an Inclusive Classroom Settings	Fr. Baiju Thomas	05
02	Representation of Community and Self in Ernest Hemingway's ' <i>The Old Man and The Sea</i> '	Dr. Arpita Bhowmick	13
03	Use of Web 2.0 Technology in Library and Information Science	Dr. Bhagwan Doke	17
04	Make in India : Challenges & Opportunities	Dr. Santosh Ghongade	21
05	English Language Teaching Through Micro – Teaching Methods: To Create New Learning Strategies	Goshika Srikanth	27
06	Women Empowerment and Sensitization with Special Reference to Process of Change in Attitudes about Women	Ms. Daksha Halkare	32
07	E-Learning and Changing Roles of Academic Libraries	Dr. Vijay Jadhao	34
08	'The Digital Queen'-Digitization Influence to Women Consumer and Growing Their Power in E- Banking and Other Digital Financial Services.	Anshu Kesharwani	39
09	Implementation of Collaborative Learning Approach in Teaching-Learning Pedagogy of Social Sciences	Dr. Elisha Kolluri	50
10	Importance of Nutrition and Hygiene in Sports	Dr. Jayawant Mane	58
11	Ontological Naturalism and Methodological Naturalism : A Philosophical Approach	Sreyasi Mitra	65
12	Indian Political Science	Dr. Rajiyabegum Nadaf	71
13	Features of Pastoralism in the Rituals of Myasabeda Tribe	Dr. Nagesha M.	75
14	A Critical Study on Sports Facilities and Sports Excellence with Special Reference to Approach of Parents Towards Female Participation in Sports	Nandi Channabasappa, Dr. C.K. Kishor Kumar	81
15	Freedom of Press : Media Trial and it's Limitations	Dr. Suresh Santani	85
16	The Role of OPEC's in World's Fuel Price Hiking	Dr. Shankar Sawargaonkar	90
17	Women Empowerment and Gender Sensitization : A Pertinent Approach	Mrs. Samita Sengupta, Miss. Dr. Suhasini Arya	94
18	Resilience : The Concept, An Integrative Review of Literature	Ms. Pooja Sharma, Dr. Surinder Singh	100
19	Methods : To Create New Learning Strategies	Goshika Srikanth	105
20	Research Productivity of the Scientists in ARI, Pune: A Scientometric Study	Mr. Dhananjay Trimukhe, Dr. Anil Chikate	110
21	Herbal Immune Booster 'Indian Medicinal Plants and Their Potential against COVID-19'	Shankar A. Vaidya	115
22	Research Methodology in History Subject in Present Era	Prof. Vijay Wakode	120
23	Modern Marketing Concept and Challenges	Dr. Sanjay Dhanvijay	128
24	Indian Economy an Analytical Study	Dr. Mahendrakumar Katre	138

Indian Economy an Analytical Study

Dr. Mahendrakumar D. Katre

Assistant Professor

Yashoda Girl's Arts & Commerce College, Nagpur.

Email ID : katremahendra70@gmail.com

Mob No. 9420963560

Abstract:

Agriculture sector also known as primary sector is essential for economic growth in any economy including India. It has emerged as the essential-growing sector in the global economy since independence. This sector contributing 13.7 per cent of GDP. In employment providing, this sector is occupying first place. Its respectable share in foreign direct investment (FDI) inflows as well as in total exports makes it the engine of economic growth. Keeping in above backdrop, the present study makes an analysis of agriculture sector in Indian economy. The study confirms that agriculture sector has achieved tremendous growth over the year in Indian economy. Besides, their contributions in GDP, employment and exports are also rising considerably. To maintain and accelerate the growth & contributions of this sector & to develop it as a true engine of economic growth, there is logic & rationale of complementary investments in physical infrastructure as well as in human capital.

Key words : Agriculture, Growth, Productivity, Farm, Reforms.

Introduction:

Agriculture is the Primary sector of Economy. It makes direct use of natural resources. It is contrasted with secondary sector(producing manufactured& other processed goods) & the Tertiary sector (producing services). This sector is usually most important in less developed countries & typically less important in industrial countries. Until the industrial revolution, Vast majority of human population labored in agriculture. Pre Industrial agriculture was typically subsistent in which farmers raised most of their crop for their own consumption instead of cash crop for trade. A remarkable shift in agriculture practices has occurred over the past century in response of new technology & the development of world market. This also led to technological improvements in agricultural techniques. Now, Agriculture with its allied sector is unquestionably the largest livelihood provider in India, more so in the vast rural area. It also contributes a significant figure to GDP. Most of the industries also depend on agriculture sector for their raw materials. The planned approach to development has helped the country to reach a stage where the country is self sufficient in food grains and has a comfortable buffer stock. These achievements have been possible mainly through the favourable policy framework. The policy of Indian Agriculture was to achieve food security by providing incentive for growth alongwith equitable access to food. As a result terrible famineshave become events of the past and the agricultural production does not show large variation even in the event of adverse climatic condition.

Accomplishments:

As of 2011, India had a large and diverse agricultural sector, accounting, on average, for about 16 % of GDP and 10 % of export earnings. India's arable land area of 159.7 million hectares (394.6 million acres) is the second largest in the world, after the United States. Its gross irrigated crop area of 82.6 million hectares (215.6 million acres) is the largest in the world. India has grown to become among the top three global producers of a broad range of crops, including

mindset and reorienting them to take up new activities or adopt foreign technology is of utmost importance. In this context, it is necessary to involve non-governmental organizations in training and mobilizing the rural poor to face the challenge of liberalization. Also, with domestic economic reforms, more care needs to be exercised to draw up state-specific liberalization measures to maximize their benefits. Lastly, in the implementation of these reforms for successful globalization, one crucial element, not entirely within control is the need for good governance and stability in the political and economic environment.

References:

1. FICCI Economic Outlook Survey January 2011
2. Sen Gupta Saugar, 2004 .Planters Punch. The Pioneer, January 4, 2004, New Delhi.
3. Suresh A. and Pooran Chand, 2004 .Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights., Kurukshetra, Vol. 52, No. 4, April 2004, New Delhi.
4. GOI (2008-09), Agricultural Statistics at a Glance, Ministry of Agriculture, (<http://agricoop.nic.in/>)
5. CSO (2007), "National Accounts Statistics 2007 and back issues", Central Statistical Organization, Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India, New Delhi.
6. GoI (2006), "Towards Faster and More Inclusive Growth: An Approach to the 11th Five Year Plan (2007-2012)" Planning Commission, Govt. of India, December 2006.

15. **Title of Paper:** ICT Chya Upayogatun Shikshanat Sulbhata (p16-18)
Name of Author/s : Dr. Mahendrakumar Katre **Department of Teacher:** Economics
Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2349-638X

**Aayushi International Interdisciplinary
Research Journal**

Peer Reviewed and Indexed Journal
ISSN 2348-638x
Impact Factor 7.331

*Theme of Special Issue Proceedings of NAAC Sponsored National Seminar
On*

**Challenges and Future Prospects in Online
Submission of SSR**

(Special Issue : No. 108, 30 April 2022)

**Dayanand Arya Kanya
Mahavidyalaya, Jaripatka,
Nagpur**

Chief Editor

Mr. Pramod P Tandale

Executive Editor

Dr Shraddha Anilkumar

Convener and Principal

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Co-Editors

Dr Sujata Chakravorty

Organising Secretary and Head Dept. of English

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Mugdha Deshpande

Organising Secretary and Asso. Prof. Dept. of Commerce

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Sudhakar Thool

Head-Learning Resource Centre,

Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Special Issue Theme :- Challenges and future prospects in online submission of SSR (Special Issue No.108) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.331			April 2022
Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
51.	Dr. Hemchandra Narsingrao Deshmukh	International Quality Assurance Cell (IQAC): Method, Mechanism and Machinery for Academic Excellence in Higher Educational Institutions	187
52.	Dr. Rajendra Raut	Online Submission of SSR- Practical Problems and Solution	195
53.	Dr.Nishita Rahul Ambade Dr. Iftekhar Hussain	स्व-अध्ययन रिपोर्ट तैयार करने में शिक्षण संसाधन केंद्र की भूमिका	197
54.	डॉ. सुजाता साखरे	'राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद' (NAAC) में महाविद्यालय की गुणवत्ता बढ़ाने में शिक्षक की भूमिका	202
55.	प्रा. वर्षा आगरकर	NAAC प्रक्रिया एवं SSR	205
56.	प्रा. अनिता शर्मा	एसएसआर की तैयारी में समन्वयक तथा आईक्यूएसी की भूमिका	208
57.	डॉ. नीलम हेमंत वीरानी	मूल्यांकन एवं प्रत्यायन प्रक्रिया के मापदंड एवं अधिभार	211
58.	श्री राम मीलन कुम्हार	ऑनलाईन एस. एस. आर. की प्रस्तुतीकरण में चुनौतीया और भविष्य की संभवनाए	216
59.	डॉ. सूर्यकांत कापशीकर	इतिहास विषयाच्या अध्ययन-अध्यापन कार्यात ICT चा वापर: काळाची गरज	220
60.	डॉ. बबीता मनिष थूल	राष्ट्रीय मूल्यांकन आणि मान्यता परिषदेचे आव्हान	224
61.	डॉ. भुषण वा. आंबेकर प्रा. ग्यानचंद पी.ऐलानी	ग्रंथालय व्यावसायिक आणि भविष्यातील ग्रंथपाल	228
62.	डॉ. प्रज्ञा एस. जुनघरे	राष्ट्रीय मूल्यांकन आणि मान्यता परिषद (NAAC) आणि निकष	231
63.	डॉ. महेंद्रकुमार कटरे	ICT च्या उपयोगातून शिक्षणात सुलभता	234
64.	प्रा.डॉ.रंजना जिवने	करिअर कट्टाचे नॅक मुल्यांकनात योगदान	236
65.	डॉ. गोकुला भालेराव, डॉ. माधुरी खोब्रागडे	शैक्षणिक संस्थाचा दर्जा व नॅक	240
66.	प्रा. ग्यानचंद पी.ऐलानी डॉ.भुषण वा. आंबेकर	सोशल मीडिया आणि ग्रंथालय: एक सहजीवन	244

ICT च्या उपयोगातून शिक्षणात सुलभता

डॉ. महेंद्रकुमार कटरे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, नागपूर

वर्तमान युगात शिक्षण क्षेत्रात सूचना व संचार प्रौद्योगिकी ICT महत्वाची भूमिका बजावत आहे. काळानुसार सूचना व संचार प्रौद्योगिकी मानवी जीवनस्तर, साक्षरता आणि आरोग्य वृद्धीकरिता गरज झाली आहे. आय.सी.टी. चे जुने रूप म्हणजे रेडीओ व टेलीफोन हे होते. आता वर्तमानात आयसीटीच्या माध्यमातून संगणकाचे महत्वपूर्ण योगदान आहे. वेगवेगळ्या वायलॅश तार विहीन तंत्रज्ञानाचा यात समावेश आहे. आयसीटी चे विशाल जाळे तयार करून जगाच्या कानाकोपऱ्यात माहितीचे संचार करून ज्ञान वर्धित महत्वाची भूमिका ICT बजावत आहे.

माहिती तंत्रज्ञान ICT क्षेत्रातील शिक्षणपद्धतीतील साधने

1. सूचनात्मक साधने
2. ऑडियो, व्हिडियो व डिजिटल उपकरणे (श्रव्य, दृश्य व डिजिटल उत्पाद)
3. सॉफ्टवेअर व कन्टेन्टवेअर
4. संपकांची साधने
5. माध्यम (मीडिया)
6. शैक्षणिक वेबसाईट्स

आय.सी.टी. चे उद्देश

1. ICT वापरानुसार साक्षरता वाढीला प्रोत्साहन देणे.
2. ICT साधनाचा वापर वाढवणे.
3. दृक श्राव्य साधनांचा वापर वाढवणे.
4. विद्यार्थ्यांच्या कौशल्यात वाढ करणे.
5. उच्च शिक्षणात लाभकारी रोजगाराकरिता सक्षम बनवणे.
6. सूचना व संचार प्रौद्योगिकीच्या माध्यमातून शिक्षार्थी प्रभावी शिक्षणाकरिता प्रभावी शिक्षण वातावरण उपलब्ध करणे.

शिक्षणात आय.सी.टी. चे लाभ

आय.सी.टी. माहितीचा शोध आणि प्रस्तुतीकरणकरिता शिक्षणात एक उपयोगी तंत्रासोबत विद्यार्थ्यांना शिकण्याकरिता प्रेरित करण्याकरिता फायदेशीर उपयोगी सिद्ध झालेला आहे. शिक्षण क्षेत्रात नवीन तंत्राचा उपयोग केला जातो. त्याचे काही महत्वाचे फायदे आहेत.

१. क्लिष्ट व अवघड विषयाच्या रुचि वाढ
काही अवघड विषय जे समजण्यास कठीण व क्लिष्ट आहेत अशा विषयात आवड निर्माण करून शिक्षणात रुची निर्माण करण्याचे महत्वपूर्ण लाभ आय.सी.टी. चे आहेत. अध्यापनाचे कार्य सोपे व अधिक प्रभावी बनवण्यास आय.सी.टी. उपयोगी सिद्ध झाली आहे.
२. संचाराची सोय प्रदान करणे
नवीन तंत्रज्ञान विद्यार्थी व शिक्षक यांच्यात संचाराची प्रक्रिया सोपी व सुलभ होत असते. यात चॅट किंवा ईमेलच्या माध्यमातून संदेश वहन ऐशी फावल्या वेळेत प्रदान केले जातात.

३. सहयोगाला प्रोत्साहन देणे
नवीन तंत्र ज्ञान, अनुभव यांच्या आदान प्रदानातून समूह सहयोगा प्रोत्साहन देते.
४. शिक्षण क्षेत्रात ते विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यातील पिढीतील अंतर कमी करण्यास आय.सी.टी. उपयोगी सिद्ध झाली आहे.
५. आय.सी.टी. हे वेगवेगळ्या शैक्षणिक केंद्रांच्या नेटवर्क कनेक्शनस अनुकूल आहे, समुदायाच्या मतप्रणालीचे विस्तार करते.

निष्कर्ष

वर्तमानात देशातील मनुष्यबळ विकास मंत्रालय व विद्यापीठ अनुदान आयोग यांनी NAAC मुल्यांकनातील सुधारित तरतुदीनुसार ICT च्या वापरानुसार शिक्षण अधिक सुलभ, गुणवत्तापूर्ण व प्रभावी अध्यापन व अध्ययनाकरिता ICT वापरावर भर दिला आहे. ICT च्या वापरानुसार शिक्षक व अभ्यासक यांच्या ज्ञानात आणि कौशल्यात भर पडून शिक्षण अधिक मनोरंजक व प्रभावी ठरेल, ICT चा प्रभावी वापर वर्तमानाची आवश्यकता आहे.

संदर्भ

१. Sagar, K. (2005). Digital Technology in Education, New Delhi: Author press publication
२. उपाध्याय, एस. (२०१८). शैक्षिक तकनिकी सूचना एवं संचार प्रौद्योगिकी. आग्रा: राखी प्रकाशन
३. कुलवीप एस. (२०१८). शिक्षामे सूचना एवं संप्रेषण तकनिकी
४. अग्रवाल, जे. (२०२०). शैक्षिक तकनिकी एवं सूचना संचार प्रौद्योगिकी. आग्रा: विनोद पुस्तक मंदिर

16. **Title of Paper:** Ambedkarwadi Itihas Lekhan Pravah: Arth, Vyapti, Tatvadnyan Ani Strot Sadhane (p67-74)

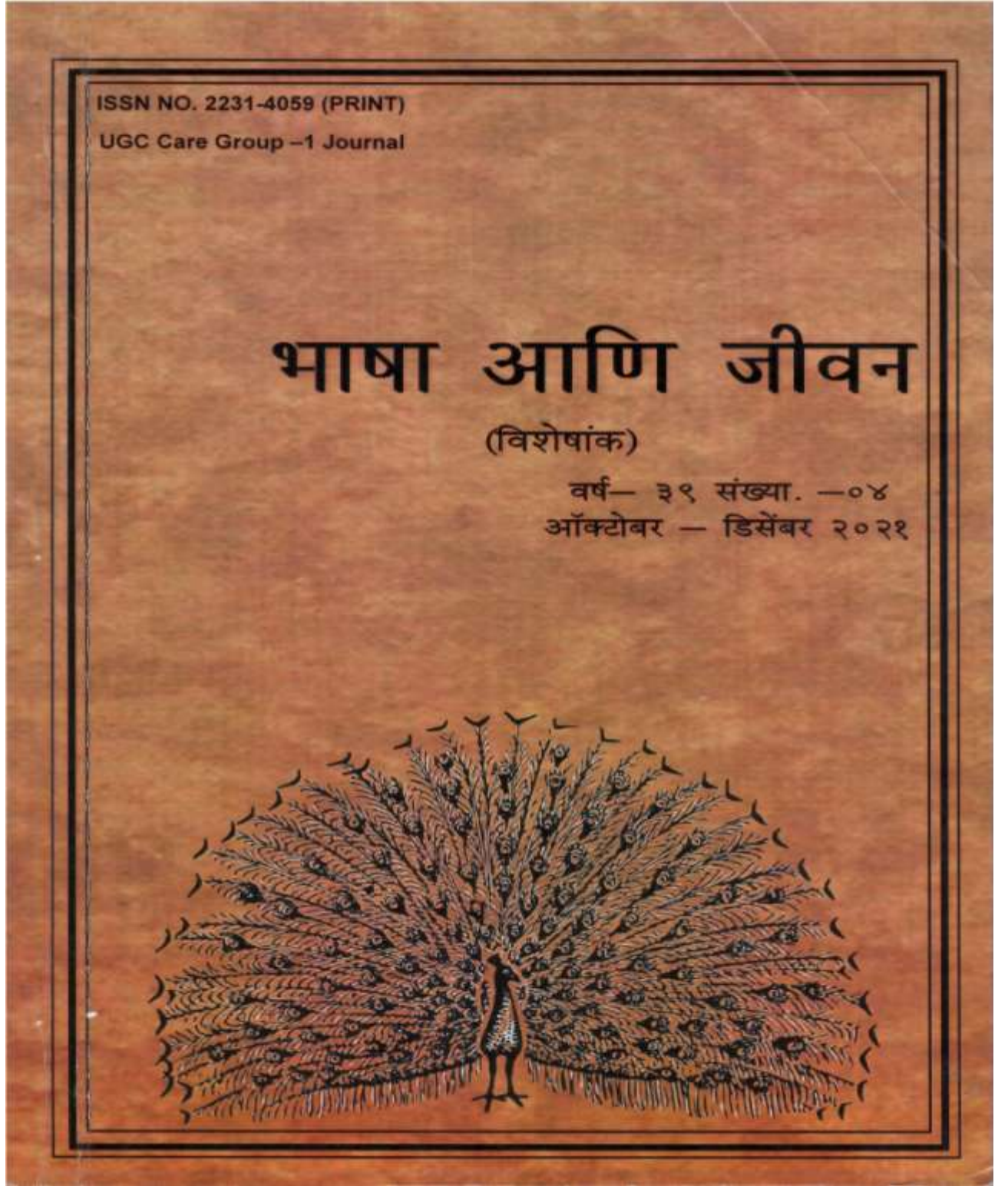
Name of Author/s : Dr. Suryakant Kapshikar

Department of Teacher: History

Name of Journal: Bhasha Ani Jeevan

Year of Publication: December- 2021

ISSN No. : 2231-4059

क्र.	अनुक्रमणिका		
1.	ऐतिहासिक खोतांचा शोध : एक मूल्यमापन	डॉ. कैलास कुलमाजी	01
2.	माहिती आणि ज्ञान	चंद्रकांत प्रल्हाद सोनवणे	05
3.	भारतीय न्यायप्रणालीत लोक अदालतीचे महत्त्व	चंद्रमणी कारगीनाच भोवते डॉ. अनिल सि. बनकर	10
4.	अपारिध्याचे चांदणे : आस्वादक समीक्षेचे मार्गदर्शक डॉ. द. भि. कुलकर्णी	प्रा. छत्रपाल श्रीधरराव नायकाने	18
5.	ज्ञान प्राप्तीचे एक साधन म्हणून न्याय दर्शनातील प्रत्यक्ष प्रमाण : एक संक्षिप्त विवेचन	डॉ. अतुल महाजन	23
6.	बौद्धांचे तत्वज्ञान	प्रा. डॉ. भुसारे एस. आर.	28
7.	मानवविद्याशाखा अंतर्गत ज्ञान प्राप्तीचे खोत-एक अध्ययन	डॉ. दिपक जी. अराजपुरे	32
8.	ऐतिहासिक संशोधनात कागदपत्रांची निवड (साधन सामुग्रीची निवड)	प्रा. डॉ. महेश वि. पायकवाड डॉ. भूपकरराव सातनिक	36
9.	भारतीय तत्वज्ञानातील वस्तुनिष्ठ ज्ञानाचे साधन : ऐंद्रिय अनुभव की गूढ अंत-दृष्टी ?	डॉ. मनोज उत्तमराव पाटील	42
10.	भारतीय ज्ञानविभागांच्या अनुशंगाने ज्ञानाचे खोत या शब्दाचे विश्लेषण	डॉ. मोनार्जिसा अ. खानोरकर	46
11.	बोधानुन प्राप्त ज्ञान : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	डॉ. संतोश पंढरीनाथ मेंदेकर	51
12.	न्याय दर्शनातील पदार्थ ज्ञान साधनांचे स्वरूप आणि महत्त्व	प्रा. डॉ. सीमा देशपांडे	56
13.	मध्यकालीन महाराष्ट्रीय संतांच्या कार्याचा मागोवा	डॉ. श्रीकांत डी. पानघाटे	60
14.	आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह: अर्थ, व्याप्ती, तत्वज्ञान आणि खोत साधने	डॉ. सूर्यकांत महादेवराव कापशीकर	67
15.	ज्ञान : संकल्पना आणि ज्ञानाचे विविध स्रोत	डॉ. बाळासाहेब मुळीक	75
16.	कोरोना काळातील आरोग्य विषयक जागरूकता - एक चिकीत्सा	डॉ. किती आ. वमा	80

आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह: अर्थ, व्याप्ती, तत्वज्ञान आणि खोत साधने

डॉ. सूर्यकांत महादेवराव कापशीकर

इतिहास विभागप्रमुखयशोदा गर्ल्स आर्टन्स अँड कॉमर्स कॉलेजवेल्ले नगर, नागपूर

प्रस्तावना:

भारतीय इतिहास लेखनाचे पाश्चात्यवादी इतिहास लेखन, साम्राज्यवादी इतिहास लेखन, मार्क्सवादी इतिहास लेखन, ब्राह्मण्यवादी इतिहास लेखन, राष्ट्रवादी इतिहास लेखन, संप्रदायवादी इतिहास लेखन असे अनेक प्रवाह आज अस्तित्वात आहेत. युरोपियन इतिहासकारांनी साम्राज्यवादी भूमिका घेत भारतीय इतिहासाचे पाश्चात्यवादी दृष्टीकोनातून लेखन केले. भारतातील उच्चवर्णीय इतिहासकारांनी अभिजनांचे वर्चस्व टिकवून ठेवण्यासाठी आणि बहुजनांची अस्मिता कुंटित करण्यासाठी मनुवादी दृष्टीकोनातून भारतीय इतिहासाचे लेखन केले. कम्युनिस्टांनी मार्क्सवादी दृष्टीकोनातून भारतीय इतिहासाचे लेखन केले. काही कट्टर धार्मिक इतिहासकारांनी इतिहासाचे विकृतीकरण करून जातीयवादी दृष्टीकोनातून इतिहास लेखन केले. काही भारतीय इतिहासकारांनी तथाकथित राष्ट्रवादी दृष्टीकोनातून इतिहास लेखन केले. राजेमहाराजे आणि युद्धलढाया यांच्या इतिहासाला फाटा देत सर्वसामान्य वंचितांचे इतिहासातील योगदान लक्षात घेवून सबाल्टर्न दृष्टीकोनातून सुद्धा भारतीय इतिहासाचे लेखन करण्याचा प्रयास करण्याचा प्रवाह भारतीय इतिहास लेखनात निर्माण झाला. भारतीय इतिहास लेखनाच्या या सर्व पार्श्वभूमीवर एक अजून इतिहास लेखन प्रवाह नव्याने उदयास आली आहे तो म्हणजे आंबेडकरी किंवा आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह! आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाचा उदय, आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाचा अर्थ व व्याख्या, आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाची व्याप्ती, आंबेडकरवादी इतिहास आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहातून भारतीय इतिहासाची चिकित्सा, आंबेडकरवादी इतिहास लेखनाचे तत्वज्ञान, आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाच्या आधारे भारतीय इतिहासाचे पुनर्लेखन आणि आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाचे खोत इत्यादी मुद्द्यांच्या आधारे आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाचे महत्त्व स्पष्ट करणे हा प्रस्तुत लघुशोधनिबंधाचा उद्देश आहे.

आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाचा उदय:

इ. स. १९५६ मध्ये बाबासाहेब डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर यांनी आपल्या लक्षावधी अस्पृश्य अनुयायांना नागपूर या ठिकाणी बौद्ध धम्माची दीक्षा दिली त्यामुळे नव बौद्ध समाजात आमलाग्र परिवर्तन घडून आले. आंबेडकरांचा उच्चविद्याविभूषितपणाचा आदर्श घेवून तरुण वर्गात विलक्षण शैक्षणिक जागृती झाली. अनेक तरुण उच्च शिक्षण घेवू लागले. त्यातील अनेक सुशिक्षित तरुण सनदी अधिकारी, डॉक्टर, इंजिनियर, वकील, लेखक, संशोधक आणि प्राध्यापक बनले. या प्राध्यापक मंडळीमध्ये अनेकजण इतिहास विषयाचे सुद्धा प्राध्यापक होते. भारतीय इतिहासाचे अध्ययन, अध्यापन आणि संशोधन करीत असताना भारतीय इतिहास लेखनातील अनेक उणीवा आणि त्रुटी त्यांच्या निदर्शनास येवू लागल्या. भारतीय इतिहासातील फोलपणा त्यांना जाणवू लागला. भारतीय इतिहास लेखनाच्या प्रचलित असलेल्या लेखन प्रवाहांविषयी त्यांच्या मनात अनेक प्रश्न निर्माण होऊ लागले आंबेडकरांच्या ग्रंथसाहित्याचा अभ्यास करीत असल्यामुळे त्या अनाकलनीय प्रश्नांची उत्तरे त्यांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या ग्रंथ साहित्यात मिळाली आणि त्यातूनच भारतीय इतिहास लेखन प्रवाहात आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह हा एक नवीन प्रवाह उदयास आला.

भारतीय इतिहासाचे संशोधन करू इच्छिणाऱ्या प्रत्येक इतिहास संशोधकाने निरपेक्षपणे डॉ आंबेडकरांच्या साहित्याचा ऐतिहासिक दृष्टीकोनातून अभ्यास केल्यास आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह हा भारतीय इतिहास लेखन प्रवाहातील एक महत्त्वपूर्ण प्रवाह सिद्ध झाल्याशिवाय राहणार नाही.

मूल्यमापन:

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर हे भारताचा खरा इतिहास लिहिणारे एक सत्यनिष्ठ इतिहासकार होते हे नवइतिहासकारांनी समजून घेतल्यास आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह हा भारतीय इतिहासाचे सत्य स्वरूप प्रकट करणारा इतिहास प्रवाह आहे हे त्यांच्या ध्यानात आल्याशिवाय राहणार नाही कारण खरा इतिहासकार कसा असला पाहिजे या विषयी आंबेडकर म्हणतात, "इतिहासकार हा काटेकोर, तळमळीचा, आणि पंक्तीप्रपंच न करणारा असा असला पाहिजे. भावनारहित, आपुलकीची भावना, भीती, तिरस्कार किंवा प्रेमाची ओढ यांच्यापासून मुक्त असा असला पाहिजे. इतिहासाची जननी जी सत्यनिष्ठा ती त्याच्या रोमारोमात भिनलेली असली पाहिजे. महत्कृत्यांना सुरक्षित ठेवणारा, अंधाराचा संहार करणारा, पूर्वकाळाचा साक्षी आणि भावी काळाचा नेता असा तो असला पाहिजे. थोडक्यात सांगावयाचे म्हणजे अगदी रिकामे नसणारे नव्हे पण उघडे असणारे त्याचे मन पाहिजे. खोटे-नाटे पुरावे जरी त्याच्या हाती लागले तरी त्या सर्व पुराव्यांची छाननी करण्याची त्याची तयारी पाहिजे." आंबेडकरांनी इतिहासकारांचे हे सर्व गुण आत्मसात करून भारताचा इतिहास लिहिला. भारतीय इतिहासाला विशिष्ट तात्विक, धार्मिक, अध्यात्मिक आणि वाङ्मयीन विळख्यातून मुक्त करून त्याचा शास्त्रशुद्ध पद्धतीने अभ्यास केला. भारताच्या सामाजिक, धार्मिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक इतिहासाचा चिकित्सक अभ्यास करून, पारंपारिक मांडणी नाकारून नवीन पद्धतीची मांडणी केली अगदी त्याच प्रमाणे नव इतिहास संशोधक किंवा इतिहासकारांनी डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांना अभिप्रेत असलेल्या आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाहाच्या दृष्टीकोनातून भारतीय इतिहासाचे संशोधन करणे ही काळाची गरज आहे.

बराळे बळवंत हनुमंतराव- डॉ आंबेडकरांचा सांगाती, श्रीविद्या प्रकाशन पुणे, प्रथम आवृत्ती, पृ.१०

आंबेडकर बी.आर.- अस्पृश्य मुळचे कोण? पृ.१४-१५

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर आणि इतिहासमीमांसा, डॉ वसंत डोंगरे, देवयानी प्रकाशन मुंबई, प्रथम आवृत्ती २०१४, पृ. ८

बाबासाहेब डॉ आंबेडकर संपूर्ण वाङ्मय, खंड १, डॉ आंबेडकर प्रतिष्ठान दिल्ली प्रथम संस्करण, १९९३, पृ.२५४.

Dr Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches. vol. 11, Education Department, Government of Maharashtra, Bombay, Pg. 112

बाबासाहेब डॉ आंबेडकर संपूर्ण वाङ्मय, खंड ३, डॉ आंबेडकर प्रतिष्ठान दिल्ली प्रथम संस्करण, १९९५, पृ.१९.

आंबेडकर बी.आर.- शुद्ध पूर्वी कोण होते?, (अनु.चां.भ.खैरमोडे) मुधीर प्रकाशन, वर्धा, २००४ पृ.१३९

Dr Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches. vol. 7, Education Department, Government of Maharashtra, Bombay, Pg. 373

आंबेडकर बी.आर.- शुद्ध पूर्वी कोण होते? (अनु.चां.भ.खैरमोडे) मुधीर प्रकाशन, वर्धा, २००४ पृ.१४ (प्रस्तावना)

17. **Title of Paper:** Itihas Vishayachya Adhyayan-Adhyapan Karyat ICT Cha Wapar: Kalachi Garaj (p220-223)

Name of Author/s : Dr. Suryakant Kapshikar

Department of Teacher: History

Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2349-638X

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

Peer Reviewed and Indexed Journal

ISSN 2348-638x

Impact Factor 7.331

*Theme of Special Issue Proceedings of NAAC Sponsored National Seminar
On*

Challenges and Future Prospects in Online Submission of SSR

(Special Issue : No. 108, 30 April 2022)

**Dayanand Arya Kanya
Mahavidyalaya, Jaripatka,
Nagpur**

Chief Editor

Mr. Pramod P Tandale

Executive Editor

Dr Shraddha Anilkumar

Convener and Principal

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Co-Editors

Dr Sujata Chakravorty

Organising Secretary and Head Dept. of English

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Mugdha Deshpande

Organising Secretary and Asso. Prof. Dept. of Commerce

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Sudhakar Thool

Head-Learning Resource Centre,

Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Special Issue Theme :- Challenges and future prospects in online submission of SSR (Special Issue No.108) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.331			April 2022
Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
51.	Dr. Hemchandra Narsingrao Deshmukh	International Quality Assurance Cell (IQAC): Method, Mechanism and Machinery for Academic Excellence in Higher Educational Institutions	187
52.	Dr. Rajendra Raut	Online Submission of SSR- Practical Problems and Solution	195
53.	Dr.Nishita Rahul Ambade Dr. Iftekhar Hussain	स्व-अध्ययन रिपोर्ट तैयार करने में शिक्षण संसाधन केंद्र की भूमिका	197
54.	डॉ. सुजाता साखरे	'राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद' (NAAC) में महाविद्यालय की गुणवत्ता बढ़ाने में शिक्षक की भूमिका	202
55.	प्रा. वर्षा आगरकर	NAAC प्रक्रिया एवं SSR	205
56.	प्रा. अनिता शर्मा	एसएसआर की तैयारी में समन्वयक तथा आईक्यूएसी की भूमिका	208
57.	डॉ. नीलम हेमंत वीरानी	मूल्यांकन एवं प्रत्यायन प्रक्रिया के मापदंड एवं अधिभार	211
58.	श्री राम मीलन कुम्हार	ऑनलाईन एस. एस. आर. की प्रस्तुतीकरण में चुनौतीया और भविष्य की संभवनाएं	216
59.	डॉ. सूर्यकांत कापशीकर	इतिहास विषयाच्या अध्ययन-अध्यापन कार्यात ICT चा वापर: काळाची गरज	220
60.	डॉ. बबीता मनिष थूल	राष्ट्रीय मूल्यांकन आणि मान्यता परिषदेचे आव्हान	224
61.	डॉ. भुषण वा. आंबेकर प्रा. ग्यानचंद पी.ऐलानी	ग्रंथालय व्यावसायिक आणि भविष्यातील ग्रंथपाल	228
62.	डॉ. प्रज्ञा एस. जुनघरे	राष्ट्रीय मूल्यांकन आणि मान्यता परिषद (NAAC) आणि निकष	231
63.	डॉ. महेंद्रकुमार कटरे	ICT च्या उपयोगातून शिक्षणात सुलभता	234
64.	प्रा.डॉ.रंजना जिवने	करिअर कट्टाचे नॅक मुल्यांकनात योगदान	236
65.	डॉ. गोकुला भालेराव, डॉ. माधुरी खोब्रागडे	शैक्षणिक संस्थांचा दर्जा व नॅक	240
66.	प्रा. ग्यानचंद पी.ऐलानी डॉ.भुषण वा. आंबेकर	सोशल मीडिया आणि ग्रंथालय: एक सहजीवन	244

इतिहास विषयाच्या अध्ययन-अध्यापन कार्यात ICT चा वापर: काळाची गरज

डॉ. सूर्यकांत कापशीकर

इतिहास विभाग प्रमुख

यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज

स्नेह नगर, नागपूर ४४००१५

सारांश:

COVID-19 च्या काळात संपूर्ण विश्वातील शैक्षणिक क्षेत्राला माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान म्हणजेच Information Communication Technology (ICT) चे महत्व कळून चुकले आहे. आपला भारत देश सुद्धा याला अपवाद नाही. भारतीय शिक्षण पद्धतीतील इतिहास या विषयाच्या अध्ययन आणि अध्यापन कार्यात ICT महत्वाची भूमिका बजावू शकते. भारतीय शैक्षणिक व्यवस्थेत प्राथमिक ते विद्यापीठ स्तरापर्यंत इतिहास हा एक अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. परंतु विद्यार्थ्यांना इतिहास विषय समजणे फार कठीण जाते. इतिहास विषयाच्या शिक्षकांच्या कंटाळावाण्या शिकविण्यामुळे अनेक विद्यार्थी इतिहास शिकण्यात फारसा रस घेत नाही. इतिहास विषयात नवीन काही शिकण्यासारखे नाही असे प्रत्येकाला वाटते. अशावेळी इतिहास विषयाच्या अध्ययन आणि अध्यापन कार्यात माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान ICT महत्त्वाची भूमिका बजावू शकते. भारतातील विद्यापीठ स्तरावरील उच्च शिक्षणामध्ये इतिहास विषयाच्या अध्ययन आणि अध्यापन प्रक्रियेत माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान ICT चे महत्त्व स्पष्ट करणे हा प्रस्तुत शोधनिबंधाचा उद्देश आहे.

प्रस्तावना:

एकविसावे शतक हे प्रामुख्याने माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचे युग म्हणून ओळखले जाते. माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या विकासांमुळे ज्ञानाच्या विविध क्षेत्रात नवनवीन दृष्टिकोन निर्माण झाले आहेत. भारतासारख्या विकसनशील देशात ICT सर्व क्षेत्रातील विकासाला चालना देण्यासाठी अनुकूल आहे. कोरोनाच्या भयावह काळात याची खात्री सर्वांना कळली आहे. प्रामुख्याने सर्व क्षेत्रांचा विकास मुळात शिक्षण व्यवस्थेच्या विकासावर अवलंबून असतो. भारतात शैक्षणिक विकास वेगाने होत आहे. मात्र शैक्षणिक व्यवस्थेतून एक गोष्ट हरवली आहे ती म्हणजे गुणवत्ता. महाविद्यालये आणि विद्यापीठातील वर्ग रिकामे आहेत. विद्यार्थ्यांना वर्गात अभ्यास आवडत नाही. परस्परसंवादी नसलेली अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया पारंपारिक शैक्षणिक पद्धतीमुळे अत्यंत कमकुवत बनली आहे. या पार्श्वभूमीवर विद्यापीठ स्तरावरील उच्च शिक्षणामध्ये अध्ययन-अध्यापन कार्यात आणि एकूणच सर्वांगीण शैक्षणिक विकासामध्ये ICT सर्वांत महत्त्वाची भूमिका बजावते. विद्यापीठ स्तरावरील उच्च शिक्षणात, इतिहास हा मानवशास्त्र शाखेतील म्हणजेच सामाजिक विज्ञान विद्याशाखेतील एक महत्त्वाचा विषय आहे. अनेक विद्यार्थी पदवी आणि पदव्युत्तर शिक्षणासाठी इतिहास हा विषय निवडतात. परंतु पारंपारिक अध्ययन-अध्यापन पद्धतीमुळे इतिहास विषयात त्यांना आवड निर्माण होत नाही. इतिहास विषयाच्या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये ICT चा वापर केल्यास विद्यापीठ स्तरावरील उच्च शिक्षणात इतिहास विषयाचा दर्जा सुधारल्या जाऊ शकते. थोडक्यात ICT इतिहास विषयाचे अध्ययन आणि अध्यापन कार्य अधिक सोपे, अधिक प्रभावी आणि अधिक दृढ बनवते. परिणामी इतिहास विषय शिकणाऱ्याची समज वाढवण्यासाठी इतिहास विषयाच्या शिक्षकाने ICT चा वापर करणे ही काळाची गरज आहे.

इतिहासाचे महत्त्व:

इतिहास हा भारतीय शिक्षण व्यवस्थेतील हा एक महत्त्वाचा विषय आहे. भारतातील सामाजिक अभ्यास अभ्यासक्रमात इतिहासाचे प्रमुख स्थान आहे. इतिहास शिकवणे आणि शिकणे अत्यंत आवश्यक आहे कारण ते आपल्याला आपला भूतकाळ समजून घेण्यास अनुमती देते, ज्यामुळे आपल्याला आपला वर्तमान समजू शकतो. आज आपले जग कसे आणि का आहे हे जाणून घ्यायचे असेल, तर आपल्याला उत्तरांसाठी इतिहासाकडे पाहावे लागेल. बरेच लोक नेहमी म्हणतात की, 'इतिहासाची पुनरावृत्ती होते' पण जर आपण भूतकाळातील यश-अपयशांचा अभ्यास केला तर, आपण आपल्या चुकांमधून शिकू शकतो आणि भविष्यात त्यांची पुनरावृत्ती टाळू शकतो. इतिहास शिकवणे आणि शिकणे हे आपल्याला मूळ संस्कृती प्रदान करू शकते ज्यामुळे सांस्कृतिक जागरूकता आणि समज वाढते. इतिहासाबद्दल आवड निर्माण करण्यासाठी संग्रहालयाला, सांस्कृतिक केंद्राला किंवा प्रदर्शनीला

इतिहासाच्या अध्यापन-अध्यापनात ICT चा प्रभाव:

ICT च्या माध्यमातून डिजिटलायझेशनमुळे इतिहास विषयक सॉफ्टवेअर विकसित करणे, इतिहास विषयाच्या अध्यापन शिकण्याच्या प्रक्रियेचे वितरण आणि मूल्यमापन करणे शक्य झाले आहे. इतिहास विषयाच्या अध्यापन प्रक्रियेसाठी ICT सहाय्य देऊ शकते. हे शिकविण्याची कार्यक्षमता वाढवते. इतिहास शिकणे आणि शिकविणे अधिक प्रभावी बनविते. प्रभावी पाठ नियोजन हा इतिहास विषयाच्या अध्ययन आणि अध्यापन प्रक्रियेचा एक महत्त्वाचा भाग आहे ते सुद्धा ICT च्या माध्यमातून शक्य होऊ शकते. पारंपारिक पद्धतीपेक्षा ICT चा वापर पाठ योजना अधिक प्रभावी बनवते. विद्यार्थी उत्कृष्टतेसाठी प्रयत्नशील आहेत याची खात्री करण्यासाठी इतिहास शिक्षकांना ICT उर्जा प्रदान करते. ICT मुळे विद्यार्थ्यांना विषय समजण्यास मदत होईल. स्मार्ट-बोर्ड वापरून डिजिटल क्लासरूमच्या माध्यमातून समजावून सांगितल्याने इतिहास विषयाच्या अभ्यासकाची आवड निर्माण होते. भारतात जिथे संपूर्ण शिक्षण व्यवस्था परीक्षाभिमुख झाली आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये इतिहास विषयाच्या जिज्ञासा निर्माण करण्याची कोणालाच पर्वा नाही. अशा अगतिक परिस्थितीत बदल घडवून आणणारी प्रमुख व्यक्ती म्हणजे इतिहास विषयाचा शिक्षक. इतिहास शिक्षक हे इतिहास विषयाच्या शिकवण्याच्या प्रक्रियेत मध्यस्थ असतात. या युगातील विद्यार्थी हे टेक्नोसॅव्ही आहेत ते टीव्ही आणि मोबाईलमध्ये जास्त वेळ घालवतात. तेव्हा त्यांना ICT च्या माध्यमातून टीव्ही आणि मोबाईल द्वारे इतिहास विषयाचे ज्ञान प्रदान करणे गरजेचे आहे.

निष्कर्ष:

भारतातील विद्यापीठातील उच्च शिक्षणात इतिहास हा विषय सर्वाधिक आवडीचा विषय आहे. स्पर्धा परीक्षामध्ये सुद्धा बऱ्याच विद्यार्थ्यांची पहिली पसंद इतिहास हा विषय असतो. परंतु ही वस्तुस्थिती असूनही विद्यापीठ स्तरावरील बहुतांश विद्यार्थी इतिहास हा विषय म्हणून पर्याय देण्यास कचरतात. इतिहासाची पारंपारिक शिक्षण पद्धती याला कारणीभूत आहे. जर इतिहास शिक्षकाने आपल्या अध्यापन पद्धतीमध्ये ICT चा वापर केला तर इतिहास हा इतिहास शिकणाऱ्यासाठी अधिक मनोरंजक विषय बनतो. ICT विद्यार्थ्यांमध्ये इतिहासाची संकल्पना विकसित करते. इतिहास शिकण्यासाठी ICT चा वापर करून इतिहासाचे शिक्षक आणि अभ्यासक यांचे ज्ञान आणि कौशल्य निश्चितच वाढीस लागेल. परिणामी इतिहास विषयाच्या अध्ययन आणि अध्यापन कार्यात ICT चा प्रभावी वापर करणे ही काळाची गरज आहे.

संदर्भ:

1. www.progressiveteacher.in
2. Dr Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches vol. 7, Education Department, Government of Maharashtra, Bombay, Pg. 373
3. www.progressiveteacher.in
4. <https://academicjournals.org/ERR>
5. Joshi uma, Information Communication Technologies & Development, Dominant Publishers & Distributors Pvt. Ltd. New Delhi, Edition 2012, Page 133.
6. देशपांडे स्वाती, इतिहास अध्यापन पद्धती, विद्या प्रकाशन नागपूर, प्रथम आवृत्ती २००७, पृष्ठ १७१.

18. **Title of Paper:** Mahila Sakshamikaranat Rajarshi Chhatrapati Shahu Maharaj Yanche Yogadan (p40-42)

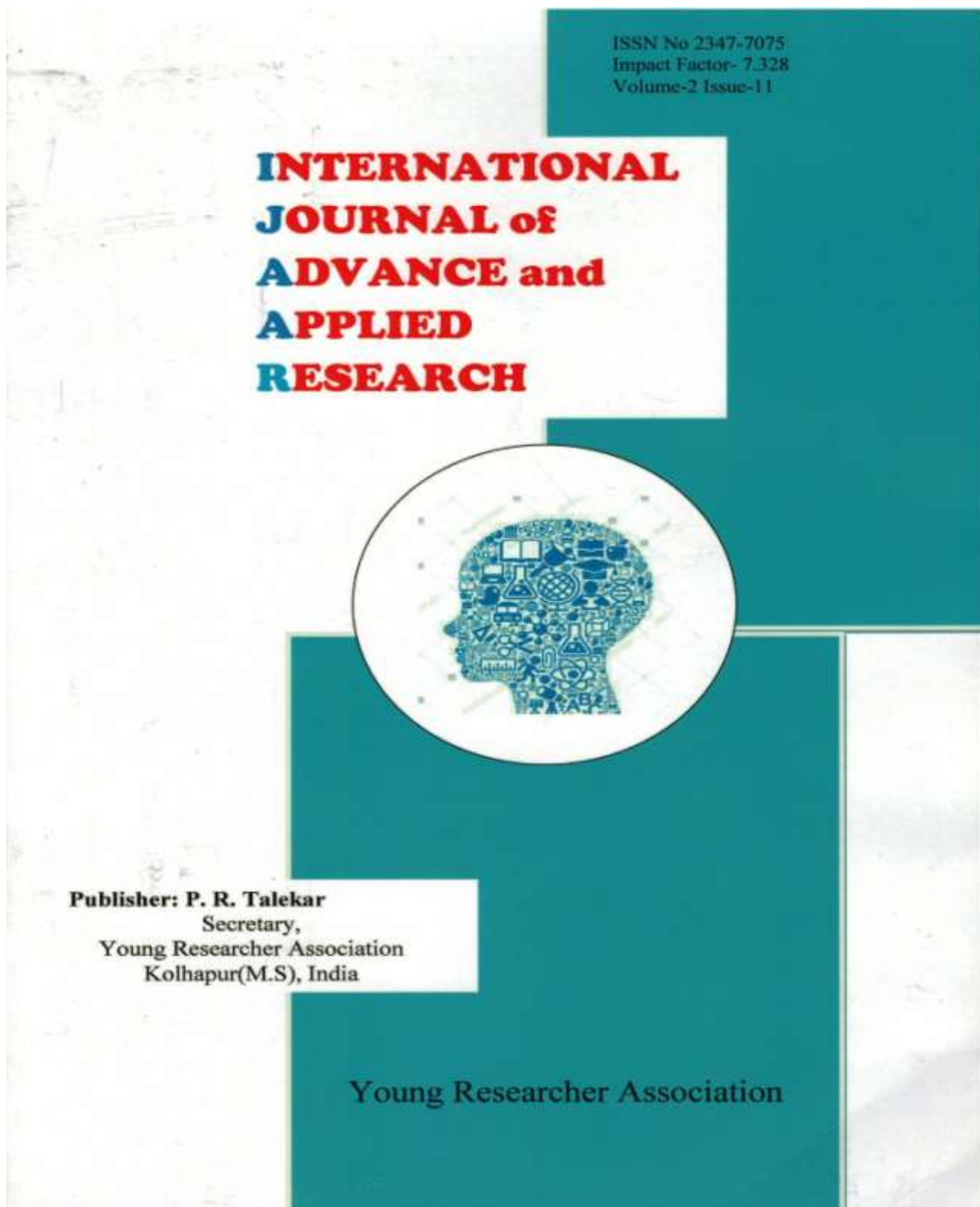
Name of Author/s : Dr. Suryakant Kapshikar

Department of Teacher: History

Name of Journal: International Journal of Advance and Applied Research

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2347-7075

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	महिला सक्षमीकरण डॉ. संगीता भालचंद्र काटकर	1-3
2	आधुनिक काळातील ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण प्रा. डॉ. अर्चना दयाराम फेंडरकर	4-6
3	स्वातंत्र्योत्तर काळातील महिला सक्षमीकरणात स्त्री मुक्ती चळवळीतील विवादी प्रवाह डॉ. विजय शंकरराव दिघोरे	7-8
4	आधुनिक काळातील ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण डॉ. मधुकर वि. नंदनवार	9-11
5	महिलाओं की शैक्षिक-उन्नति में सावित्रीबाई फूले का योगदान: डॉ. बृजेन्द्र सिंह चौहान	12-15
6	आधुनिक युग में लैंगिक समानता (Gender Equality in Modern Age) डॉ. फतेह सिंह	16-18
7	भारतातील अन्नप्रक्रिया उद्योगातील योजनेमुळे महिलांसाठी विस्तारणाऱ्या प्रगतीच्या वाटा प्रा.सोनल वसंतराव धानापुने	19-20
8	महिला सवलतीकरण आणि शासनाच्या योजना प्रा. जगताप शालन धर्मराज	21-23
9	महिला सवलतीकरण आणि शासनाचे योजना - एक अभ्यास डॉ.चेतना दत्तात्रय जगताप	24-26
10	भारतीय स्वातंत्र्य संग्राम में महिलाओं का योगदान चन्द्रशेखर उमरेडे	27-28
11	भारतातील महिला आणि त्यांचे शैक्षणिक सक्षमीकरण सद्य:स्थिती सहा.प्रा.सुदेवाड एस.व्ही.	29-30
12	महिला सक्षमीकरणासाठी शासनाच्या योजना प्रा.डॉ. कार्तिक पोल	31-33
13	भारतीय अर्थव्यवस्थेत महिला सक्षमीकरण प्रा.डॉ.विठ्ठल निळकंठ ठाकरी	34-36
14	आधुनिक काळातील ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण प्रा.डॉ. मुद्दे पी. आर., जाधव रामेश्वर दत्तराम	37-39
15	महिला सक्षमीकरणात राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज यांचे योगदान डॉ. सूर्यकांत महादेवराव कापशीकर	40-42
16	आधुनिक काळात ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण प्रा. डा. विशाल इब्नु. मालेकार	43-46
17	भारतीय समाजातील स्त्रियांच्या स्थितीचे अध्ययन डॉ. अशोक तुकाराम खोब्रागडे	47-49
18	आधुनिक काळातील महिलांचे क्रिडा क्षेत्रातील सक्षमीकरण प्रा.डॉ.ईश्वर रंदेये	50-52
19	वैश्वीकरण की तहत में महिलाओं की स्थिति : हिन्दी उपन्यास के विशेष संदर्भ में डॉ. जिनती जोसफ	53-54
20	नवदोस्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील स्त्री प्रतिमा प्रदिप केशव चापले, डॉ. नरेंद्र तुकडोजी आरेकर	55-57
21	महिला सशक्तिकरण में मानवाधिकारों की भूमिका : एक सोच Mrs. Swapna V. Tayde, Mrs. Kanchan B. Awasthi, Mrs. Ujwala P. Kaware, Miss. Kavita C. Roy	58-60
22	शिक्षा पर महिलाओं की अधिकारिता शुभांगी मिर्गे, विद्या उम्बरकर, अलका वानखडे, शुभांगी चाली, अका साठक	61-63
23	आधुनिक काळातील सुशिक्षित महिलांचे सक्षमीकरण शुभांगी अ. चौधरी	64-65

महिला सक्षमीकरणात राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज यांचे योगदान

डॉ. सूर्यकांत महादेवराव कापशीकर

विभाग प्रमुख, इतिहास विभाग, यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर, वर्धा रोड, नागपूर

suryakantmkapshikar@gmail.com

प्रस्तावना:

वर्तमान युग हे महिला सक्षमीकरणाचे युग आहे. जगभरातील महिला पुरुषांच्या बरोबरीने प्रगतीच्या दिशेने वाटचाल करत आहेत. घरत, समाजात आणि देशात महिलांचा दर्जा वाढत आहे. स्त्री सक्षम होत आहे. आपल्या भारत देशात आज महिला सर्वच क्षेत्रात आपले स्वतंत्र अस्तित्व निर्माण करत आहेत. देशाच्या सर्वोच्च पदावर विराजमान होण्याचा सन्मान सुद्धा महिलांना मिळाला आहे. भारतातील अनेक राज्याचा राज्यकारभार सुद्धा महिलांनी यशस्वीरित्या सांभाळला आहे. ग्रामपंचायतपासून ते घेत संसदेपर्यंत आणि शिक्षा चालविण्यापासून ते घेत विमान उडविण्यापर्यंत अशा सर्वच क्षेत्रात महिलांनी उल्लेखनीय कार्य केले आहे. राजकीय क्षेत्र असो की सामाजिक क्षेत्र, वैज्ञानिक क्षेत्र की वैद्यकीय क्षेत्र, तांत्रिक क्षेत्र असो की संरक्षण क्षेत्र, शिक्षण क्षेत्र असो प्रशासकीय क्षेत्र महिलांसाठी आज कोणतेही क्षेत्र अस्पर्शित नाही. स्वतंत्र भारतात इंदिरा गांधी, विजयालक्ष्मी पंडित, प्रतिभाताई पाटील, मीरा कुमार, मायावती, सोनिया गांधी, ममता बॅनर्जी, जयललिता, लता मंगेशकर, निरुपमा राव, किरण बेदी, रोमिला शायर, मेधा पाटकर, सिंपुताई सकपाळ, सुनीता विल्वम, कल्पना चावला, अरंधती रॉय, मीरा चोरगावकर, किरण शौ भुसुमदार, कल्पना सरोज आदी अनेक महिलांनी आपापल्या क्षेत्रात आपल्या कार्याची अमिट छाप सोडली आहे आणि हे सर्व केवळ महिला सक्षमीकरणामुळेच शक्य झाले आहे.

भारतीय महिलांची सामाजिक स्थिती:

आज भारतात महिला सक्षमीकरणाची गती वाढत असली तरी भारतात एक काळ असा होता की, स्त्री ही केवळ ताडणाचीच अधिकारी समजली जात होती. चूल आणि मूल एवढ्यापुरतेच तिचे मर्यादित क्षेत्र होते. तिला ना कोणते सामाजिक स्थान होते ना कोणते धार्मिक अधिकार होते. ना तिला शैक्षणिक स्वातंत्र्य होते ना राजकीय हक्क होते. घराच्या चार भिंतींच्या आतच तिचे संपूर्ण विश्व होते. सामाजिक आणि धार्मिक गुलामगिरीच्या साखळीदंडात बिया आपले अस्तित्व गमावून बसल्या होत्या, पुरुष प्रधान संस्कृतीने भारतीय महिलांना अस्पृश्यतेने केले होते, तिची गणना शूद्र वर्णात केली गेली होती. सती प्रथा, केशवपन, विधवा प्रथा, शिक्षण बंदी, बालिका विवाह, बालिका प्रौढ विवाह, देवदासी प्रथा, मुग्डी, जोगतिनी प्रथा, विटाळ इत्यादी अनेक प्रथांमुळे भारतीय महिला वर्गाची अधोगतीकडे वाटचाल सुरु होती.

महिला सक्षमीकरणाची वाटचाल:

पुरुषप्रधान भारतीय संस्कृतीतून बाहेर पडून बिया आज स्वतःच्या पायावर उभ्या राहू शकल्या आहेत, पण हा चमत्कार कोणत्या देव देवतेच्या कृपेमुळे एका रात्रीत झालेला नाही त्यासाठी भारतात एक अखंडीच्या अखंडी घळबळ राबविण्यात आली, त्यात अनेकांना हालअपेष्टा मानहानी सहन करावी लागली, अनेक महिलांनी स्वतः स्वविकासासाठी प्रयत्न केले. त्यांची दयनीय स्थिती सुधारली, त्याचप्रमाणे अनेक पुरुषांनीही बियांना स्वावलंबी बनवण्यासाठी प्रयास केला, जिथे सनातनी स्त्रीविरोधी विचारसरणीच्या पुरुष घटकांनी बियांना समाज बंधनात कैद केले होते, त्याच समाजात काही स्त्री स्वातंत्र्यवादी, स्त्री सुधारणावादी पुरुष घटकही होते. त्यांनी महिलांच्या दयनीय स्थितीत सकारात्मक बदल घडवून आणणे हे आपले कर्तव्य मानले. अशा महान पुरुषांमध्ये गौतम बुद्ध अग्रस्थानी आहेत. बुद्धाने आपल्या संप्रदाय प्रवेश देवून तत्काळीन बियांसाठी ज्ञानाची दारे खुली केली आणि स्त्री-पुरुष समानतेची पायाभरणी केली. बुद्धानंतरच्या काळात सम्राट अशोकाने सुद्धा महिला सक्षमीकरणात महत्त्वाची भूमिका बजावली. मुस्लिम आक्रमणानंतरचा मध्ययुगीन काळ महिला सक्षमीकरणाच्या दृष्टिकोनातून हा अंधकारमय होता. याही काळात रजिया सुलतान, नुरजहान, जिजाबाई, ताराबाई, अहिल्याबाई यांनी आपल्या स्वकर्तृत्वाने समाजात आपले स्थान निर्माण केले. संत परंपरेतील काही महापुरुषांनी स्त्री जागृतीचे कार्य केले. आपुनिक काळात राजा राम मोहन रॉय, महात्मा जोतिबा फुले, महर्षी कर्वे, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे असे महापुरुष होते ज्यांनी स्त्रीयांना पुरुषांच्या बरोबरीचा दर्जा मिळवून देण्यासाठी प्रयास केले. राजा राम मोहन रॉय यांनी सती प्रथा आणि केशवपन यांसारख्या बियांचा अवमान करणाऱ्या रूढी परंपरांविरुद्ध चळवळ राबवून बियांच्या सामाजिक उत्थानासाठी प्रयत्न केले. त्यांच्याच प्रयत्नांमुळे भारतात सतीप्रथा त्रैकायदेशीर घोषित करण्यात आली. महात्मा जोतिबा फुले यांनी अविद्या हेच बियांच्या अंधःपतनाचे कारण मानून स्त्रीशिक्षणाच्या माध्यमातून स्त्री स्वातंत्र्याची दारे उघडली. आपल्या पत्नी सावित्रीबाई फुले यांना शिक्षण देऊन त्यांना पहिल्या महिला शिक्षिका बनवून जोतिबा फुले यांनी महाराष्ट्रात स्त्री शिक्षणाचा पाया घातला. महर्षी कर्वे यांनी महिलांच्या उच्च शिक्षणासाठी महिला विद्यापीठाची स्थापना केली. स्वतः एका विधवा महिलेरी लग्न करून त्यांनी समाजासमोर एक आदर्श निर्माण केला. डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय राज्यघटनेत महिलांच्या सामाजिक, राजकीय, धार्मिक, आर्थिक आणि शैक्षणिक उन्नतीसाठी विधिवत कायदे करून महिलांना संविधानिक स्वातंत्र्य मिळवून दिले. महिलांच्या विकासासाठी भारतीय संविधानातील अनेक तरतुदींमुळे आज भारतीय स्त्रीयांचा सर्वांगीण विकास शक्य झाला आहे.

राजर्षी शाहू महाराज:

महिला सक्षमीकरणासाठी काम करणाऱ्या या महापुरुषांच्या यादीत आणखी एका महापुरुषाचा समावेश करावा लागेल ज्यांनी बियांची खालावलेली स्थिती सुधारून त्यांना सन्माननीय स्थानावर आणण्यासाठी मनापासून प्रयत्न केले ते महापुरुष म्हणजे छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज. कोल्हापूर संस्थानचे छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज हे सुधारणावादी विचारारे होते. आपल्या कोल्हापुरातील संस्थेत त्यांनी दलित, पिडीत, शोषित, अस्पृश्य, बहुजन आणि महिला वर्गाच्या सक्षमीकरणासाठी त्यांनी अविरोध प्रयास केले. कोल्हापूर संस्थानाचे संस्थापक राजर्षी शाहू महाराज यांचे महिला सक्षमीकरणातील योगदान स्पष्ट करणे हा प्रस्तुत लेख शोधप्रबंधाचा उद्देश आहे. दिनांक २६ जून १८७४ रोजी जन्मलेल्या यशवंतरावांचे इ. स.

विवाहांना प्रोत्साहन मिळाले. राजर्षी शाहू महाराज यांनी मुस्लिम समाजातही विवाह नोंदणी करणे बंधनकारक करण्यात केले. महिला सक्षमीकरणाचा हा क्रांतिकारी प्रयत्न होता.

महिला अत्याचार विरोधी कायदा:

राजर्षी शाहू महाराज यांनी स्त्रियांचे शारीरिक शोषण रोखण्यासाठी आणि घटस्फोटासाठी दोन महत्त्वाचे कायदे केले. पहिला कायदा महिलांवरील अत्याचाराविरुद्ध होता. स्वतःच्या कुटुंबातील पुरुष वर्गाच्या अत्याचाराला बळी पडणाऱ्या महिलांना संरक्षण देण्यासाठी हा कायदा महत्त्वाचा होता. या कायद्यात महिलांवर अत्याचार करणाऱ्या गुन्हेगारांना ६ महिने सक्षम कारावास आणि २०० रुपये दंडाच्या शिक्षेची तरतूद होती. दुसरा कायदा घटस्फोटाशी संबंधित होता. तत्कालीन समाजात विवाह आणि घटस्फोट हे त्यांच्याच ज्ञानपंचायतीच्या निर्णयांवर आधारित होते. शाहू महाराजांनी ही प्रथा बंद केली. घटस्फोटासाठी कायदेशीर मान्यता आवश्यक करण्यात आली. शाहू महाराजांनी घटस्फोटांतर स्त्रियांची राहण्याची आणि जेवणाची सोय करण्याची तरतूदही या कायद्यात केली.

हिंदू धारसा कायदा:

तत्कालीन भारतीय समाजात हिंदू धर्मात पित्वाच्या मालमतेवर फक्त त्याच्या पुत्रांचाच अधिकार होता. वडिलांच्या संपत्तीत मुलींना कोणताही वाटा मिळत नव्हता. शाहू महाराजांनी इ. स. १९२० मध्ये 'हिंदू धारसा कायदा' पारित करून कोल्हापूर संस्थानानातील महिला वर्गाला वडिलांच्या संपत्तीत समान वाटा मिळवून दिला.

कुप्रथा विरोधी कायदा:

राजर्षी शाहू महाराज यांनी तत्कालीन हिंदू समाजातील देवदासी, मुरळी, जोगतिणी यांसारख्या स्त्रियांचे शोषण करणाऱ्या निंदनीय प्रथा बंद करण्यासाठी कायदेशीर प्रयत्नही केले. या कायद्याने धर्माच्या नावाखाली, देवाच्या नावावर महिलांच्या शारीरिक शोषणावर बंदी घातल्या गेली. अनेक देवदासींनी आपले अपमानास्पद काम सोडले. वडिलांच्या संपत्तीत देवदासी, वाध्या, मुरळी आणि जोगतिणी इत्यादींना वाटा मिळाला. छत्रपती शाहू महाराजांनी संगीत आणि गायन क्षेत्रात अनेक स्त्रियांच्या हक्कांना प्रोत्साहन दिले.

मूल्यमापन:

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज हे आधुनिक भारताच्या इतिहासातील एक कर्ते सुधारक होते. सत्तेचा वापर लोक हितासाठी कसा करावा याचे मूर्तिमंत उदाहरण म्हणजे राजर्षी शाहू महाराज होय. स्त्री हक्काचे पुरस्कर्ते असलेले शाहू महाराज यांनी आपल्या कोल्हापूर संस्थानात महिला सक्षमीकरणासाठी अथक प्रयत्न केले. मात्र त्यांचे कार्य केवळ कोल्हापूर संस्थेपुरते मर्यादित नव्हते. त्यांच्या कार्यातून प्रेरणा घेऊन पुढे संपूर्ण देशात महिला सक्षमीकरणाचे पर्व सुरू झाले. राजर्षी शाहू महाराज यांना आपला आदर्श मानणाऱ्या बाबासाहेब डॉ. आंबेडकर यांनी भारतीय संविधान तयार करत असताना राजर्षी शाहू महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानात केलेल्या स्त्री हिताच्या कायदांचा समावेश भारतीय संविधानात केलें दिसून येतो त्यामुळे शाहू महाराज यांनी स्त्री सक्षमीकरणासाठी केलेले प्रयत्न निश्चितच प्रेरणादायी आहेत हे सिद्ध होते.

संदर्भ सूची:

१. लहटे आ. बा. - 'श्रीमच्छत्रपती शाहू महाराज यांचे चरित्र', (बेळगांव १९२५), पृ. ९१-९४
२. पाटील, धाटावकर, जामखेडकर - 'राजर्षी शाहू छत्रपतींचे निवडक आदेश', भाग १, (मुंबई १९८९) पृ. १३९
३. कोल्हापूर पुरालेखागार - कर्वीर सरकारचे गॅझेट, भाग १, (कोल्हापूर १९१९), पृ. ८९
४. पाटील, धाटावकर, जामखेडकर - 'राजर्षी शाहू छत्रपतींचे निवडक आदेश', भाग २, (मुंबई १९८९), पृ. ६३
५. साळुंखे पी.बी. - राजर्षी शाहू गौरव ग्रंथ, (मुंबई १९७६), पृ. ६१५-६१७
६. साळुंखे पी. बी. - राजर्षी शाहू गौरव ग्रंथ, (मुंबई १९७६), पृ. ६१८-६१९
७. कीर धनंजय - 'राजर्षी शाहू छत्रपती: एक समाज क्रांतिकारक राजा', (मुंबई १९७९), पृ. ३०२
८. फडके य. दि. - 'विसाव्या शतकातील महाराष्ट्र' खंड १, (पुणे १९८९), पृ. ३८-३९
९. कोल्हापूर पुरालेखागार - कर्वीर सरकारचे गॅझेट, भाग ४, (कोल्हापूर १९१९), पृ. ४२-४३
१०. गाडे व. रा. - 'छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज आणि कायदे कानून' (कोल्हापूर १९८२), पृ. ४९-५०
११. कोल्हापूर पुरालेखागार - कर्वीर सरकारचे गॅझेट, भाग १, (कोल्हापूर १९२०), पृ. ३

19. Title of Paper: Publications Outlets of Teachers in the field of Mathematics (p62-65)
Name of Author/s : Dr. Sudhakar Thool Department of Teacher: Library
Name of Journal: Research Hub- International Peer-Reviewed Multidisciplinary e-Journal
Year of Publication: 2022 ISSN No. : 2582-9173

RESEARCH HUB

International Peer-Reviewed Multidisciplinary E-Journal

RESEARCH HUB

International Peer-Reviewed
Multidisciplinary E-Journal

ISSN : 2582-9173

Impact Factor : 5.307 (SJIF)

Refereed & Indexed Journal

Volume-3 : Issue-2 (April-2022)

Published by

Skylark International Publication

38, Mitranagar, Manewada, Nagpur-27

www.researchhub.org.in/research-hub

Published By

Skylark International Publication

www.researchhub.org.in/research-hub !! researchhubjournal@gmail.com

9	Dr. Savita M. Kene Yuvashakti College of Physical Prof. Ganesh S. Vishwakarma S. M. B. Shingne Arts College	BETWEEN MALE AND FEMALE ON VOLLEYBALL PLAYERS	49-52	PDF 人
10	Mr. Someshwar Vinodrao Wasekar Bhiwapur Mahavidyalaya, Bhiwapur	DRAWING REALISM IN MISTRY'S A FINE BALANCE	53-56	PDF 人
11	Mangalavati G. Pandey J. D. Patil Sangludkar Mv.	USE OF RESEARCH TOOLS AND SOFTWARE IN BUSINESS RESEARCH	57-61	PDF 人
12	Dr Sudhakar Thool Yashoda Girls' Arts and Commerce College Nagpur	PUBLICATIONS OUTLETS OF TEACHERS IN THE FIELD OF MATHEMATICS	62-65	PDF 人
Section:- Marathi				
1	प्रा. डॉ. पदमाकर प्रेमदास दारोडे सुवालाल पाटणी महाविद्यालय, पुलगाव	लोकशाही सुशासनाची आधारभूत तत्वे	14	PDF 人
2	डॉ. गजानन गंगा भारती श्री. शिवाजी कला व वाणिज्य महा, अमरावती	कृषी वित्तपुरवठा आणि कर्जमाफी	5-14	PDF 人

PUBLICATIONS OUTLETS OF TEACHERS IN THE FIELD OF MATHEMATICS

Dr Sudhakar Thool
Head of Library
Yashoda Girls' Arts and Commerce
College Nagpur

Abstract :

This paper focuses on publications patterns of teachers in mathematics, Nagpur. For this aim, the data was collected through questionnaire from teachers. Total 81 publications are published by 6 respondents. Study also discussed with language wise productivity, year wise and gender wise productivity of teachers.

Objective of the Study :

Present study has been undertaken with a view

However, specific objective of the study are:

1. To know the language wise productivity;
2. To find out the gender wise productivity; and
3. To identify the year wise productivity.

Hypothesis of the Study :

The hypothesis as

1. More the publications are published in English Language;
2. Male teachers produce more publications than female; and
3. Research productivity of teachers increase their publications year by year.

Research Methodology :

Survey of faculty members are used for this study and questionnaire technique is used to collect the data from the faculty members. Collected data has been analyzed by statistical techniques and presented data in tabular as well as in graphical form.

numbers of papers in each zone is in the ratio of 1:2:3. Which indicates that the data fits into the Bradford's Law of Scattering.

References :

- Dutta, B., & Sen, B. K. (2001). Indian Journal of Pure and Applied Mathematics :An Analysis of Citation Pattern. *IASLIC Bulletin*, 46 (4), 221-226.
- Kalyane, V. L., & Sen, B. K. (2003). Research productivity of Tibor-Braun: An Analytical chemist-Cum Scientometrician. *Annals of Library and Information Studies*, 5 (2), 47-61.
- Kannappanavar, B. U., Swamy, C., & Vijaykumar, M. (2004). Publishing trends of Indian chemical scientists: a bibliometric Study. *Annals at Library and Information Studies*, 51(1), 39-41.
- Sen, B. K. (1986). Indian contribution in bibliometrics 1958-1984: a review. *Annals of Library Science and Documentation*, 33 (3), 85-103.
- Vijay, K. R. (2005). Bibliometric Study of Research publication Trends Among Indian Scientist and Technologists. *Annals of Library and Information Studies*, 32 (3), 77-81.

20. **Title of Paper:** The Role of Library in Teaching-Learning (p85-87)
Name of Author/s : Dr. Sudhakar Thool, & Dr. B.K. Thawkar **Department of Teacher:** Library
Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2349-638X

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

Peer Reviewed and Indexed Journal

ISSN 2348-638x

Impact Factor 7.331

*Theme of Special Issue Proceedings of NAAC Sponsored National Seminar
On*

Challenges and Future Prospects in Online Submission of SSR

(Special Issue : No. 108, 30 April 2022)

**Dayanand Arya Kanya
Mahavidyalaya, Jaripatka,
Nagpur**

Chief Editor

Mr. Pramod P Tandale

Executive Editor

Dr Shraddha Anilkumar

Convener and Principal

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Co-Editors

Dr Sujata Chakravorty

Organising Secretary and Head Dept. of English

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Mugdha Deshpande

Organising Secretary and Asso. Prof. Dept. of Commerce

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Sudhakar Thool

Head-Learning Resource Centre,

Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Special Issue Theme :- Challenges and future prospects in online submission of SSR (Special Issue No.108) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.331	April 2022
--	---------------

Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
17.	Dr. Vaishali D. Malode (Wadnerkar)	Developing Quality Indicators through Best Practices of the Learning Resource Centre	66
18.	Dr. Rahul S. Lokhande	National Assessment and Accreditation Council (NAAC) : Its Role to Maintain Quality Culture in Higher Education	71
19.	Dr. D.R. Gabhane	Role of Library and Librarian in NAAC Accreditation of Higher Education Institutions(HEI)	74
20.	Prof. Kumud V. Charmode Dr. Samir K. Pahune	The Seven Criteria of NAAC and Its use in Development of College Standard	78
21.	Y. V. Bhute	Role of Affiliated and Constituent Colleges in the Curriculum Implementation for Quality Education	82
22.	Dr. Sudhakar Thool Dr. B. K. Thawakar	The Roles of Library in Teaching-Learning	85
23.	Dr. Prince Ajaykumar T Agashe	Need to Fostering the Global Competencies among the Students	88
24.	Dr. Manisha Bhatkulkar	Importance of Green Campus Initiatives in NAAC Accreditation	92
25.	Ms. Manjusha M. Mamilwar	Role of Learning Resources Centre, NAAC and National Educational Policy 2020 in Higher Education	95
26.	Dr. Mangala V. Ambadkar	Role of IQAC Coordinator	99
27.	Dr. Minakshi IngleTalwekar	Areas of Agreement and Disagreement Concerning the entire process of Accreditation	102
28.	Dr. Anita Chandwani	Role of Libraries and Librarians in NAAC Assessment	106
29.	Dr. Mohammed Ajaz Sheikh	Challenges in Technology and Online Submission of SSR	109
30.	Dr. Mohini Bherwani	Role of Librarian in NAAC Accreditaion	113
31.	Dr. P. M.Paradkar	Monthly Book Exhibition: Best Practice of G. S. College of Commerce & Economics Library, Nagpur	119
32.	Dr.Nita Sharma Dr. Vijay Dakhole	Role of NAAC in Quality Enhancement in Higher Education	120
33.	Dr Pranjali S. Kane	Online SSR Submission: The Challenges and the Antidote	122

The Roles of Library in Teaching-Learning

Dr. Sudhakar Thool

Head of Library

Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Dr. B. K. Thawakar

Head of Library

Dr. Ambedkar Institute of Social Work, Nagpur

Abstract

The library is store house of creating knowledge which comprises primary, secondary and tertiary information sources for fulfillment of users need. The library always has to serve as responsive role in learning. The paper focuses on library is engaging with growth of print and non-print media to meet the requirement of teaching and learning of users as well as to identify the issues and challenges of library related services and facilities for progressive development.

Keywords: Library, Teaching, Learning

Introduction

As education is the process of learning and acquiring information, library is an integral part of the education system means heart of institution. With the advent of ICT affecting various society's aspect, a large amount of information is being generated in a variety of formats, raising the question on its credibility, reliability and authenticity as a result. According to NMEICT in 2009, emphasized to use the ICT in teaching and learning process with oriented objectives as making learning resources accessible, maximum utilization of available resources, providing platform for pooling and sharing knowledge resources, nurturing scholars and researchers, multi-lingual content development, improving teacher training process and content, increasing connectivity, making content matter affordable, providing e-learning support, and developing devices for achieving convergence. Teaching is an educational process in which, teacher and student interact with each other. Library combines technology, education system, teachers and students on one platform to transform ideas, curriculum, and resources. Information literacy promotes development of self-thinking, assists individuals to become more self-directed, and presume greater control over his or her own learning. Severe users are faced with a multiplicity of information resources and are continuously challenged in their efforts to effectively access and identify the quality information in support of their learning. For this, educating the user/ trained user is the proper solution; the users must be encouraged by library to make better use of available resources. The librarian and library resources are playing key roles in promoting education, IL and reading for information and inspiration.

Library Supports for Teaching and Learning

Library is a growing organization due to expectation of users (Teachers, Students, Research Scholars, Experts, Staffs, and Patrons). The fulfillment of user's satisfaction for which, library resources (i.e. space, equipment, storage media) are developed as per collection policies have role to decide what type of materials will be added for collection development in the library. There are three important roles of library to serve library services-facilities as

First- Role in Learning

The first role of library as serve to share rich resources to users like periodicals, books, videos, films, software, databases as well as electronic tools like graphics equipment, projectors, cameras. Library acts as a information provider centre and librarian acts as a human resources called information provider scientist to information community who support institutional operational programs and play vital responsive-services role to the ask of teachers and students like maintaining and reserving materials, answer to reference questions, providing bibliographic instruction, developing media packages, recommending books/journals/films, and oriented users how to use materials. The librarian also play proactive-services role by taking initiatives of activities for teachers and students such as SDI/CAS to faculty and students, initiative of events, collaboratively work with instructors to plan instruction, orienting new instructional methods, tools-techniques.

2. [Guskin, Allan E. \(1979\). The academic library as a teaching library- A role for the 1980s, Library Trends, 285.](#)
3. [Libraries support teaching and learning. Retrieved from https://ils.unc.edu/~marchl/cacm95/mainbody.html](https://ils.unc.edu/~marchl/cacm95/mainbody.html)
4. [Marchionini, G., & Maurer, H. A. \(1995\). The roles of digital libraries in teaching and learning. Communications of the ACM, 38 \(4\), 67-75.](#)
5. [Whitsed, N. \(2003\). Learning and teaching. Health Information and Libraries Journal, 20 \(2\), 119-123. Retrieved from http://eprints.teachingandlearning.ie/3856/1/Whitsed%202006.pdf](#)

21. **Title of Paper:** Best Practices in Higher Education: An Overview (p166-168)
Name of Author/s : Dr. B.K. Thawkar, & Dr. Sudhakar Thool **Department of Teacher:** Library
Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2349-638X

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

Peer Reviewed and Indexed Journal

ISSN 2348-638x

Impact Factor 7.331

*Theme of Special Issue Proceedings of NAAC Sponsored National Seminar
On*

Challenges and Future Prospects in Online Submission of SSR

(Special Issue : No. 108, 30 April 2022)

**Dayanand Arya Kanya
Mahavidyalaya, Jaripatka,
Nagpur**

Chief Editor

Mr. Pramod P Tandale

Executive Editor

Dr Shraddha Anilkumar

Convener and Principal

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Co-Editors

Dr Sujata Chakravorty

Organising Secretary and Head Dept. of English

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Mugdha Deshpande

Organising Secretary and Asso. Prof. Dept. of Commerce

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur

Dr Sudhakar Thool

Head-Learning Resource Centre,

Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Special Issue Theme :- Challenges and future prospects in online submission of SSR (Special Issue No.108) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.331			April 2022
Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
34.	Dr. Premlata P. Kurhekar	NAAC Accreditation and Responsibility of College Libraries	125
35.	Dr. Girish Kawale	Vision and Mission: The Roadmap to the Quality Education	128
36.	Dr. Eknath B. Raut	Institutional Repositories is the Key Role for Online Submission of SSR	132
37.	Dr. V. G. Bawankule	NAAC: Accreditation of HEIS, Quality Excellence, Issues & Challenges	135
38.	Mrs. Naina S Peters	Implementation of Best Practices in Learning Resource Centre, Hislop College, Nagpur	137
39.	Dr. Archana Bobade/Shelke	Role of Library in NAAC Process	141
40.	Prof. Sharad Bakhade	Developing Sports Infrastructure for Better Performance	145
41.	Prof. Vaibhav Dharmadhikari Dr. Reeta V. Sontakay	The Impacts & Benefits of Technology on Sports Science	148
42.	Dr. Vandana H. Jamkar Prof. (Dr.) Ashok S. Khobaragade	NAAC for Excellence of Library and Institution	154
43.	Ajay Dongarwar, Pralay Barhewar, Rahul Choudhari, Pravin Kukudkar	Role of Library in Online Submission of SSR	157
44.	Dr. Sandeepkumar Nandalaji Saraiya	Quality of Higher Education in India: A Role of NAAC	162
45.	Dr. B. K. Thawakar Dr. Sudhakar Thool	Best Practices in Higher Education: An Overview	166
46.	Prof. Rohit Pawar	Importance of MOUs for Assessment and Accreditation	169
47.	Dr. Meena Balpande	Future of Accreditation in The Light of Digitalization	172
48.	Dr. Chetna H. Pathak	Quality Assurance NAAC Assessment and Value Education in Higher Education Institutions	176
49.	Mrs. Shilpa N. Hirekhan	Role of NAAC Accreditation in College Libraries Improvement for Maintaining Quality	179
50.	Dr. Dhananjay Wamanrao Deote Mrs. Pradnya Arvind Bhagat	Role of Learning Resource Center in College: An Important Tool to Improve Quality of SSR	183
Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (ISSN 2349-638x) Peer Reviewed Journal www.aiirjournal.com Mob. 8999250451			C

Best Practices in Higher Education: An Overview

Dr. B. K. Thawakar

Head of Library

Dr. Ambedkar Institute of Social Work, Nagpur

Dr. Sudhakar Thool

Head of Library

Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Abstract

Education is a process by which society traditionally transmits knowledge, values from generation to next generation and institutional libraries playing vital role to provide valuable resources for building knowledge-based society. This paper focuses on the various best practices in higher educational institutes and their libraries and extension services.

Keywords: best practices, college best practices & library best practices.

Introduction

India is one of the largest & biggest education systems in the world. The Indian higher education system playing a vital role in research, development, innovation and it is positive impact on overall national development. Indian higher education system are providing the right education and maintaining the value & quality enhancement through various Universities, R & D institutions & colleges. The NAAC also one of them to maintaining the quality element of higher education in India through a combination of self and external quality education, promotion and sustenance development.

The National Assessment and Accreditation Council (NAAC) has establishment in 1994 as an autonomous institution of the University Grant Commission (UGC) with its head quarter in Bengaluru. The NAAC has been carrying out the process of quality assessment and accreditation of higher education institutions over the past two decades. The NAAC continues with its focus on quality culture of the University, R & D institutions and colleges in the terms of quality initiatives, quality sustenance and quality enhancement.

Best Practices

The NAAC has provided 100 points to institutional values and best practices (Criteria VII) in overall assessment and accreditation of a college. As per the NAAC manual, any practice or practices that the institution has internally evolved and used during the last few years leading to positive impact on the regular functioning of the institution can be identified as "best practice/s." All best practices are relevant within the institutional context and may pertain to either academic or administrative or organizational aspects of institutional functioning. Oxford Advanced Learners Dictionary describes 'best practices as quality of high standard, excellence, highly improved, outstanding, par excellence service. It means way of doing something that is usual or expected way in a particular organization or situation, guidelines for good practices. In this process of developing best practices we take action rather than good ideas, and we improve our skills.'

Best Practices for Colleges/Universities Level

There are various types of best practices of the college leading to quality sustenance and enhancement. Some of them are enlisted as under

S. N.	Name Best of Practices	S. N.	Name of Best Practices
1	Best Teacher Award	40	Use of renewable energy
2	Best Class Award	41	Water harvesting
3	Best Guardian Faculty Members Award	42	To installation of 225 KW solar power systems
4	Best Department Award	43	Best class III & IV employees Award
5	Best Head of Department Award	44	To Enrichment of Teaching and Learning Process
6	100% University Result Award:	45	To start Faculty Development and Welfare Programme
7	Best Outgoing Student Award	46	To Reformed Teaching Learning Process

Special Issue Theme :- Challenges and future prospects in online submission of SSR (Special Issue No.108) ISSN 2349-638x Impact Factor 7.331			April 2022
7	Information literacy programmes	36	Carrier Guidance Cell
8	Suggestion Box	37	Library Webpage
9	Organizing book talks	38	Online Public Access Catalogue (OPAC)
10	Instituting Annual Best Use Award for students	39	Electronic Document Delivery Services
11	Organizing competitions annually	40	CAS & SDI Services
12	Conduct user survey periodically	41	Electronic Mail (E-mail)
13	Making of a Path Finder to the library	42	Electronic Resources
14	Keeping the library premises neat and clean	43	Library Brochure
15	Updating and maintaining library website	44	Institutional Repository
16	Maintaining useful statistics regarding the use of the library and displaying them on the library walls	45	Online Full Text Service
17	Compiling checklists on different subject/topics as a part of documentation service	46	Arrange book exhibition on different occasion (i.e. National Library Week, World Copyright Day etc.)
18	Library Committee formation	47	External Membership Facility
19	Orientation Programme	48	Inter Library Loan (ILL)
20	Putting the list of newly available books on notice board	49	Online Readers Advisory Services
21	Document Delivery Service	50	Special Facility Scheme
22	Learn and Earn Scheme	51	Compilation of Bibliography
23	Reprography	52	Journal Alert
24	Newspaper clipping services	53	Display of various library chart
25	Career Notification	54	Book Bank Facility
26	Library Help Desk	55	Compiling a list of Current Serials/ catalogue of journals.
27	Conduct user survey periodically	56	display rare books, newly added books or books of particular subject
28	Develop Dynamic Library Webpage	57	Develop Web OPAC to know the status of library collection with 24 x 7 access.
29	Virtual Library Tour should be developed and linked to Library website	31	On line Assistance * Information Download. * Printing facility * Remote Access to e-resources

Conclusion

The list of best practices is not the exhaustive ones but an idea to the colleges to start some students' centric outreach and skill creating approach. Best practices are the quality enhancing strategies, services followed by an institution at low cost to the possible highest number of target group with available resources in best ways. The Libraries must exercise the best practices using ICT tools and give the best services to the target groups or library users.

References

1. Prabhakar, S.V.R., & Rani, S.V. (2017). Best Practices adopted in Academic Libraries and Information Centers: At a Glance, *International Journal of Librarianship and Administration*, 08 (1), 7-15. Retrieved from https://www.ripublication.com/ijla17/ijlav8n1_02.pdf
2. Sathe, V. S. (2015). Best Practices in the College Libraries. *Knowledge Librarian*, 02 (1), 29-47. Retrieved from <http://www.klibjils.com/2.1.2.pdf>
3. Sawant, Datta. (2017). Best Practices of Top (NAAC) Accredited (State-wise) Colleges in India. *New Man International Journal of Multidisciplinary Studies*, 04 (2), 01-13.
4. Sharma, R. M., & Sarmah, Mukut. (2016). Status of Best Practices in the College Libraries affiliated to Dibrugarh University in Assam. *LISPA JOURNAL*, 02 (1), 99-107. Retrieved from <https://lispa.journal.org.in/index.php/lispa/issue/view/2>
5. Utane, Rajdip. (2021). Best Practices of Highest Ranking in NAAC and NIRF Accredited Colleges in India. *The Research Journal*, 07 (1), 124-130.

22. **Title of Paper:** Bibliometrics Analysis of Teachers in Engineering Field (p29-31)
Name of Author/s: Dr. Sudhakar Thool **Department of Teacher:** Library
Name of Journal: RESEARCH JOURNEY - Multidisciplinary International E-research Journal
Year of Publication: 2022 **ISSN No. :** 2348-7143

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L

R
E
S
E
A
R
C
H

F
E
L
L
O
W
S

A
S
S
O
C
I
A
T
I
O
N

April-May-June-2022

E-ISSN – 2348-7143

International Research Fellows Association's
RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Vol. 9, Issue 2

Multidisciplinary Issue

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Dr. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
English Section			
1	A Critical Study of William Gibson's Novel <i>Neuromancer</i> as Cyberpunk Text	Dr. Umaji Patil	05
2	Research and Post-Truth Age	Dr. Kiran Kumbhare	09
3	The Impact of Digital Media on the Print Media	Dr. Ramesh Darekar, Sandip Wadghule	14
4	Functions and Importance of E-Resource Management System for Providing Library E-Resources	Hitesh Brijwasi, Dr. Tushar Patil	17
5	Roles and Importance of Multimedia in Secondary & Higher Education	Prof. Chhaya Gadwe	21
6	Study of An Extraordinary Children and its Effect on Their Academic Achievement	Dr. S. Y. Patil, Anisha Gegum Shaikh Habib	27
7	Bibliometrics Analysis of Teachers in Engineering Field	Dr Sudhakar Thool	29
8	Effects of Online Teaching- Learning : Challenges and Remedies	Dr. Priya Murarkar	32
9	The Growth of Dairy Activity in India	Madhura Lavand, Dr. Nasir B. Shaikh	35
10	Urban Local Bodies and Swachh Bharat Mission : with Special Reference to Greater Hyderabad Municipal Corporation	Ramavath Sujatha	40
11	Impact of Cereal Production on Economy in India.	Miss. Pritee Pawar, Prof. Dr. L. G. Retwade	53
12	Preservation of Myxomycetous Biodiversity from Navegaon Bandh Dist. Gondia, Maharashtra (India) : I	N. V. Chimankar	56
13	Importance of Agriculture in Indian Economy	Madhura Lavand, Dr. Nasir B. Shaikh	62
हिंदी विभाग			
14	लोकगीतो में व्यक्त संस्कृति का रूप	डॉ. विमुखभाई पटेल	65
15	प्रेमचन्द पूर्ववर्ती और प्रेमचन्द के उपन्यासों में अभिव्यक्त मूल्य	डॉ. भीमराव मानकरे	69
16	'झीनी झीनी झीनी चदरिया' उपन्यास में चित्रित बुनकर समाज की समस्याएँ	डॉ. शकिला जब्बार मुल्ला	72
17	जानेद्रपति की कविताओं में पर्यावरण चेतना	डॉ. संगिता चित्रकोटी	77
18	भारतीय एकता, अखंडता एवं आध्यात्मिकता का अद्भूत संगम : मानवता के महापुजारी राष्ट्रसंत श्री तुकडोजी महाराज	डॉ. कमलिनी पशीने	82
19	नारी मुक्ति आंदोलन और स्त्री विमर्श	प्रा. शुभांगी खुडे	87
20	इक्कीसवीं शती का हिंदी उपन्यास साहित्य : महानगरीय विमर्श (ममता कालिया के 'दौड' के संदर्भ में...)	डॉ. रमेशकुमार गवळी	91
21	जातीय उत्पीड़न और संघर्ष को बयौं करती सुशीला टाकभीरे की कहानियाँ	सायली डोळस	96
22	मेटाबॉलिक सिंड्रोम : इन्सुलिन प्रतिरोध के परिप्रेष्य में	डॉ. सुभाष दोंदे	104
23	भारतीय राजनीति और जाति : एक विक्षेपणात्मक अध्ययन	डॉ. शिखा जैन	111

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Vol. 9, Issue 2 : Multidisciplinary Issue
Peer Reviewed Journal

E-ISSN :
2348-7143
April-June-2022

April-May-June-2022

E-ISSN – 2348-7143

International Research Fellows Association's

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Vol. 9, Issue 2

Multidisciplinary Issue

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Dr. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

RESEARCH JOURNEY

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible, answerable and accountable for their content, citation of sources and the accuracy of their references and bibliographies/references. Editor in chief or the Editorial Board cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights. Any legal issue related to it will be considered in Yeola, Nashik (MS) jurisdiction only.

- Chief & Executive Editor

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

*Cover Photo : Protesters storming the presidential palace in Colombo, Shri Lanka. (Source-Internet)

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 1000/-

1

Website – www.researchjourney.net

Email - researchjourney2014@gmail.com

4. In the context of gender wise publications, male teachers have published 84.25% publications giving 17.83 publications per male teachers whereas female teachers published 20 publications giving 15.75 publications per female teachers. It was also found that male teachers have published 1.78 times more publications than female teachers. This indicates that **"Male teachers produce more publications than female"** (hypothesis no.3) is valid.

References :

1. Bhui, T., & Sahu, N. (2018). Publications by faculty members of Humanities and Social Sciences department of IIT Kharagpur: A bibliometric study. *DESIDOC Journal of Library and Information Technology*, 38 (6), 403-409. Retrieved from <https://publications.drdo.gov.in/ojs/index.php/djlit/article/view/113569/6423>
2. Kaur, A., & Aggarwal, S. (2010). Bibliometric Analysis of Research publications of Department of Chemistry, Guru Nanak Dev University, Amritsar. *IASLIC Bulletin*, 55 (1), 20-28.
3. Mishra, M., & Jena, K. L. (2017). A bibliometric analysis on publications of Utkal University, 2005-2014. *PEARL-A Journal of Library and Information Science*, 11 (2), 63-70.
4. Nagarkar, S. (2014). A bibliometric analysis of publications of the Chemistry Department, Unniversity of pune, India, 1999-2012. *Annals of Library and Information Studies*, 61 (2), 85-92. Retrieved from <http://nopr.niscair.res.in/handle/123456789/29029>

23. Title of Paper: Authorship Patterns: Gender Wise Analysis (p46-48)

Name of Author/s : Dr. Sudhakar Thool

Department of Teacher: Library

Name of Journal: Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

Year of Publication: 2022

ISSN No. : 2349-638X

Impact Factor 7.331

ISSN 2349-638x

Peer Reviewed And Indexed

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (AIIRJ)

Monthly e-Journal

VOL-IX ISSUE-V MAY 2022

Address · Devgiri Nagar, Ambajogai Road, Latur.
· Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
· (+91) 9922455749, (+91) 8999250451

Email · aiirjpramod@gmail.com
· aayushijournal@gmail.com

Website · www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

VOL- IX	ISSUE- V	MAY	2022	PEER REVIEW e- JOURNAL	IMPACT FACTOR 7.331	ISSN 2349-638x
----------------	-----------------	------------	-------------	-----------------------------------	--------------------------------	---------------------------

Sr.No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
1	Dr.B.N.Ravan	Gender Discrimination in Mahesh Dattant's Play Tara	1 To 4
2	Dr. Neha Girdhar & Mamta	Role and Position of Women Empowerment: A Critical Analysis	5 To 10
3	Bindiya S. Rajratna	Role of Self - Help Groups in Rural Development	11 To 13
4	Dr. Sangeeta & Dr.Ruchika & Dr.Sunaina Sharma	Abhyanga: The Anti-Aging Miracle	14 To 17
5	Dr. Prakash K. Patil & Dr. Priyanka D. Nikumbh	Problem of Ground Water Depletion in Dhule District, Maharashtra (India)	18 To 23
6	Dr. Meenakshi V. Wasnik	The Role of Stakeholders and IQAC for Setting Goals to Enhance Quality Culture of Institution	24 To 28
7	Shivanand Rathod	The Importance of Technology in Various Sectors in India: Advantages and Disadvantages	29 To 34
8	Mr. Ashutosh S. Kawde	The Role of ICICI Academy for Skills to Create Skill Workforce and Enhance Employability in India	35 To 37
9	Manish Wayyar	Role of Tourism in Economic Development of Rajasthan	38 To 42
10	Dr. Madhavi S. Pawar	Importance of English Language Communication	43 To 45
11	Dr. Sudhakar S Thool	Authorship Patterns : Gender wise Analysis	46 To 48
12	Dr. Manjushree Wankhede & Dr. Sangita Pramod Shende	A review article on Ayurvedic and Modern concept of sleep	49 To 52
13	Dr. Appayya V. Melavanki	Research Methodology and Profile of Study Area	53 To 59
14	Dipak Jadhav	The Portrayal of Women in Brides Are Not for Burning	60 To 62

Authorship Patterns : Gender wise Analysis

Dr. Sudhakar S Thool

Head of Library
Yashoda Girls' Arts and Commerce College, Nagpur

Abstract

The study analysed the authorship patterns amongst information scientists in Nagpur district. For this aim, the data was collected through questionnaire in RTM Nagpur University and its aided affiliated colleges in Nagpur district. Total 1261 publications are published by 66 respondents (34 males and 32 females, 43 urban and 23 rural respondents) in their life period. Study also discussed with gender wise authorship pattern and destination wise authorship patterns of Information scientists.

Keywords Authorship patterns, Gender

Introduction

Educationists are getting adequate information due to development of research activities. By using ICT, networking and communication media, educationists can share their views and ideas with other educationists. Due to the impact of this scholars are trying to write jointly than the single. The publications are produced by single author, joint author, more than two or three authors known as authorship pattern. Publications is the variable in the study of research productivity of information scientists who working in RTM Nagpur-university and its affiliated colleges in Nagpur district.

Objective of the Study

Present study has been undertaken with a view

1. To know the authorship pattern;
2. To find out the gender wise authorship patterns in Nagpur district; and
3. To find out the destination wise authorship patterns in Nagpur district.

Hypothesis of the study

Following are the hypothesis formulated for the study as

1. Male information scientists produce more publications than female; and
2. Urban area is more productive area.

Scope and Limitations of the study

1. The study is limited to information scientists who are working in Rashtrasant Tukadoji Maraj Nagpur University Nagpur and its affiliated colleges in Nagpur district; and
2. Only Grant-in-Aid university departments and colleges are considered for this study.

Research Methodology

Using survey method, the questionnaire technique is used to collect the data from information scientists in various disciplines of Rashtrasant Tukadoji Maraj Nagpur University Nagpur and its affiliated colleges in Nagpur district. Collected data has been analyzed by statistical techniques and bar charts, pie charts are used for presentation.

Table no. 1: Gender wise authorship patterns of Information Scientists

Gender	Total number of authorship					Total no. Of Paper	C.C.
	1	2	3	4	5		
Male	311	308	61	3	0	683 (54.16%)	0.55
Female	303	258	15	1	1	578 (45.84%)	0.48
Total	614	566	76	4	1	1261 (100%)	
Authorship	614	1132	228	16	5	1995	

From the above, by assigning one credit to each collaborator 1995 authors have contributed to 1261 items. The collaborative index is 1.58. It is observed

found amongst information scientists in rural areas and 4-authored publications were also found amongst information scientists in urban areas as well as rural areas in Nagpur district. The information scientists in urban areas have published more publications (459) in first authored than information scientists in rural areas have published 155 publications. This indicates that **“Urban area is more productive area” (hypothesis no.2)** is valid.

References

1. Dalai, B. K., & Ramesh, D. B. (1995). Publication pattern in scientific and industrial research in India- A bibliometric study. *Annals of Library Science and Documentation*, 42 (1), 35-38.
2. Rana, M. S., & Sunita, Agarwal. (1994). Authorship trends in Indian wildlife and fisheries literature-A bibliometric study. *Annals of Library Science and Documentation*, 41 (1), 13-18.
3. RTM Nagpur University . Retrieved from <https://www.nagpuruniversity.org/rtmuu/home>
4. Suradkar, P., & Khaparde, V. (2012). Authorship Pattern and Degree of Collaboration in Library Management, *International Journal of Digital Library Services*, 2 (1), 243-257.

